

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ  
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ  
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ  
ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πρόσωπα και Ιστορία στην τριλογία του Νίκου Θέμελη: *Η  
Αναζήτηση, Η Ανατροπή, Η Αναλαμπή*

---

Διπλωματική Εργασία

της Μαρίας Τζωρτζινάκη

Επόπτης: Γιάννης Δημητρακάκης

Ρέθυμνο, 2022

## Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
1. Το ιστορικό μυθιστόρημα .....	5
1.1 Το παραδοσιακό ιστορικό μυθιστόρημα.....	5
1.1.1 Τι ορίζει ένα ιστορικό μυθιστόρημα .....	5
1.1.2 Σε τι στοχεύει το παραδοσιακό ιστορικό μυθιστόρημα .....	7
1.2 Το μοντέρνο ιστορικό μυθιστόρημα.....	8
1.2 Το μεταμοντέρνο ιστορικό μυθιστόρημα.....	8
1.4. Η ελληνική κριτική .....	12
2. Η τριλογία του Νίκου Θέμελη .....	13
2.1. Η πρόσληψη της τριλογίας από την κριτική .....	13
2.2. Τι δηλώνει ο Θέμελης για το έργο του .....	15
3. <i>Η Αναζήτηση</i> .....	17
3.1 Η σύγκρουση ανάμεσα στο παλιό και το νέο: το πρόταγμα του Διαφωτισμού .....	18
4. <i>Η Ανατροπή</i> .....	26
4.1 Ελένη .....	27
4.2 Θωμάς .....	31
4.3 Κόλιας.....	34
5. <i>Η Αναλαμπή</i> .....	36
5.1 Η τάση για εκσυγχρονισμό .....	37
5.2. Μετά τη διάψευση.....	43
5.3. Ο απολογισμός.....	46
Επίλογος.....	51
Βιβλιογραφία .....	53

## Εισαγωγή

Ακούγοντας το όνομα Νίκος Θέμελης έρχεται αυτόματα στο νου η ιδιότητά του ως σύμβουλου του πρώην πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη. Όμως ο Θέμελης υπήρξε ένας πολυγραφότερος μυθιστοριογράφος - σύνολο οκτώ μυθιστορήματα. Τα τρία πρώτα που αποτελούν και την υπό εξέταση τριλογία της παρούσας διπλωματικής εργασίας, *Η Αναζήτηση* (1998), *Η Ανατροπή* (2000) και *Η Αναλαμπή* (2003) σημείωσαν μεγάλη εκδοτική επιτυχία. Και αν αυτό δεν ανήκει στα ενδιαφέροντα αυτής της εργασίας, η κριτική που έχει δεχθεί η τριλογία μέσα στα χρόνια σίγουρα είναι. Τα τρία αυτά έργα των τελών της δεκαετίας του 1990 και των αρχών του 21ου αιώνα αποτέλεσαν μια τοιχογραφία της ελληνικής αστικής τάξης ενός αιώνα πριν. Η Ιστορία εμφανίζεται με δριμύτατο τρόπο μέσα στο έργο δημιουργώντας ένα αξεδιάλυτο πλέγμα ανάμεσα στο πολιτικό και το ιδιωτικό. Τα πρόσωπα των μυθιστορημάτων εμφανίζονται να κινούνται υπό το βάρος της Ιστορίας, πότε προσπαθώντας να την κατανοήσουν, ποτέ όμως δεν κατορθώνουν να την υπερβούν. Με αυτό το ιστορικό πρίσμα, ο Θέμελης δίνει χώρο στις καθημερινές ζωές των ανθρώπων να υπάρξουν και να γίνουν αντικείμενο αφήγησης. Στόχος του υπήρξε να αφηγηθεί ιστορίες που αγνοήθηκαν. Σε μια συνέντευξη του δηλώνει:

«Είμαι ρεαλιστής από την άποψη ότι προσπαθώ να ανταποκρίνονται τα δρώμενα στο ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο εκτυλίσσονται. Από την άλλη προσπαθώ να ανασύρω πτυχές της ιστορίας που είτε δεν αναδείχθηκαν είτε δεν προσέχτηκαν ότι έπαιξαν κεντρικό ρόλο στην κυρίαρχη ιδεολογία. Υπάρχει ένα απόθεμα ιστορίας που κάθε εποχή επιλέγεται ως κυρίαρχη άποψη, αυτό σερβίρεται ως δόγμα των κρατούντων απέναντι στους μη κρατούντες. Προσπαθώ, λοιπόν, να αναδείξω αυτά που δεν ήταν στο φως, αποκρύφτηκαν ή δια της βίας αποσύρθηκαν από το προσκήνιο. Να κάνω μια άλλη επαναδιαπραγμάτευση του παρελθόντος.»<sup>1</sup>

Για αυτή την «επαναδιαπραγμάτευση του παρελθόντος» μιλούσε ο Θέμελης σε συνέντευξή του με αφορμή το μυθιστόρημά του *Οι αλήθειες των άλλων* (2008), όμως φαίνεται ότι πρόκειται για μια ιδέα που τον απασχολεί νωρίτερα, ήδη από το πρώτο του έργο. Ο Θέμελης θα θεωρηθεί ως ο «ανανεωτής του ιστορικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα», καθώς θεματικά θα κινηθεί σε σημεία και πτυχές της ελληνικής ιστορίας που δεν είχαν αναδειχθεί μέχρι εκείνη τη στιγμή. Εντούτοις, ο τρόπος με τον οποίο διαλέχθηκε ο Θέμελης με την Ιστορία έχει αποτελέσει σημείο κριτικής. Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτή η κριτική δεν εμφανίζεται ομόφωνη και για τα τρία έργα. Επομένως, στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελεί η μελέτη της τριλογίας του Νίκου Θέμελη *Η Αναζήτηση*, *Η Ανατροπή*, *Η Αναλαμπή* υπό το πρίσμα της Ιστορίας. Η εργασία θα κινηθεί γύρω από δύο άξονες, τον τρόπο σύλληψης και ερμηνείας της Ιστορίας, καθώς και το πώς κινούνται τα μυθιστορηματικά

<sup>1</sup> Νίκος Θέμελης, «Οι αλήθειες των άλλων και η δική μου. Συνέντευξη στον Γιάννη Ν. Μπασκόζο», *Διαβάζω*, τχ. 491, Δεκέμβριος 2008, σ. 36.

πρόσωπα μέσα σε αυτήν και υπό το βάρος της σε μια προσπάθεια δόμησης των ταυτοτήτων τους.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται σύντομη αναφορά στη μακρόχρονη πορεία του ιστορικού μυθιστορήματος. Με εκκίνηση από τον συγγραφέα Sir Walter Scott, το ιστορικό μυθιστόρημα εξελίχθηκε μέσα στον χρόνο ως προς τα χαρακτηριστικά του αναδεικνύοντας κάθε φορά και μια διαφορετική θεώρηση για τον τρόπο που είναι εφικτή η αναπαράσταση της Ιστορίας. Επομένως, το είδος του ιστορικού μυθιστορήματος περιγράφεται μέσα από τρεις σταθμούς, το παραδοσιακό ιστορικό μυθιστόρημα, το μοντέρνο και το μεταμοντέρνο. Καθώς η εξέλιξη του είδους έχει οδηγήσει σε μια ρευστότητα του όρου ιστορικό μυθιστόρημα, στην ελληνική κριτική διαφαίνεται η ανάγκη να τεθεί ο όρος υπό επαναδιαπραγμάτευση, ζήτημα που εξετάζεται στην τελευταία υποενότητα του κεφαλαίου.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει την κριτική που δέχθηκε η τριλογία και τις αντιφατικές προσεγγίσεις του έργου του Θέμελη. Η πρόσληψη του έργου του γίνεται είτε με θετικούς είτε με αρνητικούς όρους, ενώ η κριτική τίθεται πάντα στο πλαίσιο που παρουσιάζεται η Ιστορία στα τρία μυθιστορήματα. Στη δεύτερη υποενότητα παρουσιάζονται διάφορες δηλώσεις του ίδιου του συγγραφέα, Νίκου Θέμελη σχετικά με τον τρόπο συγγραφής και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το είδος του ιστορικού μυθιστορήματος.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά την παρουσίαση της *Αναζήτησης* μέσα από το κυρίαρχο πνεύμα του Διαφωτισμού που εκφράζει ο πρωταγωνιστής. Τα μυθιστορήματα του Θέμελη έχουν αποκληθεί από την κριτική και μυθιστορήματα ιδεών. Στο συγκεκριμένο μυθιστόρημα, μέσα από τις διάφορες ιδέες που προκύπτουν από τη σύγκρουση ενός παλαιού και ενός καινούργιου κόσμου, η ιδεολογία του Νικόλα αναδύεται ως το απόλυτα θετικό πρότυπο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο η περιγραφή του δεύτερου βιβλίου του Θέμελη, η *Ανατροπή*, δίνεται ρίχνοντας την προσοχή στην πρωταγωνίστρια Ελένη, η οποία χρησιμοποιείται από τον συγγραφέα ως ένα μέσο για να εκδηλωθούν οι ιδέες του φιλελευθερισμού και του κομμουνισμού που εκπροσωπούνται από τους δύο άντρες, τον Θωμά και τον Κόλια.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, η ανάλυση της *Αναλαμπής* θα τεθεί υπό το πρίσμα των διαφορετικών ιδεολογιών και των πολιτικών και ιστορικών εξελίξεων που εκφράζονται στο βιβλίο με χρονικό δείκτη την Μικρασιατική Καταστροφή που θα συντελέσει στον χωρισμό του έργου σε περιόδους πριν και μετά το γεγονός.

## 1. Το ιστορικό μυθιστόρημα

### 1.1 Το παραδοσιακό ιστορικό μυθιστόρημα

Το ιστορικό μυθιστόρημα μετρά μια μακρόχρονη πορεία ως είδος από το 1814 με την έκδοση του *Waverley* από τον Sir Walter Scott, που είναι γνωστό και ως «ο πατέρας του ιστορικού μυθιστορήματος».<sup>2</sup> Παρότι ανομοιογενές, το έργο του στάθηκε ως πρότυπο μέσα στα χρόνια δημιουργώντας μια σχολή γραφής των ιστορικών μυθιστορημάτων τα οποία όφειλαν να πληρούν ορισμένα κριτήρια.

#### 1.1.1 Τι ορίζει ένα ιστορικό μυθιστόρημα

Η συζήτηση γύρω από το είδος του ιστορικού μυθιστορήματος και τα χαρακτηριστικά του ποικίλει. Τυπικά, όμως, μέσα από τους διάφορους ορισμούς έχει συνδεθεί με τρία κριτήρια, καθώς σημείο σύγκρουσης έχει αποτελέσει το τι θα μπορούσε να θεωρηθεί ιστορικό μυθιστόρημα. Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, κάθε μυθιστόρημα με αναφορά στο παρελθόν θα μπορούσε να θεωρηθεί ιστορικό. Για να αποφευχθεί μια τέτοια γενίκευση, οι παραδοσιακοί ορισμοί έχουν επικεντρωθεί σε χαρακτηριστικά που αφορούν την πλοκή, τη μορφή και τη χρονική απόσταση από το εξιστορούμενο γεγονός. Επομένως, ως πρώτο κριτήριο τίθεται η παρουσία ιστορικών προσώπων, τα οποία, όμως, σύμφωνα με τον Scott έχουν δευτερεύοντα ρόλο. Σημαντική εισαγωγή του Scott αποτέλεσε η έννοια του «μέσου ήρωα», ενός μη ιστορικού προσώπου μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η ανάδειξη των συγκρούσεων αντίρροπων δυνάμεων. Εμφανής ομοιότητα με το σχήμα του Scott παρουσιάζει η διάκριση του Χέγκελ σε «διατηρητικά πρόσωπα» και «κοσμοϊστορικά»<sup>3</sup>, παρότι ο Scott δεν ήταν γνώστης του φιλοσοφικού έργου του Χέγκελ, με τη Σοφία Ντενίση να συμπληρώνει ότι «και οι δύο είναι εκφραστές του πνεύματος της εποχής τους».<sup>4</sup>

Το δεύτερο κριτήριο αφορά τη μορφή της αφήγησης του ιστορικού μυθιστορήματος, το οποίο πρέπει να τίθεται σε μια ρεαλιστική βάση. Εφόσον αυτό που καλείται να κάνει το ιστορικό μυθιστόρημα είναι να παραστήσει μια παρελθούσα εποχή και να αποδώσει την Ιστορία, το καταλληλότερο μέσο γι' αυτό τον σκοπό είναι η ρεαλιστική αφήγηση. Γι' αυτό τον λόγο το ιστορικό μυθιστόρημα έχει ταυτιστεί παραδοσιακά με το ρεαλιστικό μυθιστόρημα. Συνεχιστές του έργου του Σκοτ από την άποψη της ρεαλιστικής φόρμας του μυθιστορήματος έχουν θεωρηθεί οι Balzac, Dickens και Flaubert.<sup>5</sup> Για το ιστορικό μυθιστόρημα σημασία έχει η επίτευξη της αληθοφάνειας. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται μέσα όπως ο τρόπος ομιλίας των χαρακτήρων που παραπέμπει σε μια παλαιότερη εποχή, η περιγραφή της καθημερινής ζωής μέσα από λεπτομέρειες για συνήθειες,

<sup>2</sup> Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σ. 11.

<sup>3</sup> Georg Lukács, *The Historical Novel*, μτφρ. Hannah and Stanley Mitchell, εισαγωγή Fredric Jameson, Lincoln: University of Nebraska Press, 1983, σ. 39.

<sup>4</sup> Ντενίση, ό.π., σ. 144.

<sup>5</sup> Ό.π., σ. 172.

συμπεριφορές και αντικείμενα. Έτσι δημιουργείται η εικόνα του εργαστηρίου του συγγραφέα,<sup>6</sup> ο οποίος προκειμένου να αποδώσει μια εικόνα παρελθούσας πραγματικότητας, επισκέπτεται διάφορες πηγές αντλώντας τη γνώση για μια περίοδο την οποία δεν έχει ζήσει. Μέσα από αυτήν την απαραίτητη διαδικασία προκύπτει το ζήτημα του βαθμού επεξεργασίας και αξιοποίησης του υλικού, γιατί απευχή αυτού του είδους μυθιστορήματος είναι να καταλήξει να μοιάζει με ιστορική πραγματεία.

Και εδώ ξεκινάει η συζήτηση για τη διαφορά ανάμεσα στο ιστορικό μυθιστόρημα και την ιστοριογραφία. Η ιστοριογραφία έχει παραδοσιακά πιστωθεί με την επιστημονικότητα, το κύρος και την εγκυρότητα. Αντίθετα, το ιστορικό μυθιστόρημα είναι πιο ελεύθερο να κινηθεί ανάμεσα στη μυθοπλασία και την Ιστορία. Παρόλα αυτά, το ιστορικό μυθιστόρημα βαυκαλίζεται με την ιδέα της αληθοφάνειας χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα για την επίτευξη της ιδέας της «πιστότητας».<sup>7</sup> Το ζήτημα, όμως, όπως έχει ήδη θιχτεί είναι ότι ακόμα και ο ρεαλισμός δεν μπορεί να κάνει ένα μυθοπλαστικό έργο απόλυτα πιστευτό. Ενδεχομένως, να θεωρούμε ότι το αναγνωστικό κοινό παλαιότερων εποχών όπως αυτό του 19<sup>ου</sup> αιώνα, όπου το ιστορικό μυθιστόρημα έλαμψε, ήταν πιο αγνό και αφελές με την έννοια ότι μπορούσε να καταβυθιστεί σε αυτά τα οποία διάβαζε. Όμως, στη σύγχρονη εποχή θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ένα κομμάτι του κοινού είναι πιο πονηρεμένο απέναντι σε αυτό που διαβάζει και πιο δύσπιστο απέναντι στον ρεαλισμό με τον οποίο επιχειρείται να αποδοθεί μια ιστορική περίοδος. Γιατί ακόμα και η πιστότητα απέναντι σε μια ιστορική περίοδο δεν μπορεί ποτέ να είναι απόλυτα ακριβής. Και φυσικά τι γίνεται με το ζήτημα των αναχρονισμών οι οποίοι φαίνεται να διαταράσσουν την ψευδαισθήση μιας μεταφοράς σε άλλη εποχή. Ωστόσο, οι αναχρονισμοί δεν σχετίζονται με την έννοια της πιστότητας αλλά με ένα παιχνίδι ανάμεσα στο «τότε» και το «τώρα».<sup>8</sup>

Το τρίτο κριτήριο έχει να κάνει με τη χρονική απόσταση ανάμεσα στην εποχή του συγγραφέα και την εποχή για την οποία γράφει. Έχουμε να κάνουμε επομένως με μια μεταγενέστερη αφήγηση η οποία πρέπει να απέχει 40-60 χρόνια από τα αναφερόμενα γεγονότα.<sup>9</sup> Προφανώς πρόκειται για ένα πολύ αυστηρό κριτήριο με

---

<sup>6</sup> Γιάννης Μητροφάνης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα για παιδιά και νέους κατά την περίοδο 1900-1930. Τα πρόσωπα και τα προσώπεια*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης, 2001, σ. 15.

<sup>7</sup> Barbara Foley, *Telling the Truth: the Theory and Practice of Documentary Fiction*, Ithaca: Cornell University Press, 1986, σ. 145.

<sup>8</sup> Μητροφάνης, ό.π., σ. 30.

<sup>9</sup> Avrom Fleishman, *The English Historical Novel from Walter Scott to Virginia Woolf*, Baltimore, John Hopkins University Press 1971, σ. 3.

το οποίο απορρίπτονται πολλά έργα, όπως καταλογίζει ο Κωνσταντίνος Κοσμάς στη Ντενίση που επικαλείται το συγκεκριμένο κριτήριο του Fleishman.<sup>10</sup>

### 1.1.2 Σε τι στοχεύει το παραδοσιακό ιστορικό μυθιστόρημα

Το ιστορικό μυθιστόρημα είναι συνδεδεμένο με το αίσθημα της νοσταλγίας.<sup>11</sup> Παραδοσιακά, το ιστορικό μυθιστόρημα του 19<sup>ου</sup> αιώνα έχει αφιερωθεί στην εξιστόρηση σημαντικών ιστορικών στιγμών του έθνους, γι' αυτό τον λόγο θεωρείται ότι προσφέρει μια διδακτική λειτουργία. Για τον σκοπό αυτό εξυπηρετούν και τα πρωτότερα στοιχεία που περιγράφηκαν: ο γραμμικός χρόνος, η ρεαλιστική γραφή. Συγκεκριμένα το ιστορικό μυθιστόρημα του 19<sup>ου</sup> αιώνα επηρεάστηκε από τον γερμανικό ιστορισμό και την πεποίθηση ότι η Ιστορία είναι δυνατόν να εξιστορηθεί και να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας.<sup>12</sup>

Επομένως θα μπορούσε να ειπωθεί ότι πρόκειται για ένα εθνικό είδος (genre) το οποίο μέσα από τη ρεαλιστική του αναπαράσταση έχει συνδεθεί με την αστική τάξη. Συγκεκριμένα είναι το εργαλείο που χρησιμοποιεί η αστική τάξη προκειμένου να δείξει τον κόσμο της.<sup>13</sup> Δρώντας μέσα σε ένα νομιμοποιητικό πλαίσιο η λογοτεχνία καλείται να παίξει τον ρόλο του διαμορφωτή της εθνικής συνείδησης, ιδίως τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, τον αιώνα των εθνικισμών και των αστικών κρατών. Χρησιμοποιώντας τον κλασικό πια ορισμό του Benedict Anderson για το έθνος ως «φαντασιακή κοινότητα»<sup>14</sup>, μέσα από τον οποίο αναδεικνύεται η έννοια της κατασκευής, μπορούμε να δούμε ότι η λογοτεχνία παίρνει τον ρόλο ενός εργαλείου όπου λειτουργεί ως διαμορφωτής μια εθνικής κουλτούρας και με αυτό τον τρόπο «το έθνος αποκτά τη φυσιολογία του μέσα από την αυτοαναπαράστασή του με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το άτομο αποκτά το πρόσωπο του μέσα από την αυθιστόρησή του».<sup>15</sup> Για αυτό και η Τζούμα θα συνδέσει την αφήγηση περί έθνους, δηλαδή το ιστορικό μυθιστόρημα, με το είδος της αυτοβιογραφίας. Ο Κοσμάς, από την άλλη μεριά, δίνει μια χρονική διάσταση στο ζήτημα της εθνικής αφήγησης καθώς κινείται σε δύο άξονες, εφόσον «η αναφορά του ιστορικού μυθιστορήματος είναι η χρονικότητα που επιτρέπει την ταυτόχρονη φαντασίωση του έθνους στον οριζόντιο άξονα της ταυτοχρονίας ως “μυθιστόρημα” και στον κάθετο της διαχρονίας ως “ιστορικό”».<sup>16</sup>

<sup>10</sup> Κωνσταντίνος Κοσμάς, *Μετά την ιστορία: Ιστορία, ιστορικό μυθιστόρημα και εθνικές αφηγήσεις στο τέλος του 20ού αιώνα*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Βερολίνο: Freie Universität Berlin, 2002, σ. 25.

<sup>11</sup> Κοσμάς, ό.π., σ. 6. Βλ. και Άννα Τζούμα, *Εκατό χρόνια νοσταλγίας: το αυτοβιογραφικό αφήγημα έθνος*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.

<sup>12</sup> Κοσμάς, ό.π., σ. 58.

<sup>13</sup> Jameson Frederick, *Antinomies of Realism*, London, New York: Verso, 2015, σ. 5.

<sup>14</sup> Benedict Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Νεφέλη, 1997.

<sup>15</sup> Τζούμα Άννα, *Εκατό χρόνια νοσταλγίας: το αυτοβιογραφικό αφήγημα έθνος*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σ. 75.

<sup>16</sup> Κοσμάς, ό.π., σ. 52.

## 1.2 Το μοντέρνο ιστορικό μυθιστόρημα

Στον μοντερνισμό δεδομένου ότι δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο άτομο και τη συνείδηση, τέθηκαν περισσότερο επιστημολογικά ζητήματα σχετικά με τη γνώση της ιστορίας, σε αντίθεση με το παραδοσιακό ιστορικό μυθιστόρημα τύπου Scott που παρουσιάζει μια συμπαγή εξωτερική πραγματικότητα. Όπως παρατηρεί η Wesseling, το μυθιστόρημα του Scott θεωρήθηκε πιο επιφανειακό στον τρόπο παρουσίασης των χαρακτήρων, οι οποίοι λειτούργησαν ως το όχημα για τη μεταφορά ιστορικών πληροφοριών.<sup>17</sup> Έτσι αναπτύχθηκε μια στρατηγική υποκειμενικοποίησης της ιστορίας καθώς χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της αυτοαναφορικότητας μέσα από την οποία αναδεικνυόταν η μορφή του ιστορικού επαγγελματία.<sup>18</sup> Γενικότερα, όμως, επικρατεί η άποψη ότι το ιστορικό μυθιστόρημα γνώρισε μια κάμψη στον μοντερνισμό, καθώς δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στο άτομο σε σχέση με το συλλογικό.<sup>19</sup>

Όσον αφορά τα ελληνικά πράγματα, το μοντερνιστικό ιστορικό μυθιστόρημα συνδέθηκε με την ηγεμονία της γενιάς του '30 υπό το σχήμα της «ατελέσφορης νεωτερικότητας της γενιάς του 1930».<sup>20</sup> Αντίθετα από αυτό το σχήμα κινήθηκε η διατριβή του Soethaert για το ιστορικό μυθιστόρημα της περιόδου 1935-1950. Σύμφωνα με τη θέση του Soethaert, το ιστορικό μυθιστόρημα της περιόδου αυτής μεταφέρει μια νέα ιδέα ιστορικότητας με την ιστορία να παρουσιάζεται ως ένα «ήδη επικαιροποιημένο παρ<ελθ>όν» δίνοντας μια νέα διάσταση χρονικότητας.<sup>21</sup>

## 1.2 Το μεταμοντέρνο ιστορικό μυθιστόρημα

Μετά από μια περίοδο σιγής, τις τελευταίες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αιώνα παρατηρείται μια γενικότερη αύξηση του ιστορικού μυθιστορήματος, η οποία έχει και αγοραστική ανταπόκριση σημειώνοντας σημαντικές επιτυχίες στις πωλήσεις.<sup>22</sup> Η αλλαγή αυτή δεν συντελείται μόνη της έτσι ξαφνικά. Αντιθέτως, παρατηρείται ένα ευρύτερο ενδιαφέρον για την Ιστορία, μέσα από τον τρόπο που γίνεται αντιληπτή και αναπαρίσταται. Από τη δεκαετία του 1970, η σχολή των Annales κατακτά έδρες στο Παρίσι με την παρουσία του Fernand Braudel και φέρνει μια νέα διάσταση στον τρόπο γραφής της Ιστορίας. Αντίθετα από την προσοχή που δινόταν μέχρι τότε στα μεγάλα γεγονότα από τη θετικιστική ιστοριογραφία, η σχολή των Annales προχώρησε σε μια εκδοχή της Ιστορίας που αποποιούνταν τον αφηγηματικό της χαρακτήρα και επιχειρούσε να επιφέρει μια ολιστική θεώρηση των ιστορικών - κοινωνικών φαινομένων, αναδεικνύοντας τον τρόπο σκέψης και ζωής μαζών που είχαν αποσιωπηθεί

<sup>17</sup> Elisabeth Wesseling, *Writing History as a Prophet. Postmodernist Innovations of the Historical Novel*, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam 1991, σ. 75.

<sup>18</sup> Ο.π., σ. 75-85.

<sup>19</sup> Ο.π., σ. 3.

<sup>20</sup> Δημήτρης Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα: νεωτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα 2011.

<sup>21</sup> Bart Soethaert, *Η στροφή προς το παρ<ελθ>όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1935-1950) στην Ελλάδα*, Berlin: Edition Romiosini, 2018.

<sup>22</sup> Jerome de Groot, *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*, London, New York: Routledge, 2009, σ. 218.



από το επιστημολογικό παράδειγμα του ιστορικισμού.<sup>23</sup> Η έμφαση στις περιθωριοποιημένες ομάδες και η ανάδειξη της καθημερινής ζωής θα δοθεί την ίδια περίοδο με τη σχολή των Annales και μέσα από το ιστοριογραφικό παράδειγμα της Μικροϊστορίας, με εισηγητή τον Carlo Ginzburg. Όπως εξηγεί ο Κόκκινος, «αυτό που ενδιαφέρει πρωτίστως τους μικρο-ιστορικούς δεν είναι οι απρόσωπες μάζες, αλλά τα άτομα που μέσα από την περιπέτεια του βίου και της σκέψης τους λειτουργούν ως πρίσματα για την αναγωγή του ιδιαίτερου και ατομικού στο γενικό και συλλογικό».<sup>24</sup>

Τρίτη τάση στο πλαίσιο της μεταβολής παραδείγματος στην ιστοριογραφία αποτέλεσε η «γλωσσική στροφή» που παρατηρήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Η θεωρία του Saussure στην αρχή του 20ού αιώνα στάθηκε ως ένα κομβικό σημείο παρουσιάζοντας τη γλώσσα ως ένα αυτοτελές σύστημα σημείων και «ανέτρεψε την προηγούμενη θεώρηση ότι η γλώσσα είναι ένα διαφανές μέσο που αναπαριστά απρόσκοπτα την πραγματικότητα».<sup>25</sup> Η επίδραση του Saussure σε μια πληθώρα πεδίων ήταν καταλυτική, κυρίως για το ρεύμα του δομισμού τη δεκαετία του 1950.<sup>26</sup> Αυτή η απήχηση της σχέσης φιλοσοφίας και γλώσσας που ξεκίνησε με τον Saussure και κορυφώθηκε στην πορεία ονομάστηκε «γλωσσική στροφή».

Στο πεδίο της ιστοριογραφίας η γλωσσική στροφή «έχει τρία σημεία επιστημολογικής εκκίνησης: 1<sup>ο</sup>) Την απόρριψη της αντανάκλαστικής γνωσιοθεωρίας και την αποδοχή της σχετικής αυτονομίας της συνείδησης έναντι της εξωτερικής πραγματικότητας, 2<sup>ο</sup>) Τη δυνατότητα ύπαρξης πολλαπλών ερμηνευτικών εκδοχών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλες οι προβαλλόμενες ερμηνευτικές εκδοχές είναι ισοσθενείς από πλευράς επιστημονικής εγκυρότητας. Και τέλος, 3<sup>ο</sup>) Τη συνύφανση γλώσσας και κόσμου, εμπειρίας και λόγου, διανοητικού πλαισίου και ιστορικής πραγματικότητας. Ο όρος «συνύφανση» σημαίνει ότι τα ατομικά και συλλογικά υποκείμενα νοηματοδοτούν τον κόσμο, τον εαυτό τους, αλλά και αυτό που εκλαμβάνουν ως ετερότητα, μέσω των γλωσσικών/σημασιακών κωδίκων, τους οποίους έχουν στη διάθεσή τους και διηλεκώς ανασυγκροτούν, με βάση τις μεταβολές που συμβαίνουν στο εκάστοτε πλαίσιο αναφοράς.»<sup>27</sup> Σημαντικός εκπρόσωπος της γλωσσικής στροφής υπήρξε ο Hayden White με το έργο του *Metahistory* (1973).<sup>28</sup> Υπόθεση εργασίας του *Metahistory* αποτέλεσε η μελέτη του ιστορικού ύφους («historiographical "style"») ανάμεσα σε ιστορικούς (Michelet, Ranke, Tocqueville και

<sup>23</sup> Γιώργος Κόκκινος, *Από την ιστορία στις ιστορίες: προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 225.

<sup>24</sup> Ο.π., σ. 269.

<sup>25</sup> Αγγελική Κουφού, *Ιστοριογραφικές εξελίξεις κατά το τελευταίο τέταρτο του 20<sup>ου</sup> αιώνα: η προβληματική της γλωσσικής στροφής*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 2015, σ. i.

<sup>26</sup> Peter Barry, *Γνωριμία με τη θεωρία. Μια εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία*, μτφρ. Αναστασία Νάτσινα, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2013, σ.

<sup>27</sup> Κόκκινος, ό.π., σ. 258.

<sup>28</sup> Η Κουφού αναφέρει «γλωσσική στροφή», ενώ ο Κόκκινος ως «γλωσσολογική στροφή».

Burckhardt) και φιλοσόφους της ιστορίας (Hegel, Marx, Nietzsche, Core).<sup>29</sup> Μέσα από την προβολή ενός δικού του σχήματος για τον τρόπο γραφής της ιστοριογραφίας,<sup>30</sup> ανέδειξε μια προβληματική γύρω από τον τρόπο ερμηνείας και αναπαράστασης της Ιστορίας. Η σημασία του έργου του είναι ότι συνέδεσε την ιστοριογραφία με τη λογοτεχνία και τη φιλοσοφία.<sup>31</sup> Κυρίως αντιμετώπισε τον ιστορικό λόγο ως μια λογοθετική μορφή που έρχεται εγγύτερα με τη θεωρία της λογοτεχνίας, καθώς γίνεται πλέον αντιληπτό ότι «κάθε ιστορία είναι πρώτα απ' όλα ένα γλωσσικό δημιούργημα». <sup>32</sup> Συγκεκριμένα εξηγεί ότι «στον ρεαλιστικό, όχι λιγότερο απ' ό,τι στον φανταστικό, λόγο, η γλώσσα είναι ταυτόχρονα μορφή και περιεχόμενο και αυτό το γλωσσολογικό περιεχόμενο πρέπει να συγκαταριθμηθεί μεταξύ των άλλων ειδών περιεχομένου (πραγματολογικού, εννοιολογικού και ειδολογικού) που συγκροτούν το πλήρες περιεχόμενο του λόγου ως συνόλου». <sup>33</sup> Αυτό κατά βάση δείχνει την αμφισβήτηση περί πιστότητας του ιστορικού λόγου. Παραθέτοντας τις θεωρήσεις του Paul Ricœur περί μεταφορικότητας του ιστορικού λόγου και του Roman Jakobson περί προθετικότητας του ποιητικού λόγου, που ο White μεταφέρει στον ιστορικό λόγο, γίνεται φανερό ότι ο ιστορικός λόγος είναι ένα μεταφορικό είδος γλώσσας με καλολογικά στοιχεία και η οποία ακολουθείται από μια συγκεκριμένη δομή. Ο White θα μιλήσει για «ένταξη σε πλοκή» (emplotment), όπου ο τύπος πλοκής (τραγικό, επικό, κωμικό, ρομαντικό, βουκολικό, φαρσικό) συνιστά και τρόπο ερμηνείας.<sup>34</sup> Επομένως, ένα συγκεκριμένο σώμα γεγονότων προαπαιτεί μια συγκεκριμένη φόρμα αφήγησης, με αποτέλεσμα να επιφέρει και μια συγκεκριμένη ερμηνευτική θεώρηση. Η Γαζή δηλώνει ότι «με τον White η θεματική της ιστοριογραφίας εισέρχεται στη συζήτηση του μεταμοντερνισμού και, αντίστροφα, οι θεωρίες του μεταμοντερνισμού στην ιστοριογραφία».<sup>35</sup>

Ο μεταμοντερνισμός είναι δύσκολο να οριστεί, όπως επισημαίνει κάθε εργασία που ασχολείται με αυτό το θέμα. Η διττότητα, το χαώδες και το κατακερματισμένο φαίνεται να είναι ίδιον του μεταμοντερνισμού.<sup>36</sup> Για να θίξουμε, όμως, το θέμα του μεταμοντερνισμού και τη σχέση του με την Ιστορία είναι απαραίτητο να τεθεί η διάκριση ανάμεσα στον μεταμοντερνισμό ως αισθητικό ρεύμα και ως «χρο-

---

<sup>29</sup> Hayden White, *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*, Βαλτιμόρη, John Hopkins University Press, 1973, σ. x.

<sup>30</sup> Έφη Γαζή, «Αφηγηματικότητα: οι προσεγγίσεις των Hayden White και Paul Ricœur», *Μνήμων*, τχ. 15, 1993, σ. 215-221.

<sup>31</sup> Κουφού, ό.π., σ. 3.

<sup>32</sup> Hayden White, *Λογοτεχνική θεωρία και ιστορική συγγραφή*, μτφρ. Γιώργος Πίκουλας, Επέκεινα, 2015. σ. 137.

<sup>33</sup> Ό.π., σ. 136.

<sup>34</sup> White Hayden, *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1999, σ. 29.

<sup>35</sup> Γαζή, ό.π., σ. 215.

<sup>36</sup> Linda Hutcheon, *The Politics of Postmodernism*, Routledge: London and New York, 2002<sup>2</sup> (1989), σ. 1.

νική βαθμίδα».<sup>37</sup> Η μετανεωτερικότητα διατυπώνεται στο πλαίσιο αλλαγής του πολιτισμικού παραδείγματος, καθώς διαπερνά πάρα πολλά πεδία από την αρχιτεκτονική μέχρι τη λογοτεχνία και τη διαφήμιση.<sup>38</sup> Συγκεκριμένα, εντοπίζεται μια μεταβολή στην κατάσταση της γνώσης, όπως το διατυπώνει ο Lyotard, όπου έρχεται το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων της νεωτερικότητας.<sup>39</sup> Μαζί με τον Lyotard και άλλοι θεωρητικοί του μεταμοντερνισμού περιγράφουν αυτή τη μεταβολή και είτε την αποδίδουν σε κοινωνικό -οικονομικούς παράγοντες (Jameson) είτε την τοποθετούν μέσα σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο. Η συζήτηση για τον μεταμοντερνισμό εκφράζει και μια αίσθηση για το τέλος της Ιστορίας, εννοώντας πως τελειώνει ο μοντέρνος τρόπος ιστορικοποίησης, όπως συνοψίζει ο Malpas.<sup>40</sup>

Η Linda Hutcheon θα αναδείξει την πλευρά του αισθητικού μεταμοντερνισμού, αποδίδοντάς του έναν πολιτικό χαρακτήρα που στόχο έχει να «ξεσκεπάσει το κατεστημένο».<sup>41</sup> Ο χαρακτήρας που αποδίδει η Hutcheon στον μεταμοντερνισμό διαφαίνεται και μέσα από τον τρόπο που προσεγγίζει την Ιστορία. Η Hutcheon θα απαντήσει στην κατηγορία ότι ο μεταμοντερνισμός είναι «αϊστορικός» και θα μιλήσει για το «παράδοξο του μεταμοντερνισμού», σύμφωνα με το οποίο, από τη μια μεριά ο μεταμοντερνισμός «επανακαθιστά το ιστορικό περιεχόμενο ως σημαντικό», ενώ από την άλλη πλευρά το υπονομεύει τονίζοντας την απροσδιοριστία της φύσης της ιστορικής γνώσης.<sup>42</sup> Στον μεταμοντερνισμό το παρελθόν αντιμετωπίζεται ως κειμενικό, έρχεται στο παρόν μέσα από κειμενικά στοιχεία, γι' αυτό τίθεται το ερώτημα πώς μπορούμε να γνωρίζουμε το παρελθόν. Η Hutcheon εντάσσει τα έργα του μεταμοντερνισμού κάτω από τον όρο «ιστοριογραφική μεταμυθοπλασία» (historiographic metafiction),<sup>43</sup> όπου προβάλλεται η αναγνώριση της διαδικασίας επιλογής και κατασκευής. Μέσα από την έντονη αυτοαναφορικότητα διαμορφώνεται η συνείδηση ότι πρόκειται για μυθοπλασία. Ο Malpas συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά του μεταμοντέρνου μυθιστορήματος σε: ειρωνεία, ερωτήματα για τη μέθοδο ιστορικής αναπαράστασης, αναξιόπιστοι αφηγητές, μαγικός ρεαλισμός, παρωδίες.<sup>44</sup>

---

<sup>37</sup> Αγγελική Κουφού, «Μοντερνισμός/Μεταμοντερνισμός: Ανιχνεύοντας την ιστορικότητα της συζήτησης», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 85 (2004), σ. 84.

<sup>38</sup> David Harvey, «Μεταμοντερνισμός», *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: διερεύνηση των αρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, μτφρ. Ελένη Αστερίου, εισαγωγή Ντίνα Βαΐου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2009.

<sup>39</sup> Jean-François Lyotard, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, προλεγόμενα: Θεόδωρος Γεωργίου, Γνώση, Αθήνα 1988.

<sup>40</sup> Simon Malpas, *The Postmodern*, Routledge: London and New York, 2005, σ. 89.

<sup>41</sup> Linda Hutcheon, *ό.π.*, σ. 3.

<sup>42</sup> Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Routledge: London and New York, 1988, σ. 89.

<sup>43</sup> *Ο.π.*, σ. 93.

<sup>44</sup> Malpas, *ό.π.*, σ. 101.

#### 1.4. Η ελληνική κριτική

Η Κοτζιά στην πρόσφατη μελέτη της παρατηρεί μια «στροφή στη μυθοπλασία» τα τελευταία εξήντα χρόνια.<sup>45</sup> Για τα ελληνικά έργα εντοπίζει ένα ζήτημα για τον τρόπο που κατηγοριοποιούνται και συγκαταλέγονται στο είδος του ιστορικού μυθιστορήματος. Για να λύσει αυτό το ζήτημα παραθέτει το σχήμα του Ansgar Nünning, που αποδεικνύεται πιο ευρύ από εκείνο της Hutcheon, και το οποίο χωρίζει την ιστορική μυθοπλασία σε «ανανεωτική ιστορική μυθοπλασία» και σε «μεταϊστορική μυθοπλασία».<sup>46</sup> Το ζήτημα των έργων που δεν μετέρχονται μεταμοντέρνες τεχνικές και δεν ανήκουν στην κατηγορία της ιστοριογραφικής μεταμυθοπλασίας συνοψίζει η Ακριτίδου στη διατριβή της. Συμφωνεί με τον Κοσμά ότι τα έργα της μετανεωτερικής μυθοπλασίας μπορούν να διακριθούν σε «ιστοριστικό μυθιστόρημα», το οποίο ταυτίζεται με το παραδοσιακό ιστορικό μυθιστόρημα, και σε «μεταϊστορικό μυθιστόρημα», το οποίο περιλαμβάνει την κατηγορία της «ιστοριογραφικής μεταμυθοπλασίας».<sup>47</sup> Για την Ακριτίδου υπάρχει μια ολόκληρη συζήτηση που ξεκινάει μέσα στη σύγχρονη ελληνική κριτική που επαναδιαπραγματεύεται τι θεωρείται ιστορικό. Η διάκριση, επομένως, είναι απαραίτητη καθώς «σημειώνει και την αμηχανία της κριτικής όταν πρέπει να ονομάσει ένα “θεματικά μεταμοντέρνο” μυθιστόρημα ή να μιλήσει για μια αντιληπτή ανανέωση στον τρόπο προσέγγισης της εθνικής ιστορίας και ταυτότητας με τους τρόπους του ρεαλισμού ή ακόμα και να συζητήσει την “ιστορική συνείδηση” του αισθητικού μεταμοντερνισμού.».<sup>48</sup>

Επομένως, η παραπάνω διάκριση επιτρέπει να αναδειχθούν διαφορετικά έργα ιστορικής μυθοπλασίας που είτε ανήκουν στο ρεύμα του αισθητικού μεταμοντερνισμού, είτε ακολουθούν πιο παραδοσιακές τεχνικές σε μια εποχή που η ιστορία επανέρχεται στο προσκήνιο και γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε έργα, όπως η τριλογία του Νίκου Θέμελη. Ο Θέμελης, με βάση το σχήμα του Κοσμά γράφει «ιστοριστικό μυθιστόρημα» στην εποχή του μεταμοντερνισμού. Γι' αυτό το λόγο είναι απαραίτητη η διάκριση των όρων «μεταμοντερνισμός» και «μετανεωτερικότητα». Το σχήμα του Κοσμά συντελεί ώστε να μελετηθούν αυτά τα έργα σε ένα νέο πλαίσιο. Ο Θέμελης γράφει ιστορική μυθοπλασία με τους όρους του παραδοσιακού ιστορικού μυθιστορήματος, ωστόσο οι αξιώσεις του και η προβληματική του γύρω από την Ιστορία και τον τρόπο εγγραφής του παρελθόντος επηρεάζονται από τη γενικότερη μεταμοντέρνα συζήτηση.

---

<sup>45</sup> Κοτζιά Ελισάβετ, *Ελληνική πεζογραφία 1974-2010. Το μέτρο και τα σταθμά*, Πόλις, Αθήνα 2020, σ. 194.

<sup>46</sup> Ο.π., σ. 205-207.

<sup>47</sup> Κοσμάς, ό.π., σ. 61-73.

<sup>48</sup> Ακριτίδου, ό.π., σ. 147-148.

## 2. Η τριλογία του Νίκου Θέμελη

### 2.1. Η πρόσληψη της τριλογίας από την κριτική

Ο Θέμελης παρότι γράφει πιο παραδοσιακά και τηρεί τους τυπικούς κανόνες του ρεαλιστικού ιστορικού μυθιστορήματος δέχεται κριτική για την σχέση του με την Ιστορία και τον τρόπο που την παρουσιάζει. Άλλοι στέκονται πολύ επικριτικά απέναντι στο έργο του, συγκεκριμένα την *Αναλαμπή*, και άλλοι πιο επαινετικά τον παρουσιάζουν ως μια εξέχουσα μορφή της λογοτεχνικής παραγωγής. Η αντιθετική οπτική απέναντι στο έργο του θέτει γενικά κάποια ερωτήματα.

Είναι γεγονός ότι τη δεκαετία του 1990 σημειώνεται μια έκρηξη στην έκδοση των ιστορικών μυθιστορημάτων. Προς το τέλος της δεκαετίας εκδίδεται η *Αναζήτηση* και γεννιέται το ερώτημα ποια είναι η θέση του Θέμελη μέσα σε αυτή την «αύξουσα φιλόσορη πεζογραφία»<sup>49</sup>. Ο Θέμελης χαρακτηρίζεται συχνά ως «παραμυθός» και «ανανεωτής του ιστορικού μυθιστορήματος», κυρίως από τους κριτικούς Ελισάβετ Κοτζιά και Βαγγέλη Χατζηβασιλείου, καθώς επίσης και ο Κούρτοβικ αναφέρεται σε ανανέωση υλικού.<sup>50</sup> Είναι πάντως αξιοπρόσεκτο ότι στις τρεις πρόσφατες μελέτες των Κοτζιά, Χατζηβασιλείου και Κούρτοβικ για τη νεότερη ελληνική πεζογραφία γίνεται μνεία στην τριλογία του Νίκου Θέμελη, η οποία έχει και ξεχωριστή θέση λόγω της επίτευξης υψηλών πωλήσεων. Ουσιαστικά αυτό που αναγνωρίζεται στον Θέμελη είναι ότι μορφικά παραμένει παραδοσιακός, όμως το περιεχόμενο του έργου του διαφέρει από το έργο παλαιότερων πεζογράφων που έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στις εχθρικές σχέσεις.<sup>51</sup> Μέσα από το ιστορικό μυθιστορήματα του Θέμελη αναθεωρήθηκε η επίσημη εθνική ιστορία. Στρεφόμενος προς τις οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες έθιξε το θέμα των Ελλήνων της διασποράς μέσα σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα, προβάλλοντας μια εικόνα ειρηνικής συνύπαρξης σε αντίθεση με τη συνηθισμένη εικόνα της σύγκρουσης στα προγενέστερα ιστορικά μυθιστορήματα.

Στον αντίποδα, η Γεωργία Φαρίνου Μαλαματάρη υποστηρίζει ότι η *Ανατροπή* δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ιστορικό μυθιστόρημα, δημιουργώντας ερωτηματικά σε σχέση με το πώς η κριτική βλέπει τα τρία μυθιστορήματα που

<sup>49</sup> Δημήτρης Μαρωνίτης, «Για τον Νίκο Θέμελη», *Το Βήμα*, 22.4.2012, στο Νίκος Θέμελης, *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017, σ. 1386.

<sup>50</sup> Πρόκειται για τις πρόσφατες μελέτες για τη λογοτεχνία των τελευταίων δεκαετιών από την Μεταπολίτευση και έπειτα. Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, *Η κίνηση του εκκρεμούς. Άτομο και κοινωνία στη νεότερη ελληνική πεζογραφία: 1974 - 2017*, Πόλις, Αθήνα 2018. Ελισάβετ Κοτζιά, *Ελληνική πεζογραφία 1974-2010. Το μέτρο και τα σταθμά*, Πόλις, Αθήνα 2020. Δημοσθένης Κούρτοβικ, *Η ελιά και η φλαμουριά. Ελλάδα και κόσμος, άτομο και ιστορία στην ελληνική πεζογραφία 1974-2020*, Πατάκης, 2021.

<sup>51</sup> Κοτζιά Ελισάβετ, «Ο Νίκος Θέμελης και το νέο ιστορικό μυθιστόρημα», Ομιλία στην εκδήλωση που οργάνωσε ο Όμιλος Προβληματισμού για τον εκσυγχρονισμό της Κοινωνίας (ΟΠΕΚ) στη μνήμη του συγγραφέα και πολιτικού Νίκου Θέμελη στις 27.3.2012, στο Νίκος Θέμελης, *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017, σ. 1384.

ακολουθούν τα τυπικά κριτήρια ενός παραδοσιακού ιστορικού μυθιστορήματος. Για την Μαλαματάρη «ο λόγος είναι ότι ο Θέμελης στρέφεται σε μια ιστορία του παρελθόντος παρακινήμένος από τα ενδιαφέροντα του παρόντος.»<sup>52</sup> Η Κοτζιά παρατηρεί ότι ούτε η βάση της Βιβλιονέτ καταγράφει την τριλογία στα ιστορικά μυθιστορήματα και την χαρακτηρίζει ελλιπή.<sup>53</sup> Πρόκειται για μια περίοδο που η έννοια του «ιστορικού» επανερμηνεύεται ειδικά με το είδος της ιστοριογραφικής μεταμυθοπλασίας. Ο Τζιόβας τοποθετεί την *Ανατροπή* στο είδος της «πολιτισμικής αλληγορίας» όπου το ζήτημα της ταυτότητας και της εθνικότητας τίθεται στο προσκήνιο.<sup>54</sup> Το έργο του Θέμελη έχει επίσης αποκληθεί «μυθιστόρημα ιδεών»<sup>55</sup>, «κοινωνικό μυθιστόρημα», «πολιτικό μυθιστόρημα», ακόμα και ότι «δοκιμάζει στην πράξη έναν ιδεολογικό [...] ρεαλισμό»<sup>56</sup>.

Τα δύο πρώτα μυθιστορήματα, η *Αναζήτηση* και η *Ανατροπή*, έχουν δεχθεί θετικές κριτικές ως «καλογραμμένη τοιχογραφία μιας εποχής»<sup>57</sup> και για τον συγγραφέα έχει γραφτεί «κλασικότροπος θασιώτης του ιστορικού μυθιστορήματος»<sup>58</sup>. Αντίθετα, έχει κάνει μεγάλη αίσθηση το γεγονός ότι η *Αναλαμπή* δέχθηκε κυρίως αρνητικές κριτικές. Ο Νίκος Αλιβιζάτος προβληματίζεται για το γεγονός ότι ο Θέμελης παρουσιάζει μια απαισιόδοξη ανάγνωση της ιστορίας υπονομεύοντας το εκσυγχρονιστικό πρόσταγμα που προβάλλει η *Αναλαμπή*, καθώς ο συγγραφέας εκφράζει «την απαισιόδοξη πεποίθησή του για την πορεία του ελληνισμού από το 1922 και μετά» που αφορά την κατάρρευση του αστισμού.<sup>59</sup> Σύμφωνα με τον Αλιβιζάτο, ο Θέμελης προσκολλάται στον «μύθο της εθνικής μας καχεξίας» και αντιπαρέρχεται το γεγονός ότι υπήρξαν σημαντικοί άνθρωποι-σταθμοί που στάθηκαν θετικά στην εξέλιξη του αστισμού στην Ελλάδα.<sup>60</sup> Για το τρίτο βιβλίο είναι μεγάλο ζήτημα πώς ο Θέμελης χρησιμοποιεί την Ιστορία με τον Νούτσο να απαντά αρνητικά στο ερώτημα αν η αφήγηση μπορεί να εδράζεται «στη βαθύτερη αίσθηση της ιστορίας».<sup>61</sup> Στον αντίποδα των αρνητικών κριτικών στέκεται η θετική κριτική του Αντώνη Λιάκου που αποκαλεί την *Αναλαμπή* ως «το λογοτεχνικό μανιφέστο του

<sup>52</sup> Georgia Farinou-Malamatari, «The Representation of the Balkans in Modern Greek Fiction of the 1990s», στο Dimitris Tziouvas (επιμ.), *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*, Ashgate, 2003, σ. 258.

<sup>53</sup> Κοτζιά, *Ελληνική πεζογραφία 1974-2010. Το μέτρο και τα σταθμά*, ό.π., σ. 688.

<sup>54</sup> Δημήτρης Τζιόβας, *Η πολιτισμική ποιητική της ελληνικής πεζογραφίας. Από την ερμηνεία στην ηθική*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017, σ. 523-524.

<sup>55</sup> Κώστας Καρακώτιας, «Η τριλογία του Νίκου Θέμελη, μια ανάγνωση», *Νέα Εστία*, τχ. 1760, Οκτώβριος 2003, σ. 422.

<sup>56</sup> Τίτικα Δημητρούλια, «Συνθέσεις υψηλής πολυφωνίας», *Εντευκτήριο*, τχ. 53, Ιανουάριος - Μάρτιος 2001, σ. 107-110.

<sup>57</sup> Μικέλα Χαρτουλάρη, «Η Αναζήτηση», *Τα Νέα*, 23.8.2011, στο Νίκος Θέμελης, *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017.

<sup>58</sup> Φ. Δ. Δρακονταείδης, «Στα χνάρια της Ιστορίας», *Διαβάζω*, τχ. 411, Οκτώβριος 2000, σ. 52-54.

<sup>59</sup> Νίκος Αλιβιζάτος, «Μια απαισιόδοξη ανάγνωση της Ιστορίας-αστική ιδεολογία και πολιτική στην Αναλαμπή του Νίκου Θέμελη», *Νέα Εστία*, τχ. 1760, Οκτώβριος 2003, σ. 409-420.

<sup>60</sup> Ό.π., σ. 419-420.

<sup>61</sup> Παναγιώτης Νούτσος, «Μια μεγάλη αναλαμπή δίχως συνέχεια; Νίκος Θέμελης, Η Αναλαμπή», *Μανδραγόρας*, τ. 31, σ. 123-124. [και στο *Το Βήμα*, 15.02.2004]

εκσυγχρονισμού».<sup>62</sup> Η κριτική του θα ξεσηκώσει αντιδράσεις. Ο Κώστας Βούλγαρης σε ένα άρθρο του γενικότερα για το ιστορικό μυθιστόρημα θα δηλώσει χαρακτηριστικά ότι «ο Θέμελης ανακατεύει τα απόνερα της γενιάς του '30, και μάλιστα της πιο αδύναμης εκδοχής του».<sup>63</sup> Ο Μαρωνίτης από την άλλη μεριά στέκεται πιο μετριοπαθής στην παρουσίαση ενός «διφορούμενου μυθιστορήματος», αναγνωρίζοντας γενικότερα την αξία των μυθιστορημάτων του Θέμελη.<sup>64</sup>

## 2.2. Τι δηλώνει ο Θέμελης για το έργο του

Ο Νίκος Θέμελης ορίζει το ιστορικό μυθιστόρημα ως «αυτό που διαδραματίζεται σε μια εποχή διαφορετική εκείνης του συγγραφέα και την οποία τη χαρακτηρίζει τουλάχιστον ένα ουσιώδες γνώρισμα διακριτό από τη δική του, ώστε να δημιουργήσει ιστορική συνείδηση για την ενότητα και την ολοκλήρωσή της».<sup>65</sup> Ο Θέμελης εκφράζει μια παραδοσιακή άποψη για το ιστορικό μυθιστόρημα και τον τρόπο που η Ιστορία μπορεί να γίνει αντικείμενο αφήγησης. Κατ' αρχάς, ο συγγραφέας πιστεύει ότι η Ιστορία μπορεί να παρασταθεί και ο ρόλος του μυθιστορήματος είναι να παρουσιάσει διακριτές και ξεχωριστές εποχές. Η άποψη του αυτή απηχεί χεγκελιανές απόψεις και τον φέρνει πιο κοντά στον γερμανικό ιστορικισμό που αξιοποίησε το παραδοσιακό ιστορικό μυθιστόρημα. Στη συνέχεια αυτού του σημειώματος δηλώνει ότι η γραφή του είναι ρεαλιστική και ακολουθεί το σχήμα «έκθεση- αναμέτρηση- σύγκρουση- λύση».<sup>66</sup> Όσον αφορά τον διδακτισμό που χαρακτηρίζει το ιστορικό μυθιστόρημα και κατά συνέπεια το δικό του απαντά ότι δεν είναι αυτή η πρόθεσή του.<sup>67</sup> Λίγο μετά την ολοκλήρωση της τριλογίας ο Θέμελης σε άρθρο του περιγράφει «εμπειρικά» τη διαδικασία που συμπλέκει την αφήγηση με το ιστορικό υλικό. Δηλώνει ότι «ο μυθιστοριογράφος δεν είναι ιστορικός»,<sup>68</sup> αφήνοντας για τους ιστορικούς τόσο την ευθύνη όσο και την ίδια τη δουλειά να μιλήσουν για την Ιστορία. Αντίθετα, ο μυθιστοριογράφος πρέπει «να επιλέξει μια εκδοχή, μια προσέγγιση, μια ερμηνεία της ιστορίας» γιατί, όπως εξηγεί ο Θέμελης, «η αναπαράσταση της ιστορίας δεν μπορεί να είναι πάντα πλήρης και καθολική».<sup>69</sup>

---

<sup>62</sup> Αντώνης Λιάκος, «Το λογοτεχνικό μανιφέστο του εκσυγχρονισμού», *The Books' Journal*, τχ. 11, Σεπτέμβριος 2011, σ. 54-57.

<sup>63</sup> Κώστας Βούλγαρης, «Η μοναξιά της Πάπισσας Ιωάννας. Ιστορία και λογοτεχνία στους μεταμοντέρνους καιρούς», *Η αυγή (Αναγνώσεις)*, 4.9.2011.

<sup>64</sup> Μαρωνίτης Δημήτρης, «Ένα διφορούμενο μυθιστόρημα», *Λέξη*, τχ. 177-178, Σεπ.-Δεκ. 2003, σ. 900-905.

<sup>65</sup> Νίκος Θέμελης, «Ανατρέχοντας: σημείωμα του Νίκου Θέμελη», *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017, σ. 7.

<sup>66</sup> Ο.π., σ. 11.

<sup>67</sup> Ο.π., σ. 11.

<sup>68</sup> Νίκος Θέμελης, «Μυθιστόρημα και Ιστορία», *Cogito*, τχ. 2, Ιανουάριος 2005, σ. 22.

<sup>69</sup> Ο.π., σ. 23.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ο Θέμελης συνεχώς θέτει το ζήτημα των αποσιωπημένων εκδοχών της επίσημης ιστορίας και τις οποίες προσπαθεί να αναδείξει μέσα από το μυθιστορηματικό του έργο. Κυρίως γράφει από την ανάγκη να αναστοχαστεί το παρελθόν, το οποίο χαρακτηρίζει «ολοκληρωμένο, όμως όχι και πεπερασμένο».<sup>70</sup> Για τον συγγραφέα η πλοκή είναι αυτή που οδηγεί και αντιλαμβάνεται τον δημιουργό «ως απόμακρο αφηγητή χωρίς προσωπική συμμετοχή».<sup>71</sup> Εκείνος αξιοποιεί το πραγματολογικό υλικό και τις ιστορικές πηγές γιατί στόχος του είναι να αναπαραστήσει έναν κόσμο με αληθοφάνεια, δηλώνοντας την πίστη του στην αξιοπιστία των πηγών. Είναι εμφανές ότι η σκέψη του είναι επηρεασμένη από την τρέχουσα συζήτηση γύρω από το ερώτημα για το πώς δημιουργείται η Ιστορία. Ωστόσο, ο τρόπος που επιχειρεί να επαναδιαπραγματευτεί το παρελθόν δεν γίνεται μέσα από τη μορφή της αφήγησής του και τους τρόπους υπονόμησης που ακολούθησαν τα έργα της «ιστοριογραφικής μεταμυθοπλασίας». Αντίθετα, έθεσε τους προβληματισμούς του μέσα από το περιεχόμενο των μυθοπλαστικών έργων του παρουσιάζοντας διαφορετικές πλευρές της ιστορίας της ελληνικής αστικής τάξης, με αποτέλεσμα να θεωρηθεί, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο «ανανεωτής του ρεαλιστικού ιστορικού μυθιστορήματος». Το ζήτημα έγκειται στο γεγονός ότι ο Θέμελης δημιουργεί μια δική του εκδοχή της Ιστορίας η οποία συνοδεύεται από την αίσθηση εγκυρότητας που προσφέρει η μορφή μιας ρεαλιστικής αφήγησης. Αυτός είναι και ο λόγος που η κριτική είναι τόσο έντονη και διφορούμενη για τον τρόπο που χρησιμοποιεί την Ιστορία στο έργο του, καθώς ο λόγος του Θέμελη αποκτά τη διάσταση του επίσημου και νομιμοποιημένου λόγου.

---

<sup>70</sup> Ο.π., σ. 12.

<sup>71</sup> Ο.π., σ. 11.



### 3. Η Αναζήτηση

Ο Νικόλας είναι ένα παιδί από τα Ζαγόρια, γιος εμπόρου, πρώην μισθωτή δημοσίων προσόδων. Η εφηβεία του σημαδεύεται από την εγκατάλειψη της οικογένειας από τον πατέρα, όταν φεύγει για να παντρευτεί με την κόρη του συνεταίρου του. Το μόνο που αφήνει πίσω είναι το ένα από τα δύο ρολόγια που κουβαλούσε πάντα μαζί του. Ο Νικόλας μεγαλώνοντας κρατά όσα διδάχτηκε από τον πατέρα του και συγκεκριμένα να αναζητά «το γιατί των γιατί» και φεύγει από τα Ζαγόρια ψάχνοντας το μέλλον του. Έτσι, ο ήρωας εντοπίζεται στη Μυτιλήνη μετά από ένα ναυάγιο. Εκεί θα συμμετάσχει στην ανέγερση ενός συνεταιρικού ελαιοτριβείου, γρήγορα, όμως, θα εγκαταλείψει το σχέδιο και θα επιδοθεί με ιδιαίτερο ζήλο στον εντοπισμό αρχαίων που μαζί με την παρέα του θα θάψουν μέχρι να έρθει η ώρα τους να ανακαλυφτούν. Μετά από κάποια χρόνια εργασίας ως βοηθός εμπορικών επιχειρήσεων και προσωπικής μόρφωσης ταυτόχρονα, θα γνωρίσει τον Βάιο άρτι αφιχθέντα από τη Γερμανία όπου σπούδαζε. Το αμοιβαίο ταίριασμα που νιώθουν θα κάνει τον Νικόλα να ακολουθήσει τον Βάιο στη Μανησά της Μικράς Ασίας, όπου θα τον βοηθήσει να αναλάβει τις επιχειρήσεις του άρρωστου πατέρα του οι οποίες καταρρέουν. Ο Νικόλας θα αποδειχθεί ο σωτήρας της οικογένειας. Θα αναλάβει τις επιχειρήσεις, απαλλάσσοντας από το βάρος τους τον Βάιο, που επιθυμεί να ακολουθήσει ακαδημαϊκή καριέρα, θα αναστήσει το όνομα της οικογένειας στον κλάδο του εμπορίου με τις γνώσεις του και τα καινούργια μέσα που θα εφαρμόσει και θα παντρευτεί την αδελφή του Βάιου. Από Νικόλας θα μετατραπεί σε Νικολή-εφέντη. Ένας άνθρωπος με επιχειρηματικό νου, διαπνεόμενος από τις ιδέες του Διαφωτισμού και υπέρμαχος της παιδείας θα παλέψει για τη μόρφωση των εργατών του.

Η περίληψη μοιάζει να τελειώνει εδώ καθώς ακολουθεί ο θάνατος του Νικολή-εφέντη, όμως το βιβλίο συνεχίζεται. Το έργο είναι χωρισμένο σε έξι κεφάλαια, κάθε ένα από τα οποία αποτελεί μία αφήγηση από έξι ξεχωριστούς αφηγητές. Η πρώτη αφήγηση ανήκει στον Νικόλα που αφηγείται τη ζωή του στα Ζαγόρια μέχρι την αναχώρησή του. Οι επόμενες ανήκουν σε ανθρώπους που τον γνώρισαν και αφηγούνται σταθμούς από τη ζωή του Νικολή-εφέντη. Το τελευταίο κεφάλαιο έρχεται να συμπληρωθεί μετά τον θάνατό του, όπου ενημερωνόμαστε για την πορεία της οικογένειάς του. Πρόκειται για το πιο ιδιαίτερο κεφάλαιο, γιατί σε αντίθεση με τον ρεαλιστικό τόνο που διακατέχει το έργο, αυτό δίνει μια μεταφυσική νότα. Στο κεφάλαιο αυτό παρακολουθούμε ένα μακρινό συγγενή από την πλευρά της συζύγου του Νικολή να υποφέρει από έντονους πονοκεφάλους εξαιτίας των γαλάζιων ματιών του, ενώ κάποιες φορές βλέπει οράματα με αγίους. Σύμφωνα με τον Καρακώτια, το μεταφυσικό στοιχείο που χαρακτηρίζει την τελευταία αφήγηση του Κωνσταντή «εκφράζει μάλλον την αναδίπλωση του ελληνισμού και την καταφυγή στις διάφορες δοξασίες».<sup>72</sup>

---

<sup>72</sup> Καρακώτιας, ό.π., σ. 424.

Οι αφηγήσεις είναι σε α' πρόσωπο με εσωτερική εστίαση και αποτελούνται από την αφήγηση του Νικόλα, του μάστορα που ανέλαβε την οικοδόμηση του ελαιοτριβείου, του Βάιου, της νόνας και συγκεκριμένα της τροφού του Βάιου όταν ήταν μικρός, του δασκάλου των παιδιών του Νικολή-εφέντη και, τέλος, ενός μακρινού συγγενή εξ αγχιστείας του Νικολή. Κάθε αφήγηση, πλην της τελευταίας, συνοδεύεται στο τέλος από ένα σημείωμα που αναφέρει με ποιον τρόπο συλλέχθηκε η εκάστοτε αφήγηση, αν προέρχεται από ημερολόγιο ή προσωπική αναδιήγηση, καθώς και ποια ήταν η πορεία του εκάστοτε αφηγητή.<sup>73</sup> Το γεγονός ότι η τελευταία αφήγηση δεν διαθέτει υπόμνημα εγείρει το ερώτημα αν αυτός είναι και ο μεταδιηγητικός αφηγητής. Το μυθιστόρημα έχει χαρακτηριστεί «πολυφωνικό» από τη Δημητρούλια και τον Καρακώτια,<sup>74</sup> με την Ακριτίδου να διαφωνεί, βρίσκοντας τον όρο «μπαχτινικό», και προτείνοντας αντί αυτού τον όρο «πολυαφηγηματικό».<sup>75</sup> Σε κάθε περίπτωση, ο όρος «αφήγηση» σημειώνεται σε κάθε νέο κεφάλαιο, αντί να αναφέρεται απλώς το όνομα του αφηγητή (πχ. «η αφήγηση του Νικόλα», «η αφήγηση του αρχιμάστορα»). Με αυτόν τον τρόπο υπογραμμίζεται η οπτική μέσα από την οποία διαβάζεται η ιστορία του Νικόλα και τονίζεται ότι πρόκειται για ένα προϊόν διαφορετικών πηγών. Ως αποτέλεσμα, σκοπός των έξι αφηγήσεων είναι «η διεκδίκηση της αφήγησής τους ως αδιαμφισβήτητης αλήθειας».<sup>76</sup> Η νόνα δηλώνει σε ένα σημείο του βιβλίου ότι «τα πράγματα μπορεί να είναι έτσι, μπορεί να είναι και αλλιώς»<sup>77</sup>, αν και οι αφηγήσεις δρουν συμπληρωματικά και ακολουθούν μια χρονική αλληλουχία.

### 3.1 Η σύγκρουση ανάμεσα στο παλιό και το νέο: το πρόταγμα του Διαφωτισμού

Μέσα από την *Αναζήτηση* προωθείται το πνεύμα του Διαφωτισμού, το οποίο εκπροσωπείται από τον Νικόλα. Πρόκειται για έναν ήρωα φιλομαθή, λάτρη του Κοραή, απομακρυσμένο από τη θρησκεία, με τάσεις εξερεύνησης, επιχειρηματικό νου και υπέρμαχο της παιδείας. Όπως σημειώνει ο Καρακώτιας, η *Αναζήτηση* αφορά τη σύγκρουση ανάμεσα στο παλιό και το καινούργιο.<sup>78</sup> Από την έναρξη του βιβλίου πληροφορούμαστε για έναν κόσμο των αρχών του 1880 που συγκεράζει το παλιό

<sup>73</sup> Στο τέλος του πρώτου κεφαλαίου διαβάζουμε: «Έτσι τελείωνε η αφήγηση του Νίκου -του Νικόλα- για τον πατέρα του, για τα εφηβικά του χρόνια στην Ήπειρο και στα Ζαγόρια, την αναχώρηση του ενός μετά τον άλλο. Σχεδόν απότομα μ' ένα άλμα από το Ζαγόρι στη Θεσσαλονίκη. Αλλού με λεπτομέρειες κι αλλού με άνισα κενά. Μίλαγε συχνά για κείνη την περίοδο, μα ποτέ δεν αναφέρθηκε ο ίδιος, ούτε στα περιστατικά της αναχώρησης, μήτε στα όσα ακολούθησαν. Κάποιες άλλες αποσπασματικές αφηγήσεις του, για άλλα ζητήματα, ήρθαν και δέσανε μετά, φώτισαν άλλες ιστορίες.» Η *Αναζήτηση*, ό.π., σ. 47.

<sup>74</sup> Δημητρούλια, ό.π., σ. 110. και Καρακώτιας, ό.π., σ. 423.

<sup>75</sup> Ακριτίδου, ό.π., σ. 190.

<sup>76</sup> Ντόρα Τσιμπούκη, «Επιχειρηματικότητα, εθνότητα και αφήγηση στο μυθιστόρημα του Νίκου Θέμελη *Η Αναζήτηση*», *Η λάμψη του χρήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία: από την κρητική αναγέννηση στην αυγή του 21ου αιώνα*, επιμέλεια-εισαγωγή-βιβλιογραφία Γιώργος Π. Πεφάνης, Ίδρυμα Κώστα και Ελένη Ουράνη, Αθήνα 2014, σ. 818.

<sup>77</sup> *Αναζήτηση*, ό.π.

<sup>78</sup> Καρακώτιας, ό.π., σ. 426.

καθεστώς με μία νέα πραγματικότητα. Ο πατέρας του Νικόλα ήταν ένας μισθωτής δημοσίων προσόδων -αξίωμα που ζήλευαν πολλοί, όπως ενημερωνόμαστε- και το οποίο στην πορεία εγκαταλείπει για λόγους τιμής. Ξεκινάει να σταδιοδρομεί στο εμπόριο με καραβάνια, καθώς γυρίζει σε διάφορες πόλεις των Βαλκανίων. Ο Θέμελης επιδίδεται στην περιγραφή του τρόπου διεξαγωγής του εμπορίου. Ουσιαστικά είναι μια συνεργατική δουλειά που απαιτεί συνεταιίρους στις διάφορες πόλεις. Οι καλές σχέσεις και οι ειρηνικές σχέσεις συντελούν στο να ευδοκιμήσει αυτή η κατάσταση συνεχών μετακινήσεων, ακόμα και αν το εμπόριο της Θεσσαλονίκης το έχουν καταλάβει Εβραίοι, και έτσι «χωρίς να χαλάσουν τις σχέσεις ή τις καρδιές τους, στράφηκαν προς Βορρά». Αποσυντονιστικός παράγοντας για το εμπόριο με καραβάνια αποτελούν τα νέα σύνορα που ορίζονται μέσα από τις Συνθήκες της εποχής. Παρόλα αυτά, το εμπόριο συνιστά το μέσο για μια καλύτερη ζωή σε σχέση με την παραδοσιακή αγροτική ζωή που γνώριζαν οι άνθρωποι μέχρι τότε. Ο πατέρας του Νικόλα και ο συνεταιίρός του «κατέληξαν πολύ σύντομα να φτιάξουνε στα Ζαγόρια και στη Σιάτιστα όνομα και βιος, όταν άλλοι που μείναν στις παλιές συνήθειες μαράζωσαν και χάθηκαν μ' ολάκερες περιουσίες σε γη και ζωντανά».<sup>79</sup>

Από τις πρώτες σελίδες του βιβλίου δημιουργείται η αντιπαράθεση ανάμεσα σε έναν νέο τρόπο ζωής και στην παλιά αγροτική ζωή στην επαρχία που μασιτζεται από ληστές και τοκογλύφους. Σε αυτό το περιβάλλον θα μεγαλώσει ο Νικόλας, με τη ζωή του να ρυθμίζεται από την άφιξη και την αναχώρηση του πατέρα του με βάση τα ταξίδια του. Ο πατέρας του, μια φιγούρα σοβαρή και απόμακρη, θα του εμφυσήσει την αγάπη για τη μάθηση, το σπόρο της αμφιβολίας και την αντίσταση στον εφησυχασμό.

«Έτσι μου είχε μάθει ο ίδιος. “Μετά από κάθε γιατί να ψάχνεις το γιατί των γιατί. Εκεί θα βρίσκεις πάντα πάνω από τη μισή απάντηση και ίσως όλη την αλήθεια”. Επέμενε σ' αυτό σαν δάσκαλος, ερχότανε με κάθε αφορμή σ' αυτά τα λόγια. Θεωρούσε σημαντικό όταν μας έβρισκαν τα δύσκολα να μη δεχόμαστε αβασάνιστα τις εύκολες απαντήσεις που δίνουν πρόχειρα μια εξήγηση, που κουκούλωνε τα πράγματα, που ρίχνουμε με ευκολία το φταιξιμο σε όποιους μα ποτέ σε μας τους ίδιους. Πως θα 'πρεπε να προσέχουμε τις εξηγήσεις που φουντώνουν της καρδιάς τις προτιμήσεις, που χώριζαν τον κόσμο, τους ανθρώπους και τα έργα τους σε άσπρο και μαύρο, που φρόντιζαν πιο πολύ να βολεύουνε παρά να φωτίζουν την αλήθεια. Κι ακόμα, πως πίσω από κάθε εξήγηση που δίνει ένα γιατί και φαίνεται να ξεσκεπάζει ποιος είναι ο λόγος, μπορεί να υπάρχει ένα άλλο

---

<sup>79</sup> Αναζήτηση, ό.π., σ. 17.

γιατί. Κι αυτό το δεύτερο γιατί να είναι ο λόγος ο πραγματικός που φτιάχνει την αλήθεια». <sup>80</sup>

Ο πατέρας θα επενδύσει πολύ στη μόρφωση του γιου του. Και ο ίδιος είναι άνθρωπος των βιβλίων και μάλιστα σχεδιάζει να οικοδομήσει σχολείο στην ευρύτερη περιοχή. Όταν θα εγκαταλείψει την οικογένειά του, ο Νικόλας θα βιώσει με μεγάλη δυσκολία την απώλεια του πατέρα και θα φύγει και αυτός σε λίγα χρόνια για μια δική του αναζήτηση. Ο τίτλος του έργου *Αναζήτηση* μπορεί να ερμηνευτεί τόσο ως προς τη πολυδιηγηματική μορφή της αφήγησης, όπου μέσα από κάθε αφηγητή επιχειρείται η αναζήτηση του ίδιου του Νικόλα στους τόπους που έζησε, όσο και ως προς το περιεχόμενο του έργου που αφορά την έννοια της αναζήτησης στην οποία επιδίδεται ο Νικόλας και τίθεται σκοπός της ζωής του.

Ο Θέμελης ακολουθεί τις τάσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας και συγκεκριμένα την τάση της μικροϊστορίας. Ο Καρακώτιας αναγνωρίζει ότι στο έργο του Θέμελη δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην περιγραφή των νοοτροπιών και των συμπεριφορών, των χώρων και των τρόπων εργασίας, των οικημάτων και των υλικών αντικειμένων. <sup>81</sup> Ειδικά για την *Αναζήτηση*, η Τσιμπούκη γράφει ότι σκοπός είναι να αναδειχθεί η επιχειρηματική δράση των Ελλήνων της διασποράς της Μικράς Ασίας στο τέλος του 19<sup>ου</sup> αιώνα, προβάλλοντας τον τύπο του Έλληνα επιχειρηματία της μεσαίας τάξης που εδραιώνεται οικονομικά και κοινωνικά με σκοπό την αυτοπραγμάτωσή του». <sup>82</sup> Ο κεντρικός ήρωας βρίσκεται σε μια αναζήτηση του εαυτού του και της ταυτότητάς του. Ο πλουτισμός δεν είναι αυτοσκοπός. Στην Μυτιλήνη θα αναλάβει να βοηθήσει στην οικοδόμηση του ελαιοτριβείου, γρήγορα όμως θα βρει τον προορισμό του για κάτι πιο σπουδαίο, όπως να διασώσει τα αρχαία που συνάντησε στον δρόμο του. Με τη βοήθεια ανθρώπων που γνώρισε στο νησί και συνδέθηκε μαζί τους θα τα κουβαλήσει σε ασφαλές σημείο και θα τα θάψει ώστε να τα προστατέψει από χέρια που δεν ξέρουν να τα εκτιμήσουν. Σε αυτή, λοιπόν, την πρώτη στάση του ταξιδιού του, ο Νικόλας έρχεται σε επαφή με την ελληνική του ταυτότητα που δομείται με βάση το παπαρηγοπούλειο σχήμα περί συνέχειας.

«Την ώρα εκείνη με τη μαύρη τη σκιά της διπλανής πλαγιάς να τα σκεπάζει όλα, το μόνο που ξεχώριζες μίλησε στην καρδιά μας, μίλησε και για κάποια πράγματα που είναι πίσω και πέρα από την καρδιά μας. Για μια γραμμή ευθεία που μας δένει μ' εκείνες τις πέτρες τις αρχαίες, για πράγματα που

---

<sup>80</sup> Ο.π., σ. 37-38.

<sup>81</sup> Καρακώτιας, ό.π., σ. 421.

<sup>82</sup> Ντόρα Τσιμπούκη, «Επιχειρηματικότητα, εθνότητα και αφήγηση στο μυθιστόρημα του Νίκου Θέμελη *Η Αναζήτηση*», *Η λάμψη του χρήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία: από την κρητική αναγέννηση στην αυγή του 21ου αιώνα*, επιμέλεια-εισαγωγή-βιβλιογραφία Γιώργος Π. Πεφάνης, Ίδρυμα Κώστα και Ελένη Ουράνη, Αθήνα 2014, σ. 810-811.

έχουνε αξία κι ας μην είναι στο σακούλι μας κι ας μη μετρώνται σε γρόσια ή σε χρυσά.»<sup>83</sup>

Οι άνθρωποι που συνέτρεξαν τον Νικόλα σε αυτή τη διαδικασία δεν ήταν άνθρωποι μιας μόνο εθνικότητας, της ελληνικής. Ήταν δύο Αρμένισσες, ο Μεχμέτ από τη Μάλτα καθώς και Έλληνες αγράμματοι που δεν αντιλαμβάνονταν τη σημασία των αρχαίων πετρών. Συναισθάνονται, όμως την έννοια της ιστορικότητας και το χρέος που δημιουργείται. «Την εποχή αυτή υπάρχει ένα είδος εθνικής συνείδησης που οδηγεί σε κοινωνική συσπείρωση που βασίζεται στην καταγωγή, τη θρησκεία και τη γλώσσα. Ωστόσο, ο Θέμελης δεν παρουσιάζει τον εθνικό αυτό πληθυσμό ως υπέρμαχο του εθνικισμού (δεν προωθούν τα εθνικά συμφέροντα), αλλά λειτουργούν ενωτικά με τους άλλους πληθυσμούς ως πολίτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».<sup>84</sup> Αυτή την ιδέα του Διαφωτισμού όσον αφορά την εθνική ταυτότητα, που προβάλλει ο συγγραφέας, αναγνωρίζει εν γένει η κριτική και το προσγράφει στο ανανεωτικό στοιχείο που φέρνει ο Θέμελης στην ιστορική μυθοπλασία.<sup>85</sup> Τα έθνη, παρ' ότι έχουν τις διαφορές τους συνυπάρχουν και, όπως εύστοχα παρατηρεί η Τσιμπούκη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν προβάλλεται ως ο «Μεγάλος Ασθενής», αλλά μια αυτοκρατορία μέσα από την οποία προκύπτουν ευκαιρίες προόδου και ευμάρειας.<sup>86</sup>

Ειπώθηκε ότι η *Αναζήτηση* αφορά τη σύγκρουση ανάμεσα στο παλιό και το νέο. Οι ιδέες που εκφράζονται στο έργο έχουν ενεργητική δράση στην εξέλιξη της μυθοπλασίας και στον τρόπο που η Ιστορία εισρέει στο μυθιστόρημα. «Οι ιδέες μάλιστα και η μετατροπή τους πολλές φορές σε “υλική δύναμη”, καθώς και ο καθοριστικός τους ρόλος στην ιστορική κίνηση, είναι η οπτική γωνία από την οποία αναπτύσσει ο συγγραφέας τη μυθοπλαστική ανέλιξη, προσδίδοντας έτσι στο έργο του τα χαρακτηριστικά του μυθιστορήματος ιδεών».<sup>87</sup> Οι διάφοροι αφηγητές μάς ενημερώνουν όχι μόνο για τη ζωή του Νικόλα, αλλά και για όσα εκείνοι έζησαν αποκαλύπτοντας την δική τους ιδεολογία. Ωστόσο, μέσα σε αυτή τη θάλασσα ιδεών, η ιδεολογία του Νικόλα φαίνεται να πριμοδοτείται και να βγαίνει στην επιφάνεια ως η λύση. Στην αφήγηση του Βάιου, συναντάμε τον Νικόλα να έρχεται σε επαφή με μια εμπορική οικογένεια από τη Μανησιά της Σμύρνης οικονομικά ασταθή. Η συνάντηση γίνεται όσο ο Νικόλας είναι ακόμη στη Μυτιλήνη και εργάζεται εκεί. Παράλληλα, δεν σταματά να μελετά περνώντας τον ελεύθερο του χρόνο στη Βιβλιοθήκη και ξοδεύοντας τα χρήματά του για να μάθει γαλλικά. Η στάση του θα προκαλέσει τον θαυμασμό του γιού της οικογένειας, του Βάιου. Ο Βάιος, νέος, φοιτητής Χημείας στη Γερμανία, έπειτα από πιέσεις του πατέρα του, καθώς ο ίδιος

---

<sup>83</sup> *Αναζήτηση*, ό.π., σ. 103.

<sup>84</sup> Τσιμπούκη, ό.π., σ. 813-815.

<sup>85</sup> Χατζηβασιλείου, ό.π., σ. 621. Κοτζιά, ό.π., σ. 218-219.

<sup>86</sup> Τσιμπούκη, ό.π., σ. 826.

<sup>87</sup> Καρακώτιας, ό.π., σ. 422.

είναι ερωτευμένος με τη λογοτεχνία και τις τέχνες, περνάει τον καιρό του στη Γερμανία συζητώντας για τις ιδέες που φουντώνουν εκεί, όπως ο σοσιαλισμός και ο μαρξισμός. Ο Αντών-εφέντης είναι ένας αυστηρός άνδρας, γαιοκτήμονας που επιδίδεται σε εμπορικές δραστηριότητες. Πρόκειται για μια τάξη που έχει πλουτίσει με το εμπόριο και τις επιχειρήσεις. Με τα χρήματά τους σπουδάζουν τους γιους τους στα καλύτερα πανεπιστήμια της Ευρώπης. Εκεί τα παιδιά μορφώνονται, έρχονται σε επαφή με νέες ιδέες και τις τέχνες. Επιστρέφουν πίσω για να αναλάβουν τις επιχειρήσεις, απορρίπτοντας τους γονείς τους ως άξεστους και υποκριτές που προσπαθούν να παραστήσουν κάτι ανώτερο. Όταν ο Βάιος βλέπει τον πατέρα του να πηγαίνει σε μια βραδιά μουσικής, σκέφτεται: «Αναρωτήθηκα πώς ο κατάκοπος πατέρα μου δέχτηκε να πάει σε συναυλία. Αυτός που δεν ήξερε τι είναι μουσική και μάλιστα με τον φίλο του τον Μυτιληνιό, που ήτανε της ίδιας πάστας.»<sup>88</sup> Οι νέοι αποτελούν την αληθινή αστική τάξη, με τα λεφτά, τη μόρφωση και το γούστο. Όταν ο Βάιος γνωρίσει τον Νικόλα εκείνο το βράδυ της συναυλίας, θα συζητήσουν για το γλωσσικό ζήτημα συμφωνώντας - χωρίς ωστόσο να αναφέρονται οι απόψεις τους («Συμφωνήσαμε αμέσως για το γλωσσικό και δεν συνεχίσαμε να επιμένουμε στα αυτονόητα.»<sup>89</sup>) Πάντως για τον Βάιο ο Νικόλας είναι ένας άξιος συνομιλητής («Ήταν ο πρώτος Ρωμιός που γνώριζα και που ένιωθα πως μπορούσε να με καταλάβει ακόμα κι όταν δεν συμφωνούσαμε.»)<sup>90</sup> Πάντως ο Νικόλας δεν φαίνεται να κατανοεί απόλυτα τον Βάιο και τη γενικότερη στάση του, όσον αφορά τις σπουδές.

«Βράδυνα τον βηματισμό μου, μέχρι που μ' έφτασε και τον ερώτησα αν είναι μηχανικός. Μου έπε πως όχι, τον ρώτησα τι είχε σπουδάσει και μου είπε: «Τίποτα». Το είπε μ' έναν τρόπο λες και η ερώτηση από μόνη της τον είχε προσβάλει. Ένωσα άσχημα και του 'πα: «Μη στεναχωριέσαι, κι εγώ που σπουδάζω, πάλι τίποτα». Του χαμογέλασα μα εκείνος δεν έδειξε να συμφωνεί με την αντίδρασή μου. Μετά από λίγο, σοβαρά, με ύφος ανέκφραστο, με ρώτησε: «Τι σπουδάζετε;» κι όταν του είπα: «Χημεία, αλλά δεν μαθαίνω τίποτα», τον είδα να με κοιτάει καλά και μες τα μάτια του να ζωγραφίζεται κάτι ανάμεσα σε απορία και απόρριψη.»<sup>91</sup>

Άρρητα, με μια ματιά ο Νικόλας δίνει το στίγμα του, το πόση αξία δίνει στη γνώση. Την αντιμετωπίζει ως το μέσο για την αυτοπραγμάτωση, για τον τρόπο για προσωπική εξέλιξη και επιτυχία. Είναι ένας άνθρωπος που αναζητά ευκαιρίες, είναι αυτοδημιούργητος, γι' αυτό και η οποιαδήποτε γνώση είναι χρήσιμη. Πέρα όμως από αυτό είναι ένας άνθρωπος με πρακτικό νου, ένας άνθρωπος των επιχειρήσεων. Όταν ο Αντών-εφέντης θα αρρωστήσει και ο Βάιος θα κληθεί να αναλάβει την οικογενειακή επιχείρηση που, όπως αποκαλύπτεται, καταρρέει, ο Νικόλας θα σταθεί δί-

---

<sup>88</sup> Αναζήτηση, ό.π., σ. 119.

<sup>89</sup> Ο.π., σ. 120.

<sup>90</sup> Ο.π., σ. 121.

<sup>91</sup> Ο.π., σ. 117-118.

πλα του και θα τον εισάγει σε αυτόν τον άγνωστο κόσμο που απέχει από τις ακαδημαϊκές του ανησυχίες. Ο Νικόλας θα σταθεί πολύτιμος βοηθός που θα επιτρέψει στον Βάιο να επιστρέψει στη Γερμανία να συνεχίσει τη ζωή του και να αφήσει τον Νικόλα στη θέση του. Ο Νικόλας γίνεται ο Νικολής-εφέντης, το πρόσωπο που θα διασώσει την οικογένεια φέρνοντας νέες μεθόδους και τρόπους οργάνωσης και διαχείρισης.

Όταν αναλάβει ο Νικόλας τη διοίκηση των επιχειρήσεων στη θέση του Βάιου θα βρεθεί μπροστά σε μια δύσκολη κατάσταση. Η οικογένεια έχει αρχίσει να ξεπέφτει, παρότι γνώρισε σημαντικές στιγμές πλούτου και κοινωνικής ανέλιξης. Οι ανέσεις και η άνοδος που γνώρισε η οικογένεια φαίνονται από το ίδιο το σπίτι που μέσα στα χρόνια αλλάζει σημαντικά τόσο σε νέα κτίσματα που προστίθενται, όσο και από τη διακόσμηση. Είναι χαρακτηριστική η αντίδραση του Βάιου, όταν επιστρέφει στο σπίτι του μετά τον πρώτο καιρό στη Γερμανία:

«Όταν τα τελευταία χρόνια, με τη διαρκή επιμονή της Άννας, τη σύμφωνη γνώμη της μητέρας μου και την αγόγγυστη οικονομική συνεισφορά από το πουγκί του πατέρα, άρχισαν να εισρέουν από τη δυτική Ευρώπη τ' ασημικά, τα κρύσταλλα κι οι πορσελάνες, ακόμα και έπιπλα από τη Βιέννη, μέσω Κωνσταντινούπολης, ολοκληρώθηκε ένα συνονθύλευμα Δύσης και Ανατολής, χωριάτικης αρχοντιάς και μεγαλοαστικής μανίας, που το αντίκρισα σε όλο του το μεγαλείο αλλά και τη γελοιότητα την πρώτη φορά που κατέβηκα για να τους δω απ' τη Λειψία.»<sup>92</sup>

Σε ένα τέτοιο περιβάλλον ο Νικόλας θα κληθεί να ξαναστήσει μια οικογένεια στα πόδια της που λόγω την παρωχημένων αντιλήψεων του πατέρα δεν μπορούσε να ακολουθήσει έναν κόσμο που ξεκίνησε να αλλάζει και να εκσυγχρονίζεται, όχι μόνο στο πλαίσιο της διακόσμησης. Ο Νικόλας θα εισάγει την αλεστική ατμομηχανή για την καλύτερη παραγωγή. Ο Θέμελης θα επιδοθεί σε εκτενείς περιγραφές του τρόπου με τον οποίο συλλέγεται η συγκομιδή και θα τεθεί στην παραγωγή και στο εμπόριο. Σε αυτό το πλαίσιο ο Νικόλας βρίσκει τον εαυτό του και ακριβώς η διαφορά του με τον Βάιο έγκειται στο ότι δεν μπορεί να αντιληφθεί γιατί ο Βάιος μένει αμέτοχος και δεν ενδιαφέρεται να μάθει για να εξελιχθεί η οικογένειά του, αφού ο Αντών-εφέντης είχε πια αποσυρθεί και ο Βάιος είναι ο εκπρόσωπος της οικογένειας. Ο Βάιος θα πει στον Νικολή εφέντη (τιμητικό όνομα που θα λάβει από την οικογένεια του Βάιου): «"Εσύ βρήκες ό,τι αναζητούσες, εγώ τίποτα ακόμη". "Εσύ τι αναζητάς;" με ρώτησε. Δεν είχα τίποτα να του αποκριθώ με σιγουριά.»<sup>93</sup>

Ο Βάιος σύντομα θα εγκαταλείψει τη Μανησά για να επιστρέψει στη Γερμανία. Ο Νικόλας θα νυμφευθεί την Άννα, την αδελφή του Βάιου, συνάπτοντας έναν

---

<sup>92</sup> Αναζήτηση, ό.π., σ. 160.

<sup>93</sup> Ο.π., σ. 206.

γάμο δυστυχή. Κρυφά από τον Νικόλα η Άννα θα αναγκαστεί από την οικογένειά της να τον παντρευτεί. Σε αντίθεση με την υπόλοιπη οικογένεια, η Άννα είναι η μόνη που δεν τρέφει συμπάθεια για τον Νικόλα. Η ίδια μορφωμένη, με αγγλική παιδεία, φεμινιστικά ενδιαφέροντα δείχνει μια υποτίμηση για τον Νικόλα και την τάξη του. Εκφράζουν δύο διαφορετικά πρότυπα αστικής ιδεολογίας. Η Άννα και ο Βάιος έχουν μια ανωτερότητα, μια σιγουριά σε σχέση με τον Νικόλα, γιατί παρότι με τον Νικόλα διαθέτουν κοινή καταγωγή, εντούτοις ο Νικόλας έμεινε ξεκρέμαστος μετά την εγκατάλειψη από τον πατέρα του. Ο Νικόλας είναι ο άνθρωπος που πρέπει να δουλέψει από το μηδέν για την αυτοπραγμάτωσή του, γι' αυτό κατανοεί τι τρομερό εφόδιο είναι η μόρφωση. Σε ένα περιβάλλον πολυπολιτισμικότητας, όπου οι εθνικισμοί φουντώνουν και η Μεγάλη Ιδέα εκφράζεται όλο και πιο έντονα, ο Νικολής-εφέντης διατυπώνει τη δική του θεωρία.

«Μη με συνερίζεσαι που δεν ξέρω τι είναι το σωστό. Ένα μονάχα είναι σίγουρο, πως η δική μου μεγάλη ιδέα έχει πολύ μα πολύ πιο λίγους οπαδούς. Δεν έχει λάβαρα και σημαίες. Από κανέναν δεν ζητάει ιδιαίτερες θυσίες, μήτε κανείς είναι διατεθειμένος γι' αυτήν να δώσει τη ζωή του. Θέλει όμως αγώνα, μόχθο, επιμονή κι υπομονή και μέχρι να καρπίσει θέλει χρόνο πολύ και τότε πάλι δεν είναι σίγουρο πόσοι θα την αγκαλιάσουν, ποια έθνη και ποιοι λαοί! Μα εγώ πιστεύω ότι αυτή είναι η Μεγάλη Ιδέα.» Τον ρώτησα τότε ποιαν εννοούσε και μου απήντησε: “Μα την παιδεία. Όχι μονάχα της ανάγνωσης, της γραφής, της γνώσης, αλλά και εκείνης που ανοίγει τα μυαλά και τα φωτίζει. Εκείνης που θα βρούμε ψάχνοντας αυτά που έλεγε ο Κοραΐς και όσοι σκέφτονταν σαν κι αυτόν. Εκείνης που μπορεί να ενώσει τη σκέψη των ανθρώπων, είτε ζουν εδώ, είτε στην άλλη άκρη του Αιγαίου κι ακόμα πιο πέρα στα Βαλκάνια και τη Δύση. Την παιδεία που θα ποτίζει σιγά σιγά για τον καθένα εκείνη την ελευθερία που του λείπει, θα του μάθει την ανοχή στους αλλόδοξους, τον σεβασμό στο διαφορετικό. Την παιδεία που μπορεί να φτιάξει μια μεγάλη νέα κοινωνία που θα μας αγκαλιάζει, θα μας δυναμώνει και που η προκοπή μας δεν θα εξαρτάται από τους φετφάδες ή αποφάσεις των ολίγων”.»<sup>94</sup>

Ο Νικόλας θα πεθάνει λίγο πριν την άνοδο των Νεότουρκων σηματοδοτώντας έναν πολυεθνικό κόσμο που φτάνει στο τέλος του.<sup>95</sup> Στο τελευταίο κεφάλαιο, ο αφηγητής, ο Κωνσταντίνος, φέρνει τις εικόνες από τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Ο κόσμος που περιέγραφε το βιβλίο έχει φτάσει στο τέλος του, ωστόσο ο Νικολής-εφέντης έχει αφήσει το δικό του κληροδότημα με τη στάση ζωής του. Μπροστά σε μια συλλογική καταστροφή, ο Νικολής-εφέντης αποτελεί το απόλυτα θετικό πρότυπο για να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους, μέσα από τη συνεχή αναζήτηση.

<sup>94</sup> Ο.π., σ. 282.

<sup>95</sup> Καρακώτιας, ό.π., σ. 424.



«Σε έναν κόσμο που πλούσιοι και φτωχοί είχαν γίνει ένα, ο Νικολής-εφέντης συγκέντρωνε όλα εκείνα που χρειαζόταν κανείς για ν' αφήσει πίσω του τη μεγάλη καταστροφή και να αντλήσει από μέσα του τη δύναμη, την αντοχή, τις ικανότητες για να προκόψει και να δημιουργήσει, να κινήσει πάλι απ' το μηδέν και να τραβήξει κατά πάνω, κοιτώντας μπροστά με επιμονή και αποφασιστικότητα. Το όνομά του ήταν οι αξίες του, το πώς τις είχε δέσει μεταξύ τους και πώς κατάφερε, όσο κατάφερε, από ιδέες να τις κάνει πράξεις, αναζητώντας κάθε φορά και νέους δρόμους.»<sup>96</sup>

---

<sup>96</sup> Αναζήτηση, σ. 331.

#### 4. Η Ανατροπή

Το δεύτερο έργο της τριλογίας πιάνει το νήμα από την αναχώρηση του πατέρα του Νικολή από το πρώτο βιβλίο, του Θωμά, και εκτυλίσσεται γύρω από την εγκατάστασή του στην Οδησό μαζί με τη νέα του σύζυγο, Ελένη. Ο Θωμάς λόγω της εγκυμοσύνης της Ελένης θα εγκαταλείψει την οικογένειά του και κρυφά θα φύγει με την κόρη του συνεργάτη του από τη Σιάτιστα για τη Θεσσαλονίκη. Εκεί θα τελέσουν τον γάμο τους και θα αναζητήσουν την καινούργια πόλη στην οποία θα εγκατασταθούν. Το γεγονός θα συμπέσει με τη γενικότερη επιθυμία του Θωμά να μεταφερθεί από το διακομιστικό εμπόριο στο οποίο σταδιοδρομούσε μέχρι τότε και να ξεκινήσει κάτι πιο σίγουρο και ασφαλές, που δεν θα κινδυνεύει από την επικείμενη έλευση της ατμομηχανής. Πρόκειται για την εποχή των ανατροπών, όπως συχνά αναφέρεται στο βιβλίο, τόσο σε προσωπικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Εντέλει ο Θωμάς και η Ελένη θα μετακομίσουν στην Οδησό, όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε ο Θωμάς. Εκεί ο Θωμάς θα αναλάβει τις αποθήκες της οικογένειάς του και μέσα σε λίγα χρόνια θα ανέλθει οικονομικά και κοινωνικά, δημιουργώντας ένα δυνατό όνομα. Παράλληλα θα αποκτήσει με την Ελένη τρία παιδιά. Η ζωή τους θα αναστατωθεί από την άφιξη του ανιψιού του Θωμά, του Κόλια, λόγω την κομμουνιστικών του πεποιθήσεων που θα δημιουργήσουν τριγμούς στην οικογένεια, αλλά και λόγω του έρωτά του για την Ελένη. Κομβικό σημείο στη ζωή του Θωμά και της Ελένης θα σταθεί ο τραγικός θάνατος του πρωτοτόκου γιου τους, ο οποίος θα σκοτωθεί κατά τη συμμετοχή του στον μακεδονικό αγώνα. Έναν χρόνο αργότερα θα σκοτωθεί και ο Θωμάς, ενώ εντείνεται ο αναβρασμός εναντίον του τσάρου. Η οικογένεια θα προσπαθήσει να ορθοποδήσει ύστερα από τους δύο θανάτους και την καταστροφή των αποθηκών τους εξαιτίας εμπρησμού. Με το ξέσπασμα της ρώσικης επανάστασης η οικογένεια θα καταφύγει στην Αθήνα. Μόνο η Ελένη θα μείνει πίσω και θα αναπτύξει δράση στο πλευρό του Κόλια. Θα εγκαταλείψει τη Οδησό λίγο αργότερα με την εντολή απομάκρυνσης των Ελλήνων. Την υπόλοιπη ζωή της θα την περάσει στην Αθήνα.

Το μυθιστόρημα ξεκινά με την παραίτηση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' το 1884 και τη διάδοση της είδησης στη Δύση (Τεργέστη) όσο και στην Ανατολή (Οδησό), όπου δηλαδή υπάρχουν ελληνόφωνοι ορθόδοξοι πληθυσμοί. Μέσα από αυτόν τον ευρηματικό τρόπο εισάγεται η Ιστορία στο έργο και έρχεται να μπλεχτεί στην καθημερινότητα των απλών ανθρώπων (διαπλοκή μακροϊστορίας - μικροϊστορίας). Οι λόγοι της παραίτησης σκεπάζονται από ένα πέπλο μυστηρίου που γεννά αναστάτωση και φόβο, καθώς οι άνθρωποι αισθάνονται ότι διακυβεύονται εθνικά ζητήματα. Αυτό είναι το πρώτο ξάφνιασμα, οι αντιδράσεις, όμως, και ο τρόπος διαχείρισης διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Όσο απομακρυνόμαστε προς τα δυτικά φαίνεται ότι η παραίτηση δεν ασκεί τόσο μεγάλη επιρροή. Επικρατεί κυρίως μια αίσθηση αδυναμίας και παραίτησης μπροστά στις καταστάσεις. Τα περιορισμένα περιθώρια αντίδρασης συνοψίζονται στη φράση «Τίποτα δεν μπορούμε να κά-

νουμε, είμαστε τόσο μακριά, είμαστε τόσο αδύναμοι.».<sup>97</sup> Παράλληλα στην Τεργέστη εκδηλώνονται άλλου είδους αναταραχές. Από την Οδησό αυτό που βλέπουμε είναι μια προσπάθεια εκμετάλλευσης της κατάστασης που θα οδηγούσε σε εμπορική ενίσχυση, η οποία όμως έπεσε στο κενό λόγω παρεξήγησης. Εκεί όμως που φαίνεται να υπάρχει μια μεγαλύτερη κινητοποίηση είναι στη Μακεδονία όπου μια τέτοια είδηση έχει και μεγαλύτερη βαρύτητα. Η Ακριτίδου σημειώνει για την έναρξη του έργου πως «η πολύσημη ανατροπή του μυθιστορήματος εισάγεται αρχικά με την ασθματική ανασύσταση ενός δημόσιου δικτύου επικοινωνίας αρχικά εντός και εκτός οθωμανικού χώρου, ενός πεδίου που οριοθετεί τον αφηγηματικό χώρο του μυθιστορήματος και συγχρόνως παρακολουθεί την αλλαγή της δομής χρονικότητας που επιτρέπει τη φαντασική δικτύωση των απομακρυσμένων τοποσημών του· βρισκόμαστε εντός της τεχνολόγησης του ομογενοποιημένου χρόνου της νεωτερικότητας».<sup>98</sup> Ουσιαστικά στο δεύτερο έργο του Θέμελη εντοπίζεται μια μετατόπιση: «ενώ στην *Αναζήτηση* κυριαρχούσε η αντιπαράθεση ανάμεσα στην παράδοση και τη νεωτερικότητα, τώρα η σύγκρουση διεξάγεται ανάμεσα στο εσωτερικό της νεωτερικότητας, μεταξύ δύο εκδοχών της, του αστικού φιλελευθερισμού και του κομμουνιστικού κινήματος».<sup>99</sup> Οι δύο εκδοχές θα εκπροσωπηθούν κατά κύριο λόγο μέσα από τη ζωή και τον χαρακτήρα δύο ανδρών, ενώ η γυναίκα πρωταγωνίστρια θα λειτουργήσει ως το μέσο ανάδειξης αυτών των δύο διαφορετικών συγκρουόμενων κόσμων.

#### 4.1 Ελένη

Η Ελένη είναι η κόρη του Ευάγγελου, συνεργάτη του Θωμά. Νύξεις έχουμε για εκείνη από την *Αναζήτηση*. Ζει στη Σιάτιστα, ένα περιβάλλον κλειστό και πνιγηρό, από το οποίο επιθυμεί να ξεφύγει. Ο πατέρας της Ευάγγελος είναι μια αντιφατική προσωπικότητα. Ο ίδιος έμπορος, στοιχειωδώς γλωσσομαθής για να εκπληρώνει τις δουλειές του, έχει μια τρομερή εμμονή με την ελληνική γλώσσα. Αν και έχει παντρευτεί Βλάχα, απαγορεύει οποιαδήποτε άλλη γλώσσα, εκτός των ελληνικών, να ακούγεται σπίτι του. Το αποτέλεσμα ήταν ο περιορισμός έκφρασης ανθρώπων της οικογένειάς του· ειδικά η πεθερά του είναι μια γυναίκα που καταδικάζεται στη σιωπή. Απέναντι στην Ελένη ο πατέρας της θα κρατήσει μια διαφορετική στάση. Θα της προσφέρει στοιχειώδη μόρφωση, αλλά δεν θα της επιτρέψει να εργαστεί ως δασκάλα. Η διέξοδος φαίνεται να είναι ο γάμος, που, όμως, για εκείνη δεν αποτελεί την ιδανική λύση, μιας και το αντιλαμβάνεται σα μια μορφή καταπίεσης και περιορισμού. Τα διάφορα περιστατικά που συναντά τη Σιάτιστα, όπως η διαπόμπευση μιας συμμαθήτριας και φίλης της, την κάνουν να διαμορφώσει μια αντίληψη για έναν κόσμο σκληρό και άδικο για τις γυναίκες. Σε μια συνέλευση του πατέρα της, του Θωμά και άλλων επιφανών ανδρών της ευρύτερης περιοχής με

<sup>97</sup> *Ανατροπή*, ό.π., σ. 351.

<sup>98</sup> Ακριτίδου, ό.π., σ. 191.

<sup>99</sup> Καρακώτιας, ό.π., σ. 426.

στόχο να συζητήσουν την παραίτηση του Πατριάρχη, να αξιολογήσουν τις εξελίξεις και να αναλάβουν δράση, η Ελένη θα πάρει τον λόγο εντελώς απροσδόκητα, τόσο για τους παριστάμενους ήρωες όσο και για τους αναγνώστες και αναγνώστριες. Μέσα από τον λόγο της έρχεται να προσθέσει και μια άλλη ανατροπή σε όσα συντελούνται, αυτή των πατριαρχικών συμβάσεων ζητώντας την απόδοση περισσότερων ελευθεριών στις γυναίκες, καθώς «δηλώνει την διπλή αποίκηση που υφίστανται οι γυναίκες («double colonization»)).<sup>100</sup>

«Δέσποτα, να ρωτήσω κι εγώ κάτι; Όλους τους τυραννά μια ο Τούρκος και μια ο Βούλγαρος κι όλοι θέλουν να ξεσηκωθούνε. Το σκέφτονται και το ξανασκέφτονται, ψάχνουν να βρουνε δρόμους και τρόπους για την ελευθερία και την προκοπή τους.» Και στρέφοντας το πρόσωπό της στην ομήγυρη, συνέχισε: «Λέω, μήπως αξίζουμε μια σκέψη κι εμείς, που σας τιμάμε, σας φροντίζουμε, σας αγαπάμε;»<sup>101</sup>

Για την Ελένη η αξία της ελευθερίας είναι η πιο σημαντική και ταυτίζεται κυρίως με το δικαίωμα λόγου. Τον δρόμο διαφυγής από τη ζωή στη Σιάτιστα θα τον βρει μέσα από τον έρωτά της για τον Θωμά. Η Ελένη από τη μια παρουσιάζεται ως ένα αδύναμο πλάσμα, μη απειλητικό, που, όμως, τη στιγμή που έχει μπει κρυφά στο δωμάτιο του φιλοξενούμενου Θωμά και σκύβει πάνω από το κεφάλι του, νιώθει σαν την Ιουδήθ που θα μπορούσε να πάρει το κεφάλι του Ολοφέρνη.<sup>102</sup> Εκείνη τη στιγμή νιώθει μια πρωτόγνωρη αίσθηση δύναμης και εξουσίας. Η δύναμη βέβαια αυτή φαίνεται να απορρέει από την εμφάνιση και τη σεξουαλικότητά της. Η ομορφιά της τονίζεται ποικιλοτρόπως σε όλο το έργο κυρίως μέσα από την οπτική άλλων αντρών, είτε είναι άγνωστοι άντρες στο δρόμο είτε πρόκειται για τον ανιψιό της Κόλλια είτε για τον οικογενειακό φίλο Γιάννη. Ακόμη λόγω της ομορφιά της αφήνεται ελεύθερη μυστηριωδώς ύστερα από τη σύλληψή της από την αστυνομία, επειδή είχε γοητευτεί ένας Ρώσος αξιωματικός που επενέβηκε για την απαλλαγή της. Η αδιέξοδη κατάσταση στην οποία θα βρεθεί, λόγω της εγκυμοσύνης της, θα ξεδιαλύνει με την απόφαση του Θωμά να φύγουν μαζί εγκαταλείποντας τις οικογένειες τους και να παντρευτούν. Ο δρόμος θα τους οδηγήσει στη Θεσσαλονίκη και από εκεί στην Οδησό όπου θα δημιουργήσουν την οικογένειά τους με τρία παιδιά. Η Ελένη εκεί θα αναπτύξει τις ιδέες της και θα κρατήσει αλληλογραφία με την Καλλιρόη Παρρέν. Η έννοια της ελευθερίας θα λειτουργήσει σε όλο το βιβλίο ως ο οδηγός της:

«Όμως εκείνη η πίστη της η βαθιά για την απελευθέρωση απ' ό,τι κράταγε άνδρες, γυναίκες πειθαναγκασμένους έμεινε ολοζώντανη να την καθοδηγεί σε λόγια και σε έργα. Με κάθε αφορμή είχε απλόχερα από τον Θωμά την

<sup>100</sup> Georgia Farinou-Malamatari, ό.π., σ. 251.

<sup>101</sup> *Ανατροπή*, ό.π., σ. 411.

<sup>102</sup> Ό.π., σ. 446.

ελευθερία που αποζητούσε, όπως και πάντα ήταν ο ίδιος δίπλα της να τη στηρίζει, όταν αμφέβαλλε, όταν δεν ήξερε τι ήθελε, φούντωνε ή λιποψυχούσε.»<sup>103</sup>

Παρόλα αυτά, αυτό που προβληματίζει στη συμπεριφορά της Ελένης είναι η αφέλεια την οποία επιδεικνύει. Θα συγκρουστεί με την αστυνομία για να αιτηθεί την απελευθέρωση μιας Εβραίας φίλης της, γεγονός που θα οδηγήσει και στη δική της σύλληψη. Παρότι είναι υπέρμαχος της ελευθερίας και την απασχολούν ζητήματα γυναικείας χειραφέτησης, θα προσπαθήσει με κάθε τρόπο και θα το κατορθώσει να πείσει την καλύτερη της φίλη να μη διακόψει την εγκυμοσύνη της, ενώ διατυπώνεται ξεκάθαρα η μη επιθυμία της γυναίκας να γίνει μητέρα και μάλιστα η ακαταλληλότητά της. Στο τέλος, αφού θα έχει γεννηθεί το παιδί, η ίδια η Ελένη θα αμφισβητήσει την ορθότητα της απόφασής της.

Τώρα όσον αφορά την ιδεολογία της Ελένης κι αυτή προβληματίζει. Η ηρωίδα ζει σε μια εποχή μεγάλων αναταραχών και ανατροπών. Η Ελένη στέκεται στο μέσο της σύγκρουσης του αστικού φιλελευθερισμού και του κομμουνιστικού κινήματος. Πιο συγκεκριμένα ο Φίλιππος Δρακονταείδης έχει επισημάνει για το ρόλο της Ελένης ότι «είναι εύρημα το να έρχονται όλα σαν έτοιμα από καιρό, ώστε, μέσω της Ελένης, να αποχαιρετά κάθε πρόσωπο της αφήγησης μια δική του Αλεξάνδρεια, είτε αυτή είναι το όνειρο της απελευθέρωσης της Μακεδονίας είτε το όνειρο της ανθρώπινης αλληλεγγύης και προκοπής, που ευαγγελίζονται οι μπολσεβίκοι πριν μεταβληθούν σε σοβιετικά τέρατα.»<sup>104</sup> Η ηρωίδα έρχεται να ξεχωρίσει από τους άνδρες ήρωες, βλέπει αυτή τη σύγκρουση μέσα από μια θετική οπτική, καθώς η ελευθερία είναι η αξία στην οποία πιστεύει απόλυτα. Η θετική της στάση απορρέει από το φύλο της. Είναι αστή λόγω του πατέρα της και του άντρα της. Τα χρήματα δεν είναι δικά της. Ενώ οι υπόλοιποι άνδρες αγωνιούν για την τύχη τους και βιώνουν πολύ έντονα αυτή τη σύγκρουση, την Ελένη δεν φαίνεται να την απασχολούν τα προνόμιά της, δεν προέκυψαν από τον δικό της κόπο. Είναι σημαντικό ότι η Ελένη δεν έχει το προφίλ της αστής καταναλώτριας που δίνει σημαντική στήριξη στην αγορά, αντιθέτως οι αγορές γίνονται ως επί το πλείστον από τον Θωμά και από την φίλη της Αικατερίνη (αντίθεση με την Άννα της *Αναζήτησης*). Η άφιξη του Κόλια από τη Βιέννη θα αναστατώσει την οικογένεια με τις πεποιθήσεις του και την πίστη του στον κομμουνισμό. Σε ένα οικογενειακό τραπέζι οι τόνοι θα ανέβουν ανάμεσα στον Κόλια και στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, όταν ο πρώτος θελήσει να μιλήσει για «μπουρζουαζία» και να τη δηλώσει υπεύθυνη για τη διαίωνιση μιας εξαντλητικής κατάστασης για τους αγρότες και τους εργάτες. Οι υπόλοιποι φανερά προσβεβλημένοι θα θελήσουν να υπερασμούν της θέσης τους. «Η Ελένη αμέτοχη, αμφίθυμη κι αν ακόμα είχε ο Κόλιας κάποια δίκια, σίγουρα δεν συμφωνούσε με όλα όσα τον φούντωναν ή τον συνέπαιρναν. Νοιαζόταν πιο

<sup>103</sup> *Ανατροπή*, ό.π., σ. 530.

<sup>104</sup> Δρακονταείδης Φ. Δ., «Στα χνάρια της Ιστορίας», *Διαβάζω*, τχ. 411, Οκτώβριος 2000, σ. 76.

πολύ εκείνη τη στιγμή για τη θύελλα που έβλεπε να έρχεται στην οικογένεια και να ξεσπάει.»<sup>105</sup> Μετά από αυτή τη σύγκρουση η Ελένη θα αποφασίσει να ανταποκριθεί στο αίτημα του Κόλια που ήταν στην αναμονή εδώ και μήνες να τον βοηθήσει στην τύπωση επαναστατικού υλικού μέσα από τη Βιβλιοθήκη Μαρασλή όπου εργαζόταν η Ελένη μαζί με τον επιστάτη της, γέρο -Βάνια. Η ξαφνική της αλλαγή γεμίζει ερωτηματικά ακόμα και την ίδια για τα κίνητρά της να συμμετέχει.

«Κατά βάθος ίσως δεν ένιωθε τη δύναμη της ανάγκης να μπει σε μια τέτοια ιστορία. Οι σκέψεις αυτές έρχονταν και φεύγαν χωρίς να την οδηγούνε πουθενά. Η φροντίδα των παιδιών παρέμενε πάντα το πρώτο μέλημά της, η θέση της δίπλα στον Θωμά ακολουθούσε, η ενασχόλησή της στη Βιβλιοθήκη συνέχιζε να τη γεμίζει. Όσο για τη φιλαρέσκειά της, η φύση φρόντιζε από μόνη της να μην την τρέφει [...]»<sup>106</sup>

Η πίστη της φαίνεται να κλονίζεται λίγο για μια στιγμή με τον θάνατο του Θωμά και την αποκάλυψη ότι τη φωτιά στις αποθήκες τους την έβαλε ο εργάτης τους. Ωστόσο, ο θάνατος του Θωμά διευκολύνει μια τέτοια οπτική θετική -δεν χρειάζεται να συγκρουστεί μαζί του. Παρόλα αυτά θα πάρει τη θέση του Θωμά και θα προσπαθήσει να αναστήσει τις αποθήκες που χάθηκαν στην πυρκαγιά με τη βοήθεια των αντρών της οικογένειας και ιδίως του Δήμου, ανιψιού του Θωμά. Μετά από λίγο καιρό θα συνεχίσει και τη δράση της με τον Κόλια. Στην ερώτησή του γιατί συμμετείχε σε αυτό, η Ελένη δεν θα μπορέσει να απαντήσει με σιγουριά.

«Σίγουρα δεν ανήκε στις στρατιές των απελπισμένων που δεν είχαν στον ήλιο μοίρα, ελπίδα για το αύριο καμία, που ο τσάρος τους καταπατούσε σαν να 'ταν δουλοπάροικοι ακόμα. Σίγουρα όμως ένιωθε τις ιδέες της για απελευθέρωση, τα αισθήματα συμπόνιας, που με κάθε αφορμή την αναστάτωναν ή την εξόργιζαν, σαν να 'τανε η ίδια θύμα, να τη φέρνουνε πιο κοντά τους, να την περνούν απότομα, μεμιάς, από την όχθη στην αντίπερα, στην όχθη της εξέγερσης και της ανατροπής των πάντων. Όποια και να 'ταν, όσα κι αν είχε καταφέρει σαν σκυλί να ξαναστήσει με τη βοήθειά του Δήμου, να ξανανέβει κάποια σκαλοπάτια σιγουριάς και ευκατάστατης ζωής της τάξης που έτσι κι αλλιώς ανήκε, δεν το μπορούσε, δεν το άντεχε να βλέπει εκείνη την κατάφωρη, απέραντη, απάνθρωπη αδικία.»<sup>107</sup>

Συμπεριφέρεται σα να είναι δεδομένα κάποια πράγματα, σα να μην έχει τίποτα να χάσει. Στο έργο η πολιτική ανήκει στους άντρες, η Ελένη έχει να προσφέρει το συναίσθημα. Με το ξέσπασμα της Επανάστασης θα πιστέψει ακόμα περισσότερο το όνειρο του Κόλια για «έναν καινούργιο κόσμο».

---

<sup>105</sup> Ό.π., σ. 682-683.

<sup>106</sup> Ό.π., σ. 685.

<sup>107</sup> Ό.π., σ. 725.

«Η Ελένη τον άκουγε πιστεύοντας στα λόγια του. Πιστεύοντας στην ελευθερία, θεωρώντας την απελευθέρωση από την καταπίεση ύψιστο πόθο κάθε κοινωνίας. Κι όσο κι αν φαινόταν τα πράγματα ακόμη δύσκολα, μπορεί και αμφίρροπα, όπως έλεγε ο Δήμος, εκείνη μέσα της ήταν σίγουρη πως καλά είχε κάνει και είχε γυρίσει ο τροχός της ιστορίας. Κανένας άλλος δεν συμεριζόταν τις ελπίδες της από τον φόβο του μπροστά σε όσα έλεγε ο Κόλιας. Ανήσυχoi, γεμάτοι ερωτηματικά για την επαύριο της Ρωσίας, ιδίως οι άνδρες με την αβεβαιότητα για τις δουλειές τους.»<sup>108</sup>

Εν τέλει θα παραμείνει στη Ρωσία και μετεπαναστατικά προσφέροντας τη δική της βοήθεια μέχρι να αναχωρήσει για την Ελλάδα το 1919. Αποφασίζει να είναι κομμάτι της Ιστορίας, ακόμα και ως παρατηρήτρια. Νιώθει ότι υπάρχει μια άλλη Ελένη, μια πραγματική Ελένη και όχι αυτό που κατασκεύασαν οι άνδρες μέσα από την επιθυμία τους για εκείνη. Η διαπίστωση αυτή την κάνει να αισθάνεται πιο ζωντανή και έτοιμη να ξεκινήσει τη ζωή της από ένα καινούργιο σημείο.

## 4.2 Θωμάς

Σε αυτό το βιβλίο ο πατέρας του Νικόλα της *Αναζήτησης* βγαίνει από τη σκιά και παίρνει σάρκα και οστά. Μια ιδέα από το πνεύμα του και τις πεποιθήσεις του την έχουμε αντλήσει από την *Αναζήτηση*. Ο Θωμάς είναι ένας λιγομίλητος, μεστός άνθρωπος που χαίρει την εκτίμηση και τον σεβασμό των άλλων. Ασχολείται με τα καραβάνια και το διακομιστικό εμπόριο. Τα ταξίδια του τον έχουν φέρει σε επαφή με τις ιδέες του Διαφωτισμού, τον οποίο φυσικά ασπάζεται. Επενδύει στη γνώση και δεν επαναπαύεται. Στην *Αναζήτηση* αφήνει ως παρακαταθήκη στον γιο του τον εξής λόγο: «Μετά από κάθε γιατί να ψάχνεις το γιατί των γιατί. Εκεί θα βρίσκεις πάντα πάνω από τη μισή απάντηση και ίσως όλη την αλήθεια». Η στάση του αυτή αναπτύσσεται καλύτερα στην *Ανατροπή*. Ο Θωμάς είναι ένας παρατηρητής της Ιστορίας που δρα προνοητικά. Τα μηνύματα για την εξέλιξη της ατμομηχανής και η ανησυχία για την περιρρέουσα πολιτική κατάσταση θα τον κάνουν να αναθεωρήσει τη ζωή του και την επαγγελματική του σταδιοδρομία ώστε να αποφύγει ένα ενδεχόμενο αδιέξοδο. Η λύση έρχεται - και πολύ βολικά γι' αυτόν, μιας και ο γάμος του δεν πάει πολύ καλά - με την εγκυμοσύνη της Ελένης. Οι δυο τους θα κλεφτούν και θα καταφύγουν στη Θεσσαλονίκη μέχρι να αποφασίσει ο Θωμάς πού θα πάει να εγκαταστήσει τη νέα του ζωή, όπου νέα ζωή σημαίνει νέα οικογένεια και νέα καριέρα. Μετά από συζητήσεις με εμπόρους και τραπεζίτες η ζυγαριά γέρνει προς την Οδησό, την πόλη όπου μεγάλωσε και βρίσκονται οι συγγενείς του.

Με ένα χρονικό άλμα μεταφερόμαστε στην Οδησό έξι χρόνια μετά. Ο Θωμάς εκεί εγκατεστημένος ασχολείται με μια άλλη μορφή του εμπορίου, με τις αποθήκες του, εδραιώνοντας ένα καλό όνομα και να έχει μια σημαντική οικονομική και κοινωνική θέση στην αστική κοινωνία της Οδησού. Σύμφωνα με τη Μαλαματάρη,

<sup>108</sup> Ό.π., σ. 741.

ο Θωμάς συγκεντρώνει στο πρόσωπο του τον τύπο του «κατακτητή βαλκάνιου ορθόδοξου έμπορου», όπως διατυπώθηκε από τον Traian Stoianovich.<sup>109</sup> Όμως, ούτε στην Οδησό θα επαναπαυθεί. Όπως αναφέρεται και στο βιβλίο σαν επωδός, πρόκειται για μια εποχή μεγάλων ανατροπών. Οι ιστορικές συγκυρίες, οι ειδήσεις που φτάνουν από την Ελλάδα, τα Βαλκάνια και τη Δύση, η εξαθλίωση που μαστίζει τη Ρωσία, οι τρανταγμοί που δέχεται η αστική τάξη δεν αφήνουν τον Θωμά ανεπηρέαστο. Προσπαθεί να ενημερώνεται, να σχηματίζει άποψη. Τα οικογενειακά συμβούλια είναι ένα μοτίβο μέσα στο βιβλίο όπου η ιστορία τίθεται στο τραπέζι και όλοι προσπαθούν να την κοιτάξουν, να την καταλάβουν και να χαράξουν ένα σχέδιο δράσης. Αλλά αυτό δεν είναι εύκολο γιατί και αυτοί είναι κομμάτι της. Ο Θωμάς είναι ένας άνθρωπος μετρημένος, που κρατά χαμηλό προφίλ. Είναι ένας αστός που νιώθει πως η θέση του διακυβεύεται και αντιδρά σε αυτό, αλλά αναγνωρίζει την εξαθλιωτική θέση στην οποία βρίσκεται η εργατική τάξη και ζητά καλύτερες συνθήκες διαβίωσης γι' αυτήν. Είναι χαρακτηριστική η σκηνή με το λουτρό, μέσα από την οποία διαφαίνεται μια μεταβολή στο κοινωνικό αίσθημα: «Σταμάτησαν στο καπνοπωλείο του Χούμελ, όπου ο Αντόν επέμενε να προμηθευτούν τα κατάλληλα πούρα Αβάνας για να τ' απολαύσουν μετά το λουτρό τους. Δυο ζητιάνοι δεξιά κι αριστερά στην πόρτα του καπνοπωλείου ακίνητοι, ξεπαγιασμένοι, με ανασηκωμένο χέρι θύμιζαν μια άλλη πραγματικότητα από τις δύο γυμνόστηθες καρυάτιδες, που ακριβώς από επάνω τους υποβάσταζαν δυο κάνιστρα ξέχειλα με φρούτα. Λίγο αργότερα οι δυο φίλοι μπρούμυτα πάνω στα μάρμαρα βογκούσαν από μέσα τους και σφίγγανε τα δόντια κάθε τόσο, καθώς οι λουτροκόμοι τούς μάλαζαν και τους κτυπάγανε στην πλάτη με μια δέσμη από ψιλά κλαδιά σημύδας. Γύρισε κάποια στιγμή ο Άντον και είπε στον Θωμά: "Σα να βαράν πιο δυνατά απ' το συνηθισμένο. Και να σκεφθείς πως τους πληρώνουμε να μας υπηρετούνε. Σκέψου αν...».<sup>110</sup> Στην *Αναζήτηση* υπάρχουν πολλά χαμάμ μέσα στα οποία συντελούνταν ένα είδος εξισωτισμού. Στο λουτρό αποδεικνύεται η ταξική ιεράρχηση και η αγωνία του φίλου του Θωμά να μην διαρραγούν αυτές οι σχέσεις. Τόσο ο Θωμάς όσο και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του συμπεριφέρονται με σεβασμό και αγάπη προς το προσωπικό τους. Χαρακτηριστική η σκηνή όπου η κόρη του Θωμά θα πάει το προσωπικό στην όπερα για να τους ευχαριστήσει.

Η θέση του Θωμά ως φιλελεύθερος αστού φαίνεται σε ένα τραπέζι με τον φίλο του Γιάννη, ο οποίος διέμενε για πολλά χρόνια στο Βέλγιο. Η αντίδραση του Θωμά συνοψίζεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

«Ο Θωμάς, ακούγοντας τις αφηγήσεις του Γιάννη για τη ζωή στο Βέλγιο και τις Βρυξέλλες, έκανε συγκρίσεις κι έβγαζε συμπεράσματα. Φούντωνε κι οργανιζότανε σιγά σιγά, διαπιστώνοντας ακόμα μία φορά πόσο πίσω ήτανε η τάξη των εμπόρων και των επιχειρηματιών στη Ρωσία, ιδίως οι δυνατότητες

<sup>109</sup> Georgia Farinou-Malamatari, ό.π., σ. 254.

<sup>110</sup> *Ανατροπή*, ό.π., σ. 655-656.



τους να επηρεάζουν αποφάσεις, αλλά και στην αυτοοργάνωσή τους και στον ρόλο τους στην κοινωνία. Άθελα ή ηθελημένα πάντως δεν μίλησε ούτε αυτός για τις αποικίες των μεγάλων σ' όλο τον κόσμο. “Και πού θα πάει αυτή η κατάσταση;” ρώτησε ο Γιάννης. Ο Θωμάς κοίταξε αμήχανα στο κενό: “Αργά ή γρήγορα θα επικρατήσει η λογική, δεν γίνεται αλλιώς. Μπορεί να έρθουν τα πάνω κάτω, μα κάποτε θα έχουμε ένα σύνταγμα ανάλογο μ' αυτά που ισχύουν στην Ευρώπη. Αργά ή γρήγορα θα πάρουμε κι εμείς τον δρόμο της Ευρώπης.”»<sup>111</sup>

Ο Θωμάς θα μονολογήσει σε κάποια στιγμή: «Ο κόσμος αυτός δεν αντέχεται άλλο [...] κι εμείς συνένοχοι, που παρακολουθούμε με σταυρωμένα χέρια».<sup>112</sup> Μία πρόταση που δίνεται είναι η ενίσχυση της αστικής τάξης ώστε να αναχαιτιστεί η κατάσταση. Στη μεγάλη σύγκρουση ανάμεσα στον Κόλια και την οικογένεια ο Θωμάς θα διατυπώσει τη θέση του και τα πιστεύω του τα οποία ακουμπάνε ολόκληρο τον ελληνισμό, ο οποίος ταυτίζεται με την αστική τάξη που ευδοκimeί εκτός του ελληνικού κράτους.

«Μονάχα ένα μην ξεχάσεις, Κόλια. Τα συμφέροντα του ελληνισμού είναι με την ελευθερία, το εμπόριο, την ιδιοκτησία, όπως και να το κάνουμε, όσα στραβά κι αν έχει το καθεστώς ετούτο ή όποιο άλλο στην Ευρώπη. Όσο γι' αυτή τη μπουρζουαζία, κομμάτι της είναι και ο ελληνισμός που ανθεί απ' άκρη σ' άκρη. Έτσι το θέλησε η ιστορία. Κι αυτή η μπουρζουαζία έχει τα μέσα να γίνει και πιο δίκαιη και πιο ανθρώπινη, ενώ η δικιά σου ανατροπή φοβίζει. Είναι αναμφίβολο τι θα μπορέσετε να χτίσετε πάνω στα ερείπια εκείνων που θα 'χετε πρώτα γκρεμίσει”. Κάτι πήγε ν' ανταπαντήσει ο Κόλιας, μα ο Θωμάς τον σταμάτησε υψώνοντας το χέρι του: “Και θα σου πω και κάτι ακόμα, που ίσως εσένα δεν σε ενδιαφέρει, αλλά καίει χιλιάδες άλλους στον νότο, στη Μακεδονία, στη Σμύρνη, στον Δούναβη, στη Μαύρη Θάλασσα. Δεν μπορεί να υπάρξει Ελλάδα ελεύθερη και δυνατή, χωρίς την αυτοπεποίθηση του καθενός μας. Αυτό σημαίνει, χωρίς να 'χουμε αυτοπεποίθηση πρώτα στους εαυτούς μας, στη δική μας τη δουλειά και προκοπή. Αλλά και με συναίσθηση για το τι χρωστάμε για το συνολικό συμφέρον. Όχι μονάχα για τα δικά μας, αλλά και για τις ευθύνες μας απέναντι στους άλλους, απέναντι σ' αυτούς που έρχονται μετά από μας. Αν η Ελλάδα είναι μόνο καρπός ανάγκης, ανήμπορη. Θα πάρει τον στραβό τον δρόμο, θα μείνει μια Ελλάδα της μιζέριας. Γιατί αυτή είναι καθρέφτης μας, όχι εμείς δικός της.”»<sup>113</sup>

---

<sup>111</sup> Ό.π., σ. 665.

<sup>112</sup> Ό.π., σ. 670.

<sup>113</sup> Ό.π., σ. 683-684.

Ο Θωμάς εκδηλώνει την επιθυμία του για δράση, αλλά δεν έχει τον χώρο να το κάνει. Συμβαίνουν πράγματα πολύ μεγαλύτερα από αυτόν που τον συνθλίβουν ατομικά. Τελικά ο Θωμάς θα σκοτωθεί στη γνωστή σκάλα της Οδησού κατά την Επανάσταση του 1905, ενώ παράλληλα οι αποθήκες του καίγονται από τη φωτιά που έβαλε ένας εργάτης του.

### 4.3 Κόλιας

Στην άλλη πλευρά της ιδεολογίας που ασπάζεται ο Θωμάς στέκεται ο αντιπρός του Κόλιας. Στην τριλογία η κριτική της αστικής τάξης έρχεται από ένα νεαρότερο μέλος της. Στην *Αναζήτηση* είναι ο Βάιος, στην *Ανατροπή* ο Κόλιας και στην *Αναλαμπή* ο Στέφανος. Η άφιξη του Κόλια από την Βιέννη όπου σπουδάζει, θα φέρει αναστάτωση στην οικογένεια. «Τον αγαπούσαν αλλά τον φοβόντουσαν, τον αγαπούσαν αλλά τον επικρίναν, ήταν δικός τους κι όμως τους ήταν τόσο ξένος.»<sup>114</sup> Ο Κόλιας περιγράφει την κατάσταση στη Βιέννη ως εξής: «Στη Βιέννη το καινούργιο γεννιέται όχι με τον θάνατο του παλιού, αλλά μέσα στον θάνατο του παλιού. [...] Δίπλα στην αφύπνιση της εργατικής τάξης τρέχει η επανάσταση των δημιουργών. Κανείς δεν ξέρει αν ποτέ οι δρόμοι τους θα συναντηθούνε, σίγουρο πάντως είναι ότι αυτός ο κόσμος τελειώνει οριστικά κι ένας καλύτερος, πιο όμορφος, πιο δίκαιος γεννιέται.»<sup>115</sup> Στη μεγάλη σύγκρουση με την οικογένειά του θα αντιμετωπίσει την μομφή από τα αδέρφια και τον πατέρα του ότι ουσιαστικά είναι αστός που παριστάνει τον επαναστάτη. Για τον Κόλια, όμως, η ανατροπή είναι δεδομένη και σίγουρη ότι θα την φέρει η εργατική τάξη και η δική του θέση είναι να αγωνιστεί μαζί της:

«“[...] Τα συμφέροντα των λαών είναι δεμένα με την ανατροπή του καθεστώτος, μαζί μ’ αυτό και της μπουρζουαζίας. [...] Ποια δύναμη νομίζετε πως θα μπορέσει ν’ ανατρέψει αυτή την παρακμή, αυτό το τέλμα; Εσείς οι φιλελεύθεροι αστοί; Θα ’ναι οι βιομήχανοι εργάτες, Θα δείτε σύντομα πως αυτοί έχουν την πιο δυνατή θέληση, τη μεγαλύτερη επιμονή, συνέπεια κι αντοχή. Την πιο βαθιά πίστη στο δίκιο τους και στην αναγκαιότητα να ανατρέψουνε αυτό τον κόσμο”»<sup>116</sup>

Ο Κόλιας θα αναπτύξει μυστική δράση τυπώνοντας και διακινώντας έντυπο υλικό μέσα από τη Βιβλιοθήκη της Οδησού. Η περαιτέρω δράση του δεν αναφέρεται στην αφήγηση, αλλά συχνά υπονοείται από τον λόγο της Ελένης που αγωνιά για την ασφάλειά του. Κατά την εξέγερση του Φεβρουαρίου του 1917 ο Κόλιας θα συλληφθεί. Θα αφεθεί ελεύθερος στην πορεία και θα ζήσει με την Ελένη την ανατροπή της Επανάστασης, ώσπου εκείνη θα πρέπει να εγκαταλείψει την Οδησό. Από τον λόγο της αδελφής του, όσο θα είναι πια στην Αθήνα, μαθαίνουμε ότι ο Κόλιας έχει συλ-

<sup>114</sup> Ό.π., σ. 605.

<sup>115</sup> Ό.π., σ. 616.

<sup>116</sup> Ό.π., σ. 683.

ληφθεί ως υποστηρικτής του Τρότσκι, καθώς εκείνη ψάχνει απεγνωσμένα να μάθει νέα του και δεν μπορεί να πιστέψει την κατάληξη του αδελφού της.

«“Μα πώς τον συλλάβανε οι δικοί του; Μόνο και μόνο επειδή ήτανε με τον Τρότσκι; Μα πώς ήταν δυνατόν μετά από τόσους αγώνες;” ρώταγε με αφέλεια η Φεοδώρα στο άκουσμα της απίστευτης είδησης από τη Μόσχα.»<sup>117</sup>

---

<sup>117</sup> Ό.π., σ. 761.

## 5. Η Αναλαμπή

Το τρίτο βιβλίο του Θέμελη αφορά την ιστορία μιας αστικής οικογένειας στην Αθήνα. Παραμονή Πρωτοχρονιάς του 1900 και η αλλαγή του χρόνου βρίσκει τους Λέκκα με ένα μωρό στην αγκαλιά, που κάποιος εγκατέλειψε στην πόρτα τους. Πρόκειται για το εξώγαμο μωρό του Διαμαντή Λέκκα με μια εργάτρια σε μια βιοτεχνία κλωστοϋφαντουργίας. Ο Διαμαντής μαζί με τον κουνιάδο του Δημητράκη θα στήσουν μια πλεκτάνη. Πείθουν τη μητέρα του παιδιού να τους το δώσει και το παρουσιάζουν στην Αριστέα Λέκκα ως ένα μωρό που μοιραία βρέθηκε στο δρόμο τους, μιας και εκείνη αδυνατούσε να τεκνοποιήσει. Θα το υιοθετήσουν χωρίς να του αποκαλύψουν ποτέ ότι δεν είναι βιολογικό τους παιδί. Και το όνομα αυτού Στέφανος. Ο Στέφανος θα μεγαλώσει σε ένα περιβάλλον με μια αυστηρή μαμά όσον αφορά τους κοινωνικούς τρόπους, με έναν θείο που τον λατρεύει και έναν πατέρα ουσιαστικά αδιάφορο. Ο Διαμαντής ασχολείται με το εμπόριο υφασμάτων. Μόλις πεθάνει ο πατέρας του και κληρονομήσει το κατάστημα, θα θέσει σε εφαρμογή τα σχέδια, στα οποία στεκόταν εμπόδιο ο πατέρας του, να γίνει βιομήχανος. Ο Στέφανος θα μεγαλώνει σε μια οικογένεια που συνεχώς πλουτίζει και ανελίσσεται, ενώ η άλλη πραγματικότητα θα βρίσκεται δίπλα του. Ο θείος του Δημητράκης, δικηγόρος στο επάγγελμα, θα τον προετοιμάσει να γίνει διάδοχός του. Θα του εμφυσήσει την αγάπη του για την Αρχαία Ελλάδα, την ιδέα της συνέχειας και το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Επίσης, θα τον προετοιμάσει για να γίνει κι εκείνος δικηγόρος. Ο Στέφανος θα φύγει για τη Γερμανία για να σπουδάσει Νομική. Στα κρίσιμα εκείνα χρόνια συντελείται η Μικρασιατική Καταστροφή. Στη θέα των προσφύγων που έφτασαν στον Πειραιά, ο Δημητράκης θα αυτοκτονήσει ταπεινωμένος που στήριξε μια υπόθεση όπως η Μεγάλη Ιδέα. Παράλληλα, ο Στέφανος θα συγκλονιστεί από την ομιλία ενός Γερμανού φίλου του περί της εθνικής συνέχειας ως κατασκευής. Με το τέλος των σπουδών του θα επιστρέψει στην Αθήνα και θα εργαστεί στο σχέδιο αποκατάστασης των προσφύγων. Δεν θα σταματήσει στιγμή να ψάχνει το ημερολόγιο του θείου του με σκοπό να ανακαλύψει τους λόγους της αυτοκτονίας του. Κάποια στιγμή θα βρει το ημερολόγιο και θα ανακαλύψει αντί για την αιτία της αυτοχειρίας του θείου του, το μυστικό της καταγωγής του. Ο Στέφανος θα κρατήσει αυτό το μυστικό και από τους δύο γονείς του, ενώ, εντωμεταξύ, ο Διαμαντής έχει μετατραπεί σε έναν αδίστακτο φιλοφασίστα βιομήχανο. Το βιβλίο φτάνει μέχρι την άνοιξη του 1936 αφήνοντας τον αναγνώστη να φανταστεί τη συνέχεια.

Το έργο τοποθετείται στην ίδια περίοδο με τα προηγούμενα βιβλία δίνοντας αυτή τη φορά έμφαση στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, τον εθνικό διχασμό και τη μικρασιατική καταστροφή.

## 5.1 Η τάση για εκσυγχρονισμό

Το βιβλίο ξεκινά με την Αθήνα την ώρα που ξημερώνει μια μέρα του Νοέμβρη του 1899. Με μια πανοραμική οπτική, στοιχείο, κινηματογραφικής τεχνικής, βλέπουμε μια πόλη που ξυπνά. Σε αντίθεση με το ευρύ άνοιγμα της *Αναλαμπής*, όπου ο χώρος εκτείνεται στο πλαίσιο μιας αυτοκρατορίας, στο τρίτο βιβλίο τα όρια στενεύουν γύρω από το αστικό τοπίο της πρωτεύουσας. Από τις πρώτες αράδες της *Αναλαμπής*, δίνεται περιγραφικά το τοπίο μέσα από την παράθεση των γνωστών της δρόμων. Πρόκειται, όμως, για μια εικόνα του παρελθόντος, μιας πόλης όχι τόσο ανεπτυγμένης («να κατακλύζονται σε κάθε νεροποντή από τη λάσπη», «Ο αέρας να φέρνει και πάλι απ' τα χαμηλά την μπόχα κάποιων υπονόμων»), όπου όλοι συμβιώνουν μαζί, ένα συνονθύλευμα ανθρώπων και τάξεων («Σπίτια αρχοντικά ανάμεσα σε χαμόσπιτα, σπίτια νοικοκυραίων δίπλα σε παράγκες», «Εύποροι, αλλά και μεροκαματιάρηδες και πάμπτωχοι, όλοι μαζί σκόρπια στη ράχη του Αϊ- Γιώργη»). Η βροχή και ο αέρας είναι κοινά για όλους, κανείς δεν γλιτώνει, όλοι είναι ίσοι απέναντι στα καιρικά φαινόμενα. Ο συγγραφέας επιχειρεί να αναπαραστήσει την Αθήνα των αρχών του 20ού αιώνα μέσα από μια ρεαλιστική προσέγγιση. Η Αθήνα της *Ανατροπής* είναι μια λογοτεχνική πόλη που δεν ανταποκρίνεται απαραίτητα στην πραγματικότητα, αλλά πρόκειται για ένα σημαινόμενο που διεκδικεί την αληθοφάνεια.<sup>118</sup> Με το τέχνασμα του ξυπνήματος της πόλης βλέπουμε στους δρόμους τους πρώτους ανθρώπους που βγαίνουν για δουλειά. Δουλάκια, μεροκαματιάρηδες και άνεργοι περιγράφονται ως οι άνθρωποι του κάματος ώστε να αποδοθούν οι ταξικές διαφορές με την εύπορη αστική τάξη. Η δυνατότητα της διαφυγής στην Αμερική δεν έχει προκύψει ακόμα, όπως ενημερώνει ο αφηγητής.

Αφού έχει δοθεί η εικόνα των ανθρώπων που τρέχουν να πάνε στη δουλειά τους, η εστίαση πέφτει πάνω σε μια γυναίκα, την Αριστέα, έτοιμη να αναλάβει δράση. Μέσα από τη σύνδεση με την προηγούμενη περιγραφή λαϊκών ανθρώπων ο λόγος της Αριστέας υπονομεύεται καθώς παρουσιάζεται ως μια γυναίκα με πολλές φιλοδοξίες που στεναχωριέται γιατί οι απανωτοί θάνατοι στην οικογένεια της στέρρησαν την κοινωνική ζωή. Η έγνοιά της είναι για το πώς θα ξανακάνει το άνοιγμά της εκείνη και ο σύζυγος της προς τον έξω κόσμο. Η Αριστέα απολαμβάνει όλα τα προνόμια της αστικής τάξης. Προς στιγμήν τα είχε χάσει λόγω της οικογενειακής πτώχευσης, αλλά μέσα από τον γάμο φρόντισε να επανέλθει. Απολαμβάνει την καλή ζωή, τα αγαθά, αλλά και την επίδειξη. Επομένως, από τον γενικό χώρο της πόλης περνάμε στην ιστορία μιας αστικής οικογένειας, δημιουργώντας μια σύνδεση ανάμεσα στην πόλη και στην αστική τάξη.<sup>119</sup>

<sup>118</sup> Λίζυ Τσιριμώκου, *Λογοτεχνία της πόλης*, Λωτός, Αθήνα 1988, σ. 36.

<sup>119</sup> Ernest Labrousse (1955): «Να μην αντιλαμβανόμαστε την αστική τάξη στο θεωρητικό, αφηρημένο επίπεδο του ορισμού, αλλά να την ερευνούμε κάθε φορά υπό το πρίσμα του ιδιαίτερου υποβάθρου μεμονωμένων πόλεων», στο Κώστας Ράπτης, «Αστικές τάξεις και αστικότητα στην Ευρώπη, 1789-1974: Προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων*, τχ. 20, Ιανουάριος 1998, σ. 230.

Μέσα σε αυτό τον κλειστό χώρο της πόλης η πολιτική συμπλέκεται ενεργά με την πορεία της οικογένειας των Λέκκα, η οποία, λίγο πριν τη νέα χιλιετία εκφράζει την πρόθεσή της να ανέλθει κοινωνικά και να χτίσει ένα ισχυρό προφίλ. Από την Αριστέα που δουλεύει για να οικοδομήσει το εξωστρεφές πρόσωπο της οικογένειας στην κοινωνία, μέχρι τον Διαμαντή που ονειρεύεται να ξεφύγει από το εμπόριο υφασμάτων που έχει αναλάβει με τον πατέρα του και να γίνει βιομήχανος. Για άλλη μια φορά στο έργο του Θέμελη τίθεται το ζήτημα της αναζήτησης και της εκμετάλλευσης των συνθηκών, ώστε η αλλαγή να συντελεστεί προς όφελος. «Πατέρα, πρέπει να διευρύνουμε τις δουλειές μας. Να προχωρήσουμε πιο πέρα. Μια ζωή στο εμπόριο... Εδώ ανοίγονται καινούργιες ευκαιρίες για σοβαρές επιχειρήσεις. Είναι ανάγκη, πατέρα...»:<sup>120</sup> έτσι ο Διαμαντής απευθύνεται στον πατέρα του και προσπαθεί να του κρούσει τον κώδωνα του κινδύνου για την αλλαγή που βλέπει να έρχεται. Όμως, ο κυρ Θοδωρής στέκεται εμπόδιο στα σχέδια του γιου του. Φιλοβασιλικός, προσκολλημένος σε μια παλαιά τάξη πραγμάτων αρνείται να θεωρήσει ότι το κατάστημα υφασμάτων με τα οποία ντύνει την βασιλική οικογένεια κάποια στιγμή θα πάψει να είναι μια προσοδοφόρα επιχείρηση. Αντιθέτως, ο Διαμαντής προέβλεπε το μέλλον της βιομηχανίας έχοντας ένα δικό του όραμα, αντιφατικό, όπως σχολιάζει ο αφηγητής:

«Τα πράγματα προχωρούσαν. Ίσως αργά, αλλά προχωρούσαν. Πίστευε ότι η βιομηχανία σίγουρα θα αφυπνιζόταν κι εκείνος ήθελε να 'ναι από τους πρώτους. Θεωρούσε ότι η ανάπτυξη αυτή θα εκτυλισσόταν σε μία ευτυχή περίπτωση, αληθινή εξαίρεση από όσα συνέβαιναν στην ανεπτυγμένη Ευρώπη, χωρίς ταξικές αντιπαλότητες και ανάλογες ιδεοληψίες. Ένα προνόμιο της εθνικής ομοψυχίας του Βασιλείου της Ελλάδας που μόνο το γλωσσικό ζήτημα μπορούσε να διχάσει.

Μ' ένα αχνό μειδίαμα που του 'βγαине αυθόρμητα, αναλογιζόταν πόσο πίσω είχε μείνει ο πατέρας του, πόσο είχαν αλλάξει οι καιροί, πόσο αυτονόητα ήταν αυτά που ο ίδιος υποστήριζε ότι μπορούσαν να επιχειρήσουν. Για την ακρίβεια, που όφειλαν να επιχειρήσουν, σύμφωνα με τη γνώμη ενός σπουδαίου Γερμανού που είχε μνημονεύσει κάποτε ο κουνιάδος του ο Δημητράκης, ο οποίος πρέσβευε ότι χωρίς βιομηχάνους -ή βιομηχανία, δεν θυμόταν ακριβώς- δεν θα μπορούσε να γίνεται λόγος για βιώσιμη και ισχυρή αστική τάξη. Την αντίφαση ανάμεσα σ' αυτή τη σκέψη και στην αμέσως προηγούμενη, μιας ελληνικής κοινωνίας δίχως τάξεις, του ήταν αδύνατον να διακρίνει.»<sup>121</sup>

Ο Δημητράκης, αδερφός της Αριστέας και κουνιάδος του Διαμαντή, κατάγεται από μια πλούσια αστική οικογένεια της Πάτρας που έχασε την περιουσία της

---

<sup>120</sup> *Αναλαμπή*, ό.π., σ. 778.

<sup>121</sup> Ό.π., σ. 781.

εξαιτίας της καταστροφής της σταφίδας. Ο ίδιος ανεπισσώμενος δικηγόρος φτιάχνει την καριέρα του μέσα από τις πολλές γνωριμίες του πατέρα του. Το μεγάλο του ενδιαφέρον συνίσταται στην ιδέα της εθνικής συνέχειας από την αρχαιότητα μέχρι το παρόν.

«Τον απασχολούσε η “συνέχεια”, έτσι συμπύκνωνε σε μια λέξη το ζητούμενό του. Η διακρίβωση των πολιτιστικών μίτων της Αριάδνης από τα αρχαία χρόνια μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Η βεβαίωση και η ανάδειξη της επιβίωσης του ελληνικού πνεύματος της κλασικής εποχής, ύστερα από τόσες λαίλαπες πολιτισμού, στη σύγχρονη ιδεολογία της Ελλάδας για την ταυτότητά της.»<sup>122</sup>

Η αρχαία Ελλάδα είναι το πάθος του που φτάνει μέχρι τα όρια της εμμονής, ώστε «οι πιο απλοί άνθρωποι του φόρτωσαν κουσούρι, οι πιο ευγενικοί μιλούσαν απλώς για ιδιορρυθμία».<sup>123</sup> Ο Δημητράκης παρουσιάζεται ως μια γελοία φιγούρα με εμμονές, υποτιμητικό όνομα, αδυναμία να ορίσει τον εαυτό του και να εκφέρει τη γνώμη του. Σε όλο το έργο εμφανίζεται να βρίσκεται σε μειονεκτική θέση απέναντι από διάφορους συνομιλητές, καθώς φαίνεται να αγνοεί πράγματα και σύγχρονες καταστάσεις που αφορούν την Ελλάδα, αλλά και τον κόσμο γενικότερα. Θα βρει, όμως, έναν συνομιλητή στο πρόσωπο του Νικολή-εφέντη όταν θα συνεργαστούν σε κάποιες προσωπικές υποθέσεις του δεύτερου, εγείροντας υποψίες στον αναγνώστη για το κατά πόσο η εκτίμηση είναι αμοιβαία. Μέσα από τη συνάντηση του Δημητράκη με τον Νικολή τονίζεται η διαφορά τους, με τον Νικολή να αποτελεί το απόλυτα θετικό πρότυπο μέσα σε ένα βιβλίο όπου οι ήρωες-αστοί δεν σκιαγραφούνται τόσο θετικά. Η εμφάνιση του Νικολή-εφέντη φέρνει κάτι από τον αέρα μια μεγάλης αυτοκρατορίας και του ελληνισμού που ακμάζει εκτός του ελληνικού κράτους. Ο Νικολής παρουσιάζεται ως ο εκφραστής της ιδέας της κινητικότητας πέρα από ένα περιβάλλον κλειστό όπως είναι το ελληνικό κράτος, με τον Δημητράκη, στον αντίποδα, να εκφράζει περισσότερο την πίστη του σε μια συμπαγή κοινωνία που επιβιώνει μέσα στο χρόνο.

Η προσήλωση σε μια συμπαγή κοινωνία θα φανεί και από τη σκηνή όπου Δημητράκης και Διαμαντής θα μεταβούν στον Πειραιά για κάποιες υποθέσεις. Το ταξίδι με το τρένο και η θέα έξω από το παράθυρο είναι γι' αυτούς μια αποκάλυψη τόπων και διαφορετικών κοινωνικών κόσμων. Το αφήγημα της ομοιογενούς κοινωνίας καταρρέει για λίγο, οι δύο όμως άντρες έχουν γρήγορα αντανakλαστικά για να τοποθετήσουν τους εαυτούς τους μέσα σε μία αστική τάξη ως αποτέλεσμα της σκληρής δουλειάς που έχουν καταβάλει.

«Η άλλη όψη της πρωτεύουσας, μια άλλη πραγματικότητα που ο Διαμαντής και ο Δημητράκης, έστω κι αν τη γνώριζαν, γρήγορα την ξεχνούσαν ή την

---

<sup>122</sup> Ο.π., σ. 787.

<sup>123</sup> Ο.π., σ. 788.

απωθούσαν, αφού η δική τους πραγματικότητα ήταν κάτι αυτόνομο για την εύπορη τάξη από την οποία προέρχονταν και ανήκαν. Και πάντως μια δίκαιη αμοιβή για τις ατομικές προσπάθειές τους, για τον δικό τους μόχθο.»<sup>124</sup>

Η θέα από το παράθυρο γρήγορα αλλάζει με «πυργόσπιτα και επαύλεις» και οι δύο άντρες εμφανίζονται «εφησυχασμένοι μες την πεποίθησή τους ότι ζούσαν σε μια Ελλάδα δίχως ταξικές διακρίσεις και αντιπαλότητες, ίσως με κάποια ψήγματα ενοχής που όμως τα εξόρκιζαν, μονολογώντας πως δεν ήταν οι ίδιοι υπαίτιοι της αθλιότητας των άτυχων που ζούσαν μες στη φτώχεια».<sup>125</sup>

Η άφιξη στον Πειραιά θα τους δώσει την εικόνα ενός μεγάλου λιμανιού με εξέλιξη και κίνηση, όπου οι εφοπλιστές απλώνονται και οι βιομηχανίες στήνονται γύρω από το λιμάνι. Οι ήρωες θέτουν ένα αίτημα εκσυγχρονισμού μέσα σε έναν κόσμο που και αυτός αλλάζει. Επιδεικτικά θα επιλέξουν να κρατήσουν μόνο εκείνη την πραγματικότητα του πλουτισμού και της προόδου και όχι εκείνης της πραγματικότητας πάνω στην οποία χτίζεται η πρώτη. Οι δύο εκπρόσωποι της πρώτης, Διαμαντής και Δημητράκης, αποτελούν δύο ανήθικους άντρες που με τις πιέσεις τους εξαγοράζουν το εξώγαμο του Διαμαντή και στήνουν μια πλεκτάνη γύρω από την Αριστέα, παρουσιάζοντάς το σαν ένα μωρό που τυχαία βρέθηκε στην πόρτα τους ώστε να το υιοθετήσουν, μιας και η Αριστέα δεν μπορούσε να τεκνοποιήσει. Και οι δύο άντρες βρίσκουν στο πρόσωπο του μικρού αγοριού τον διάδοχο, τον συνεχιστή της οικογένειας και του ονόματός της. Για τον Δημητράκη είναι «μία πράξη συνέχειας», μία εμμονή που τον κατακλύζει σε όλα τα επίπεδα. «Στον μικρόκοσμο τους θα 'ταν κι αυτό μία πράξη συνέχειας, έννοια οικεία αλλά και έμμονη ιδέα, που τον κατάτρεχε σε άλλο επίπεδο στις αναζητήσεις του και στα οράματά του.»<sup>126</sup> Είναι φανερό ότι η αστική τους οικογένεια χτίζεται πάνω σε σαθρά θεμέλια, μέσα στο ψέμα και την εξαπάτηση.

Διαφορετική ιδεολογία από αυτήν του Δημητράκη και του Διαμαντή εκπροσωπεί ο Χρύσανθος, γαμπρός του Διαμαντή. Πρόκειται για έναν άνθρωπο με καταγωγή από μια φτωχή οικογένεια της Θεσσαλίας. Σε αντίθεση με τους δύο πρώτους αντιλαμβάνεται το ζήτημα των τάξεων και έλκεται από τον σοσιαλισμό. Η καταγωγή του από τη Θεσσαλία τον βοηθά να αποκτήσει μια τέτοια συνείδηση, καθώς «υπήρχε συγκεντρωμένο δυναμικό προνομιούχων και μη προνομιούχων».<sup>127</sup> Ο Χρύσανθος εργάζεται στο «Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως» χάρη στις διασυνδέσεις του πεθερού του με τον οποίο διατηρεί κόντρα εξαιτίας της ταπεινής καταγωγής του. Η θέση του Χρύσανθου μέσα στην οικογένεια και η

<sup>124</sup> Ό.π., σ. 804.

<sup>125</sup> Ό.π.

<sup>126</sup> Ό.π., σ. 812.

<sup>127</sup> Χαράλαμπος Δημήτριος Γουνελάς, *Η σοσιαλιστική συνείδηση στην ελληνική λογοτεχνία, 1897-1912*, Κέδρος, Αθήνα 1984, σ. 98.



ύπαρξη διαφορετικών ιδεολογιών φαίνονται από το περιστατικό ξυλοδαμού του Χρύσανθου, που είναι ένθερμος δημοτικιστής, σε μια συγκέντρωση για το γλωσσικό ζήτημα.

«Ο Διαμαντής δεν καταλάβαινε πως ένα τέτοιο πάθος για τη γλώσσα μπορούσε να σύρει σε μπλεξίματα τον Χρύσανθο, όπου κινδύνευσε η ζωή του. Στο κάτω κάτω άλλα ήταν τα μείζονα προβλήματα, η φαυλοκρατία, η ανάπτυξις της χώρας η βιομηχανία και κατέληγε, απευθυνόμενος στον Χρύσανθο: «και πάντως, έχεις και εσύ ευθύνες. Ο Θεός σε φύλαξε απ' το χειρότερο». Δεν παρέλειπε ωστόσο με τόνους χαμηλότερους να υπεραμύνεται της καθαρεύουσας και της εθνικής ιδέας. [...] Ο Δημητράκης με πιο φιλελεύθερες αντιλήψεις, έβλεπε τη δημοτική γλώσσα ως έκφραση μιας μακραίωνης εξέλιξης, απόδειξη αυτής της ιδέας της συνέχειας του κλασικού πολιτισμού, που μόνο αυτή μπορούσε να διασφαλίσει την πιο πλατιά εθνική συνοχή. [...] Η καρδιά της γιαγιάς Πελαγίας, με ακόμη νωπή την είδηση της αποχώρησης και των τελευταίων ξένων στρατευμάτων από την Κρήτη και την ύψωση της ελληνικής σημαίας, κτυπούσε ξαφνικά θαρραλέα στους τόνους της δημοτικής. [...] Αντίθετα η Αριστέα και η Αμαλία δίσταζαν να εκφραστούν. Ίσως βαθύτερα δεν ήξεραν τι πίστευαν και οι ίδιες. Απ' όλους πιο πολύ αντιδημοτικιστής, φανατικός σαν τον πατέρα του, αποκαλύφθηκε ο μικρότερος αδελφός του Διαμαντή ο Γεώργιος. Θα 'λεγε κανείς ότι σχεδόν είχε κατευχαριστηθεί με το πάθημα του Χρύσανθου και των αποσταθεροποιητικών στοιχείων που συναναστρεφόταν.»<sup>128</sup>

Πέρα από τις αναταραχές για το γλωσσικό ζήτημα, ξεσπά το κίνημα στο Γουδί που βρίσκει την Αριστέα και τον Διαμαντή να απολαμβάνουν τις διακοπές τους. Η έλευση του Βενιζέλου θα συμπέσει με μία περιγραφή της ανέλιξης του αθηναϊκού κέντρου<sup>129</sup> και ο θάνατος του κυρ Θοδωρή θα έρθει ως επιστέγασμα του τέλους του παλαιού κόσμου.<sup>130</sup> Ο Διαμαντής θα είναι ελεύθερος να βάλει μπρος τα σχέδια του. Ένα ταξίδι στη Γερμανία θα του επιτρέψει να ενημερωθεί για τις εξελίξεις. Συνοδοιπόροι του θα είναι ο κουνιάδος του, Δημητράκης, και ο γιος του. Το ταξίδι τους με το φημισμένο Όριεντ Εξπρές θα είναι μια ευκαιρία να φύγουν από την Αθήνα και να ανοιχτούν προς την Ευρώπη και να έρθουν σε επαφή με διαφορετικούς αστισμούς και διαφορετικές ιδεολογίες. Για τον Δημητράκη αυτή είναι μια αμήχανη στιγμή καθώς βρίσκεται στη δυσάρεστη θέση να μην μπορεί να συμμετάσχει στη συζήτηση που εκτυλίσσεται μπροστά του και να μην ξέρει πώς να παρουσιάσει την αστική τάξη της Ελλάδας, γεγονός που είναι ικανό να προκαλέσει

<sup>128</sup> Αναλαμπή, ό.π., σ. 150-151.

<sup>129</sup> Ό.π., σ. 878.

<sup>130</sup> Ό.π., σ. 899.

απορία για το αν είναι ρεαλιστικός ένας τόσο παθητικός ήρωας.<sup>131</sup> Ο ήρωας αυτός είναι εν γένει αδύναμος. Ο Δημητράκης είναι προσκολλημένος στο αφήγημα της «συνέχειας» και ψάχνει διαρκώς για το παρελθόν, ενώ δεν φαίνεται να διαθέτει τις κατάλληλες απαντήσεις για το παρόν του. Η παραδοξότητα αυτή γεννά το ερώτημα αν πρόκειται για ένα σχόλιο του συγγραφέα για την παιδεία και την ουσιαστική μόρφωση του ήρωα ή αν πρόκειται για ακόμη έναν τρόπο να τον υπονομεύσει, ώστε να φαίνεται κάπως αφελής Σε έναν κόσμο που αλλάζει, που τα σύνορα μετακινούνται, οι εθνικισμοί βράζουν, τίθεται το αίτημα του εκσυγχρονισμού της αστικής τάξης. Η ισχυροποίησή της ορίζεται μέσα από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και της έννοιας του ελληνισμού ως συνέχειας (παρότι εκφράζονται προκαταλήψεις για τον ελληνισμό εκτός των ελληνικών συνόρων). Η επιστροφή τους από τη Γερμανία θα συμπέσει με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Η αναταραχή θα είναι πολύ μεγάλη με τον εθνικό διχασμό να χωρίζει ακόμη και τους Διαμαντή και Δημητράκη, όπου ο μιν ένας παίρνει το μέρος του βασιλιά και ο δε άλλος το μέρος του Βενιζέλου. Η κατάσταση που θα επικρατήσει στην Αθήνα με την γενική επιστράτευση και το κίνημα των απόστρατων θα είναι τραγική.

Έπειτα από ένα αφηγηματικό κενό τεσσάρων χρόνων από το Πάσχα του 1917 γίνεται ένα άλμα στο καλοκαίρι του 1922 όπου ο Στέφανος, ο γιος του Διαμαντή, σπουδάζει Νομική στη Γερμανία. Μέσα από τον τρόπο με τον οποίο περιγράφεται η παιδική ηλικία του Στέφανου γίνεται αντιληπτό πως πρόκειται για ένα παιδί το οποίο μεγάλωσε μέσα σε ένα αυστηρό περιβάλλον εξαιτίας της μητέρας του Αριστέας και της επιμονής της στην τήρηση των κανόνων και των καλών τρόπων. Από νωρίς ο Στέφανος ζητά την ανεξαρτησία του, όπως εκδηλώνεται από την ανάγκη του να μην συνοδεύεται στο σχολείο του από τη γκουβερνάντα του. Ουσιαστικά θα γαλουχηθεί από τον θείο του Δημητράκη, ενώ ο πατέρας του θα είναι μια πιο απόμακρη φιγούρα. Το πρώτο του ταξίδι στο Βερολίνο με τον πατέρα του θα αποτελέσει και την πρώτη του ευκαιρία να τον αποδομήσει ύστερα από την ατυχή ανακάλυψη των απιστιών του πατέρα του προς την Αριστεά όσο βρίσκονται μακριά. Ο Στέφανος, όμως, είναι ένας άνθρωπος που δεν αντέχει τη βία και τις συγκρούσεις. Στο πρώτο περιστατικό βίας με το οποίο θα έρθει αντιμέτωπος ως παιδί σε μια παράσταση Καραγκιόζη που θα ανέβαζε με τους φίλους του, θα αναρωτηθεί τι είναι αυτό που διαχωρίζει τους ανθρώπους.

«Πολύ αργότερα άρχισε πρώτα να δαισθάνεται θολά, αβέβαια, να υποψιάζεται στη συνέχεια, να πείθεται στο τέλος, ότι αυτό που τον εχώριζε από εκείνους ήταν τα γράμματα και η φτώχεια.»<sup>132</sup>

<sup>131</sup> Νίκος Αλιβιζάτος, «Μια απαισιόδοξη ανάγνωση της Ιστορίας-αστική ιδεολογία και πολιτική στην Αναλαμπή του Νίκου Θέμελη», *Νέα Εστία*, τχ. 1760, Οκτώβριος 2003, σ. 418.

<sup>132</sup> *Αναλαμπή*, ό.π., σ. 891.

Όταν ξεκινάει τις σπουδές στη Γερμανία κατακλύζεται από μια αίσθηση ελευθερίας, απολαμβάνει την τριβή του με το διεθνές δίκαιο που ακουμπά πάνω στην πίστη στην ομόνοια και τη συνεργασία. Η ζωή στη Γερμανία θα τον φέρει σε επαφή με νέες ιδέες, αλλά και όψεις της αστικής τάξης. Η συγκλονιστική στιγμή θα έρθει για τον Στέφανο σε μια ομιλία ενός φίλου του Γερμανού όπου θα τον ακούσει να γκρεμίζει το αφήγημα περί συνέχειας των Ελλήνων, ισχυριζόμενος ακριβώς ότι πρόκειται για ένα κατασκευασμένο αφήγημα ανάλογο με αυτό που προσπαθούν να δημιουργήσουν και οι Γερμανοί για τον εαυτό τους. Η ψυχική αναταραχή που θα του προκαλέσει η αποκάλυψη μιας τέτοιας ιδέας θα του κοστίσει τόσο τη φιλία του με τον Ντίτερ όσο και το ασφαλές στήριγμα που του πρόσφεραν οι πεποιθήσεις με τις οποίες είχε διαμορφωθεί. Αυτή είναι η στιγμή διάψευσης που θα βιώσει ο Στέφανος.

Την δική του αναλαμπή θα βιώσει ο Δημητράκης με τη Μικρασιατική καταστροφή και την άφιξη των προσφύγων στον Πειραιά. Η εικόνα εξαθλίωσης, η καταστροφή αυτών των ανθρώπων, η συνάντηση με την οικογένεια του Νικολή που πια έχει περιέλθει σε μια διαφορετική θέση, θα του δημιουργήσουν ένα αίσθημα βαθιάς ντροπής. Νιώθει υπαίτιος που πίστεψε σε μια ιδέα, όπως αυτή της συνέχειας, τόσο καταστροφική για τον άνθρωπο. Ο Δημητράκης θεωρεί ότι υπάρχει ένα κύμα Ιστορίας που οι άνθρωποι θέλησαν να ξεπεράσουν, όταν ήταν σίγουρο ότι θα τους έπνιγε. Η πάλη του ανθρώπου με την Ιστορία δεν μπορεί να έχει ως έκβαση τη νίκη του ανθρώπου. Και ο Δημήτρης είναι ένας μικρός άνθρωπος, ένας Δημητράκης που πίστεψε στη Μεγάλη Ιδέα, αφιέρωσε τη ζωή του στην απόδειξη της συνέχειας και διαπαιδαγόησε τον ανιψιό του με αυτήν. Η ενοχή που νιώθει και η προσωπική ευθύνη που αισθάνεται να φέρει για κάθε είδους πλάνη από την ιστορία της καταγωγής του Στέφανου μέχρι την πίστη του στην Μεγάλη Ιδέα, όλα για την επίτευξη μιας συνέχειας, τον οδηγούν στην αυτοκτονία.

«Βίωνε μία μεγάλη αναλαμπή μες στο μυαλό, στον νου, στη σκέψη και έβλεπε την πραγματικότητα συνολικά, αντίκριζε όλη την αλήθεια. Μία φενάκη, μία πλάνη, ένα ψέμα, ό,τι είχε πιστέψει, ό,τι είχε λατρέψει στη ζωή του και μία ήττα, μία καταστροφή οι καρποί τους.»<sup>133</sup>

## 5.2. Μετά τη διάψευση

Ο θάνατος του Δημητράκη έρχεται να επισφραγίσει και το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Οι λόγοι της αυτοκτονίας του θείου του θα κατατρύχουν τον Στέφανο. Φτάνοντας, όμως, στο τέλος των σπουδών του, θα νιώσει την επιθυμία για αλλαγή. Στην αυτοκριτική του θα σταθεί ο απόμακρος χαρακτήρας του και η ανάγκη για περισσότερη εξωστρέφεια. Στη Γερμανία θα γοητευτεί από την δημιουργική αστική τάξη, η πίστη στη Μεγάλη Ιδέα αποτελεί πλέον παρελθόν ασκώντας της αυστηρή κριτική. Σε μια προσπάθεια εκμοντερνισμού θα ξυρίσει το μουστάκι του. Ο Στέφανος εκπροσωπεί

<sup>133</sup> Ό.π., σ. 1131.

τη νέα γενιά που καλείται να πάρει τα ηνία. Η ερωτική του περιπέτεια με μια πόρνη, η σπατάλη του οικογενειακού χρήματος ενδεχομένως να μην είναι και η καλύτερη αρχή. Σύντομα θα απεμπλακεί από αυτή την ιστορία με οδυνηρό τρόπο και θα επιστρέψει στην Αθήνα. Ο φόβος της επιστροφής στην πατρίδα κορυφώνεται καθώς έχει σημάνει η ώρα για δράση και ανάληψη ευθυνών. Η επιστροφή του στην Αθήνα, το ξανασμίξιμο με ανθρώπους που είχε αφήσει πίσω, καθώς και η επαφή με μια διαφορετική πολιτική κατάσταση, θα φέρουν τον Στέφανο στο σημείο να νιώθει ότι πρέπει να κάνει ένα βήμα πίσω και να ενημερωθεί για όσα έχασε τον καιρό που έλειψε.

Ο Στέφανος θα δείξει ένα αυτόματο ενδιαφέρον για την ταυτότητα της σύγχρονης Ελλάδας. Μετά το κενό που αφήνει η Μικρασιατική Καταστροφή η νέα γενιά εμφανίζεται να προσπαθεί να αναπληρώσει το κενό με ένα νέο αφήγημα.<sup>134</sup> Για τη γενιά του '30, στην οποία μυθοπλαστικά ανήκει και ο Στέφανος, αυτό το αφήγημα είναι η ιδέα της ελληνικότητας. Ο Στέφανος θα διαμορφώσει μια περισσότερο πολιτική θέση και όχι τόσο καλλιτεχνική. Μετά την επιστροφή του, θα επιδιώξει να συναντηθεί με τον σοσιαλιστή ξάδελφο του, ώστε να ενημερωθεί για την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, που εκείνη τη χρονική στιγμή βρίσκεται υπό τη δικτατορία του Πάγκαλου. Έτσι για πρώτη φορά ο Στέφανος διατυπώνει τη δική του πολιτική θέση.

«Επιστρέφοντας μόνος στο σπίτι, ο Στέφανος γύριζε στο μυαλό του την απάντηση του Χαράλαμπου σχετικά με την αναζήτηση ενός καινούργιου στόχου, μιας νέας ιδέας που θα ενστερνιζόταν ο πνευματικός κόσμος του τόπου, αλλά κι ευρύτερα η ηγεσία του, και θα βοηθούσε τους Έλληνες να βγουν απ' τη μιζέρια της καταστροφής, την εσωστρέφεια, την αδηφάγο φαγωμάρα. Όμως για εκείνον ήταν όλα καθαρά, τουλάχιστον το σημαντικό και το πρωτεύον. Η ηγεσία του τόπου, η πολιτική και η πνευματική έπρεπε να αφοσιωθεί στην εγκαθίδρυση και στην εμπέδωση μίας πραγματικής δημοκρατίας. Μιας πραγματικής πολιτικής δημοκρατίας που αν γινόταν εφικτή και σίγουρα εφικτή μπορούσε να 'ναι, θα 'δινε ευκαιρίες και δυνατότητες, θα επέτρεπε ισορροπίες, θα ανταποκρινόταν στα κάθε λογής αιτήματα ελευθερίας, ισότητας, αλληλεγγύης και δικαιοσύνης. Πίστευε ότι αυτός ήταν ο μόνος δρόμος που είχε η πατρίδα για την προκοπή της και τούτη τη σημαία έπρεπε η φιλελεύθερη δημοκρατική παράταξη να υψώσει. Για την ακρίβεια αυτή ήταν πρωτίστως η ευθύνη της αστικής τάξης και όχι πώς να ταμπουρωθεί στα φληναφήματα των μπολσεβίκων. Οι ιδέες του Βενιζέλου και του Παπαναστασίου ήταν η μαγιά και το προζύμι. Η εσωτερική

---

<sup>134</sup> Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1989.

ανόρθωση το ίδιο. Πώς τα 'χαν καταφέρει κι είχαν χωρίσει πάλι τους δρόμους τους στα δύο.»<sup>135</sup>

Ο μεσοπόλεμος έχει οριστεί ως η εποχή της κρίσης που απορρέει από τη νεωτερικότητα.<sup>136</sup> Στο προλογικό σημείωμα της *Αναλαμπής*, ο μεσοπόλεμος αναφέρεται ως η «εποχή της ανήμπορης δημοκρατίας». Μέσα από αυτήν την «ρητορική νόσου»,<sup>137</sup> ο Θέμελης θα προβάλει ένα ιατρικό μοντέλο, όπου οι ήρωες εκφράζουν την ιδεολογία τους και μια απαίτηση ανάληψης δράσης. Σύμφωνα με την Πάπαρη, το άλλο μοντέλο ανάγνωσης της νεωτερικότητας από τους διανοούμενους είναι το εσχατολογικό μοντέλο που εικάζει το τέλος της Ιστορίας.<sup>138</sup> Με βάση αυτό θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι ήρωες της *Αναλαμπής* δεν είναι και τόσο απαισιόδοξοι, όσο τους έχει παρουσιάσει η κριτική. Πρόκειται για ήρωες που το πολιτικό αναμειγνύεται με την ιδιωτική τους ζωή, που το ένα σημασιοδοτεί το άλλο. Έτσι μακροϊστορία και μικροϊστορία μπλέκονται αζεδιάλυτα.<sup>139</sup>

Ο Στέφανος και ο Κώστας είναι οι δύο ήρωες που καθορίζουν τις ιδεολογίες που αφορούν το δεύτερο κομμάτι του έργου. Ο Κώστας, ο δεύτερος γιος του Νικολή-εφέντη, φίλος από παιδιά με τον Στέφανο, θα εγκατασταθεί στην Αθήνα μετά την Καταστροφή. Πιο συνετός από τη μητέρα του και τα άλλα δύο αδέρφια του, προσπαθεί να φτιάξει μια καινούργια ζωή σε έναν νέο τόπο φέροντας κάτι από την ιδεολογία του πατέρα του. Η συνάντησή του με τον Στέφανο, θα βοηθήσει τον φίλο του να συνειδητοποιήσει περισσότερο την έννοια Μικρασιατική Καταστροφή. «Την υπέθετε συνολικά, ανώνυμα, απρόσωπα, μια τραγωδία εθνική, χωρίς ποτέ του να την έχει δει εξατομικευμένα.»<sup>140</sup> Ο Κώστας θα παρουσιάσει τη νέα ζωή στους συνοικισμούς, τον πολιτισμό και τα τραγούδια των προσφύγων. Ο Στέφανος, όμως, δεν μπορεί παρά να βλέπει την απόλυτη καταστροφή:

«“Κρανίου τόπος” ψέλλισε ο Στέφανος. “Όχι πια” του αντέτεινε ο Κώστας. “Προσπάθησε να δεις. Πίσω από αυτή την εικόνα της φτώχειας, της μιζέριας, υπάρχει η προοπτική, υπάρχει η ελπίδα. Χτίζεται, οργώνεται. υφαίνεται και πάλι η προκοπή και η νοικοκυροσύνη. Φυτρώνει πράσινο, σπέρνεται ανθρώπινος σπόρος, γεννιέται ζωή. Κρανίου τόπος ήταν Δεν είναι πια. Εμείς, οι γεννημένοι στα νερά, ξεφυτρώνουμε στην ξεραίλα. Δες το, σκέψου, θα

<sup>135</sup> Ο.π., σ. 1192-1193.

<sup>136</sup> Κατερίνα Πάπαρη, *Ελληνικότητα και αστική διανόηση στον μεσοπόλεμο. Το πολιτικό πρόγραμμα των Π. Κανελλόπουλου, Ι. Θεοδωρακόπουλου και Κ. Τσάτσου*, Ασίνη, 2017, σ.

<sup>137</sup> Μαρία Ακριτίδου, «Η γενεαλόγηση της «κρίσης» και το άχθος του παρελθόντος: για την ποιητική της μη άφιξης στην *Αναχώρηση* του Νίκου Θέμελη», επιμ. Βασίλειος Σαμπατακάκης, *Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης*, 1204-2018, Στ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Λουντ, 4-7 Οκτωβρίου 2017, τ. Β', Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2020, σ. 38.

<sup>138</sup> Πάπαρη, ό.π., σ. 17.

<sup>139</sup> Γρηγόρης Κοντός, «Λάμψη και αναλαμπή στην αφηγηματογραφία του Νίκου Θέμελη», *Παρέμβαση*, τ. 124, Σεπτέμβριος- Νοέμβριος 2003, σ. 14.

<sup>140</sup> *Αναλαμπή*, ό.π., σ. 1203.

καταλάβεις” επέμενε με ζέση, με παλμό ο Κώστας. “Τι λες, ρε Κώστα, αυτοί οι άνθρωποι δεν έχουν στον ήλιο μοίρα, εσείς μπροστά τους σταθήκατε τυχεροί” μουρμούρισε ο Στέφανος. Ο Κώστας τον κοίταξε καλά καλά και του απάντησε: “Όλοι κουβαλάμε μέσα μας την ίδια πληγή. Για τους ανθρώπους μας που χάσαμε, για το βίος μας και την προοπτική μιας ζωής που έγινε σκόνη, για τις γενέτειρες εστίες μας που δεν θα ξαναδούμε. Ξεχωρίζουμε αναμεταξύ μας, ανάλογα με τον τρόπο που φροντίζουμε ετούτη την πληγή που χαίνει. [...]”<sup>141</sup>

Ο Στέφανος θα αναλάβει δράση και, παρά τις αντιρρήσεις των γονιών του, θα συμμετάσχει στο σχέδιο αποκατάστασης των προσφύγων. Όταν ο Κώστας προσληφθεί ως λογιστής στο νέο εργοστάσιο του Διαμαντή, ο Στέφανος θα βιώσει ανάμεικτα συναισθήματα:

«Όπως και να ‘χαν τα πράγματα, αισθανόταν περίεργα που ο καλύτερος του φίλος, ο ισότιμος του γινόταν υπάλληλος του πατέρα του. Όσο κι αν η λογική του έλεγε ότι η δουλειά δεν είναι ντροπή, ότι η δουλειά του λογιστή θα του εξασφάλιζε μια αξιοπρεπή ζωή, ένιωθε κατά βάθος και αυτός όπως η μητέρα του μια στεναχώρια, παρ’ όλη την προσπάθεια που κατέβαλε αμέσως να τη διασκεδάσει και προπαντός να επικροτήσει στην παρέα την επιλογή του Κώστα. Κάτι πάντως τον ενοχλούσε. [...] Βασανίσθηκε μέχρι να ανιχνεύσει, να παραδεχθεί ότι αυτό που εκείνον ενοχλούσε δεν ήταν τόσο η αλλαγή της ζωής του φίλου του ή η αναποδιά που σε καθέναν μπορούσε να τύχει. Ήταν η αποκάλυψη με αφορμή τη δυσφορία του πόσο μεγάλη βίωνε μέσα του την απόσταση που χώριζε τις τάξεις κι ότι η απόσταση αυτή έμπαινε βίαια ανάμεσά τους.»<sup>142</sup>

Ο Στέφανος θα χαρεί ιδιαίτερα με τις επικείμενες εκλογές της 19<sup>ης</sup> Αυγούστου 1929. «Για τον Στέφανο η εξέλιξη αυτή, μετά την ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία ήταν η μεγάλη ελπίδα. Τα όνειρά του για μια αληθινή δημοκρατία, για τη διαμόρφωση μιας σύγχρονης αστικής τάξης μέσα από τη νίκη των φιλελευθέρων.»<sup>143</sup> Με τον ξάδελφο του, Χρύσανθο, υποστηρικτή του Παπαναστασίου, θα προβούν σε πολλές συζητήσεις, με τον Στέφανο συχνά να εμφανίζεται να μην γνωρίζει ή να μην έχει σχηματισμένη γνώμη. Κατά βάση, ο Στέφανος είναι ένας αφελής ήρωας, που μέσα από αυτήν την αφέλεια δίνει χώρο στους άλλους ήρωες να εκφράσουν τις ιδέες τους και να παρουσιάσουν τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις.

### 5.3. Ο απολογισμός

Η αλήθεια για την βιολογική μητέρα του Στέφανου θα τον βρει αναπάντεχα όταν θα ανακαλύψει το ημερολόγιο του θείου του Δημητράκη. Η αποκάλυψη της αλήθειας

<sup>141</sup> Ό.π., σ. 1203.

<sup>142</sup> Ό.π., σ. 1238.

<sup>143</sup> Ό.π., σ. 1246.

θα του προκαλέσει έντονες σωματικές αντιδράσεις. «Τα μάτια του, τ' αυτιά του, οι αισθήσεις του μια τεντωμένη μεμβράνη τύμπανου κι ο κόσμος όλος να κτυπά επάνω με μαγκούρες, με μπουνιές, με πέτρες και δοκάρια, άλλοι να λένε μπάσταρδος κι άλλοι να λένε μούλος.»<sup>144</sup> Ο Στέφανος νιώθει να διακυβεύεται η αστική του ταυτότητα, ως γόνου μιας αστικής οικογένειας. Σύντομα θα ανακτήσει την κυριαρχία του λέγοντας δυνατά στον εαυτό του «Εγώ είμαι εγώ», ορίζοντας ουσιαστικά για τον εαυτό του ότι όσα γνώριζε για τον χαρακτήρα του και τις ιδέες του δεν έχουν χαθεί και αποτελούν ακόμα στοιχεία της ταυτότητάς του. Ο Στέφανος θα αποκαλύψει το μυστικό του μόνο στην ξαδέλφη του Μαρία, με την οποία βρίσκονται πιο κοντά. Μαζί θα βρουν τη βιολογική μητέρα του Στέφανου για να την δουν από μακριά. Πέρα από αυτό, δεν θα αποκαλύψει τίποτα άλλο και θα αφήσει τα πράγματα ως έχουν.

Την ίδια περίοδο η οικογένεια του γνωρίζει έναν πρωτοφανή πλουτισμό που δεν επηρεάζεται από την οικονομική κρίση. Εντελώς αδίστακτος ο Διαμαντής θα αγοράσει το σπίτι ενός φίλου του στην Κηφισιά για να μεταφερθεί πια στα προάστια των Αθηνών. Η Αριστέα από την άλλη μεριά έχει απομακρυνθεί πλήρως από τον σύζυγό της και αρχίζει να συναναστρέφεται φεμινιστικούς κύκλους. Όσον αφορά τον Στέφανο, αυτός σταδιοδρομεί ως δικηγόρος έχοντας αναλάβει το γραφείο του θείου του. Έχει δημιουργήσει έναν δικό του κύκλο γνωριμιών και συναναστροφών που εκτείνονται από τη βασική του παρέα των πρότερων χρόνων, μέχρι τον παλιό συμφοιτητή του Παύλο. Όμως με κανέναν δεν φαίνεται να βρίσκεται κοντά. Όσο περνάει ο καιρός απομακρύνεται όλο και περισσότερο από τον Χαράλαμπο και τον Κώστα. Από τον πρώτο γιατί όλο και οι διαφορές τους βαθαίνουν και από τον δεύτερο εξαιτίας των πιέσεων που του ασκεί ο Κώστας να πολιτευτεί ως επιφανής νέος άνδρας. Σε αντίθεση με τον γιο του, ο Διαμαντής θα αναπτύξει μια ιδιαίτερη δράση συμμετοχής στα κοινά, ή καλύτερα ανατροπής, μέσα από έναν κύκλο ομοϊδεατών του στον φιλοφασισμό του. Όταν ο Στέφανος θα αναγκαστεί να συμμετάσχει σε μια από τις κρυφές συναντήσεις της ομάδας, το χάσμα ανάμεσα σε γιο και πατέρα θα βαθύνει ακόμα περισσότερο. Ο Στέφανος ακούγοντας όλες αυτές τις συζητήσεις σκέφτεται για τον εαυτό του: «Κι όμως ένιωθε αδύναμος να παρέμβει, να μιλήσει, να κινητοποιήσει κόσμο, να σταθεί κόντρα σ' αυτό το θολό ποτάμι, σ' αυτό τον χυλό που έρεε αργά προς τον γκρεμό.»<sup>145</sup> Ουσιαστικά παύει να λάμπει σαν τη νέα γενιά που θα αναλάβει δράση. Έχει χαρακτηριστεί ως ένας αμλετικός ήρωας που μονίμως διστάζει.<sup>146</sup> Μόνο τον πατέρα του θα προσπαθήσει να κινητοποιήσει με έναν λόγο που ετοιμάζει για το πώς αντιλαμβάνεται την αστική τάξη και τον ρόλο της και την πίστη του σε μία «δημοκρατία ενσυνείδητη».<sup>147</sup> Το σχέδιο θα πάει στράφι όταν φτάνοντας στο εργοστάσιο θα γίνει μάρτυρας του βιασμού που

<sup>144</sup> Ο.π., σ. 1258.

<sup>145</sup> Ο.π., σ. 1329.

<sup>146</sup> Χατζηβασιλείου, ό.π., σ. 643.

<sup>147</sup> Αναλαμπή, σ. 1333.

διαπράττει ο πατέρας του. Ο Στέφανος θα φύγει βαθιά αηδιασμένος, χωρίς να κάνει τίποτα.

«Διέτρεξε τους διαδρόμους του εργοστασίου κυνηγημένος από όσα συναισθήματα μπορεί να γεννήσει η βία. Η βίωση πρόσωπο με πρόσωπο της βίας. Η φρίκη της, ο τρόμος της, η απειλή της. Όλο το εργοστάσιο του φάνταζε ξαφνικά σαν ένα κέλυφος που επώαζε την απειλή, πύκνωνε τον τρόπο και ολοκλήρωνε τη φρίκη.»<sup>148</sup>

Ο Στέφανος δεν βιώνει πρόσωπο με πρόσωπο τη βία. Δεν είναι αυτός το θύμα. Και ο ίδιος είναι ανίκανος για τη δημοκρατία που φαντάζεται. Η αδυναμία του να αντιδράσει από μικρός είναι εκείνη που θα τον εκθέσει με τον χειρότερο τρόπο για όσα φαντάζεται. Η συνειδητοποίηση ότι δεν αντέδρασε και το αίσθημα ντροπής θα τον κατακλύσουν λίγο αργότερα όταν θα ξεσπάσει σε λυγμούς. Τον πατέρα του όμως δεν θα μπορέσει να τον διαγράψει από τη ζωή του.

«Συμβιβάσθηκε στο τέλος με τη σκέψη ότι αυτός ήταν πάντα ο πατέρας του και παρά τη θλίψη που του προξενούσε, όσο κι αν έπεσε στην εκτίμησή του, ήταν αδύνατον να τον απορρίψει οριστικά, να τον ξεγράψει. Ήταν πατέρας του κι αυτό ακόμη μετρούσε.»<sup>149</sup>

Αδυνατώντας να απορρίψει τον πατέρα του θα συνεχίσει τις καλές σχέσεις με την οικογένειά του. Η δυσκολία να αποχωριστεί τους γονείς του όταν έρχεται η ώρα να μετακομίσουν στο νέο τους σπίτι και ο Στέφανος να συνεχίσει να μένει στο παλιό, φαίνεται δύσκολα πιστευτή. Όμως ο Στέφανος θα απομονωθεί περνώντας υπό αξιολόγηση όλες τις ιδέες με τις οποίες ήρθε σε επαφή. Στο τέλος θα έρθει η ώρα της δικής του αναλαμπής:

«Τίποτα δεν είχε μείνει όρθιο απ' την προοπτική και την προσπάθεια να φτιάξουνε μια άλλη Ελλάδα. Είχε χαθεί η μεγάλη ευκαιρία της αστικής τάξης και των ταγών της. Να στηρίξουνε τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις του Βενιζέλου, να προωθήσουν μια σύγχρονη κοινωνία, μια πραγματική και ισχυρή δημοκρατία, μια ενσυνείδητη πρωτοπόρα αστική τάξη. Ιδέες, αξίες και πράγματα που τροφοδοτούσαν κάποτε την ελπίδα. Ένα καινούργιο φως. Μια νέα λάμψη πρωτόγνωρη. Μοναδική, όσο κι αν έτρεχες στο παρελθόν, στην ιστορία αυτού του τόπου απ' την απελευθέρωση του. Κι αυτή η λάμψη αποδεικνυόταν τώρα μία αναλαμπή. Μία αναλαμπή που έσβηνε με τη συμμετοχή, την ανοχή και την απάθεια όλων. Με την ευθύνη όλων. Τα πάντα μία μεγάλη αναλαμπή δίχως συνέχεια.»<sup>150</sup>

---

<sup>148</sup> Ό.π., σ. 1336.

<sup>149</sup> Ό.π., σ. 1338.

<sup>150</sup> Ό.π., σ. 1350.



Μετά την αναλαμπή θα προσφύγει σε μια εικονική αυτοκτονία. Ουσιαστικά σχηματίζοντας με το χέρι του ένα όπλο θα πυροβολήσει το είδωλο του στον καθρέφτη, αποφεύγοντας ακόμα και εκείνη τη στιγμή, στα ψέματα, να διαπράξει κάτι τόσο βίαιο προς τον εαυτό του. Ο Μαρωνίτης θα θεωρήσει ότι αυτό αποτελεί το πρώτο τέλος του έργου από τα δύο τέλη που προσφέρει ο Θέμελης.<sup>151</sup> Το δεύτερο εναλλακτικό τέλος είναι ο αρραβώνας του Στέφανου με την κόρη ενός φίλου του Διαμαντή. Σαν ένα φαρσικό τέλος<sup>152</sup>, με μπόλικη χαρά και προσποίηση, περιγράφεται η απόφαση του Στέφανου να παντρευτεί την Αντιγόνη, έπειτα από μια ζωή όπου οι ερωτικές του σχέσεις χαρακτηρίζονταν είτε από την αποτυχία είτε από την αδυναμία του Στέφανου να τις επιδιώξει. Πρόκειται, επομένως, για έναν συμβιβασμό με τη μεγαλύτερη αστική σύμβαση, που είναι ο θεσμός του γάμου. Οι αρραβώνες μέσα σε ένα κλίμα χαράς θα τελεστούν στο εργοστάσιο του Διαμαντή, στο χώρο του κεφαλαίου, της εξουσίας και της τέλεσης βιασμών. Ο Στέφανος κουβαλά μέσα στην τσέπη του ένα χαρτάκι με στίχους του Σεφέρη:

«Εδώ τελειώνουν τα έργα της θάλασσας, τα έργα της αγάπης. Εκείνοι που κάποτε θα ζήσουν εδώ που τελειώνουμε, αν τύχει και μαυρίσει στη μνήμη τους το αίμα και ξεχειλίσει, ας μη μας ξεχάσουν, τις αδύναμες ψυχές μέσα στα ασφοδίλια. Ας γυρίσουν προς το έρεβος τα κεφάλια των θυμάτων: Εμείς που τίποτα δεν είχαμε. Θα τους διδάξουμε γαλήνη.»<sup>153</sup>

Με μια απότομη κίνηση θα τραβήξει το χαρτί αυτό από τα χέρια του Κώστα όταν εκείνος θα εκφράσει τη δυσαρέσκεια του για την παραίτηση που εκφράζει το ποίημα. Το έργο ολοκληρώνεται με τον Στέφανο να αφήνεται στο κύμα της ιστορίας και του χρόνου:

«Σκέφθηκε ότι κι έτσι η ζωή μπορεί να ήταν ωραία. Δίχως αντιφάσεις ή αντιστάσεις απέναντι στη φορά των πραγμάτων.»<sup>154</sup>

Καθώς ο ήρωας πλησιάζει την ξαδέρφη του Μαρία, παρατίθενται οι τελευταίες αράδες του έργου ως μια κατάφαση σε αυτήν την περίεργη πλατωνική σχέση που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα στα δύο ξαδέλφια:

«Ο Στέφανος έγειρε πλάι της, κάθισε στα γόνατά του και με τις παλάμες του πλεγμένες να κοιτούνε προς τα κάτω, δίχως να την κοιτά επανέλαβε σχεδόν παρακλητικά υψώνοντας κάπως τη φωνή του. “Πότε θα μου διαβάσεις;” Η Μαρία πήρε μια βαθιά ανάσα. Εξακολουθώντας να κοιτά χαμογελαστή την Αριστέα, που από τύχη, ίσως κι από ένστικτο, μ’ ένα βλέμμα πλάγιο από

<sup>151</sup> Δημήτρης Μαρωνίτης, «Ένα διφορούμενο μυθιστόρημα», ό.π., σ. 904.

<sup>152</sup> Ό.π.

<sup>153</sup> *Αναλαμπή*, σ. 13777-1378.

<sup>154</sup> Ό.π., σ. 1381.

απέναντι τους παρακολουθούσε, δίχως να αλλάξει στάση ή έκφραση, απήντησε τάχα μου δήθεν μασουλώντας: “Όποτε θες”.»<sup>155</sup>

---

<sup>155</sup> Ό.π.

## Επίλογος

Τη δεκαετία του 1990 η κριτική σκέψη ρίχνει την προσοχή της στην τοπογραφία και τη γεωγραφία. Αυτό σημαίνει μια «θετική επανασηματοδότηση της έννοιας του κοσμοπολιτισμού και τη μετατόπιση από τις μοντερνιστικές έννοιες του εκπατρισμού και της εξορίας στις μετανεοτερικές της μετανάστευσης και του νομαδισμού».<sup>156</sup> Σε αυτό το πλαίσιο οι ήρωες της *Αναζήτησης* και της *Αναλαμπής*, ο Νικόλας και ο Θωμάς περιγράφονται ως τύποι που μετακινούνται συνεχώς μέσα στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες του 19<sup>ου</sup> αιώνα αναζητώντας ευκαιρίες για να εξελιχθούν τόσο προσωπικά όσο και κοινωνικά. Η τοπογραφία ορίζεται ως «η γραφή ενός τόπου, η γραφή ενός (κοινού) τόπου».<sup>157</sup> Ο Θέμελης μέσα από το έργο του θα επανεγγράψει με καινούργιο τρόπο την ελληνική αστική τάξη στους χώρους όπου κινήθηκε δημιουργώντας το σχήμα από τον ανοιχτό χώρο των αυτοκρατοριών στον κλειστό χώρο της πόλης της Αθήνας. Ενώ η *Αναζήτηση* και η *Ανατροπή* αποτελούν έργα με θετικές εικόνες της αστικής τάξης, στην *Αναλαμπή* φαίνεται ότι το αίτημα για εκσυγχρονισμό ήταν καταδικασμένο να αποτύχει από την αρχή. Η ανάγκη να γραφτεί η *Αναλαμπή* προκύπτει από την αίσθηση της έλλειψης που ένιωσε ο Θέμελης με τα όσα προσέγγισε στα δύο προηγούμενα βιβλία του, τα οποία αναφέρονται στον ελληνισμό της διασποράς. Με την *Αναλαμπή* επιθυμεί να επιστρέψει στα εγχώρια πράγματα καθώς, όπως λέει: «Στο γύρισμα του 19<sup>ου</sup> αιώνα κάτι συνέβη στην Ελλάδα, κάτι διόλου αθώο!»<sup>158</sup> Ο Θέμελης πιστεύει ότι η αστική τάξη φέρει μεγάλη ευθύνη γιατί αφέθηκε να παρασυρθεί από διάφορες ιδεολογίες και εξελίξεις χωρίς να αντιδράσει. Το μεγάλο της σφάλμα είναι το «βόλεμα».<sup>159</sup>

Η τριλογία θα δεχθεί αρκετή κριτική και συγκεκριμένα η *Αναλαμπή* θα συγκεντρώσει τις περισσότερες αρνητικές κριτικές για τον τρόπο που ο συγγραφέας πραγματεύεται την Ιστορία. Ο Θέμελης γράφει στο σημείωμα του βιβλίου:

«Με θέλγει όχι απλώς η προσφυγή στην Ιστορία, αλλά ισοδύναμα η προσφυγή σε εκείνη που δίπλα στην καθιερωμένη εκδοχή της χαρακτηρίστηκε από τον Michel de Certeau ως το «καταπιεσμένο άλλο πρόσωπο της Ιστορίας», και το οποίο εντάσσει γεγονότα που αγνοήθηκαν ή υποεκτιμήθηκαν, συνειδητά ή συγκυριακά αποσιωπήθηκαν από την καταγραφή ακαδημαϊκών ιστοριογράφων και τη συγκρότηση της δικής τους εκδοχής της Ιστορίας.»<sup>160</sup>

<sup>156</sup> Δημήτρης Τζιόβας, *Κουλτούρα και λογοτεχνία: πολιτισμικές διαθλάσεις και χρονότοποι ιδεών*, Πόλις, Αθήνα 2013, σ. 13.

<sup>157</sup> Άρτεμης Λεοντή, *Τοπογραφίες ελληνισμού. Χαρτογραφώντας την πατρίδα*, μτφρ. Παναγιώτης Στόγιαννος, Scripta, Αθήνα 1998, σ. 24.

<sup>158</sup> Σταυρούλα Παπασπύρου, «Νίκος Θέμελης: Τι στο καλό πήγε λάθος;», *Χωρίς μαγνητόφωνο. Συναντήσεις με σύγχρονους Έλληνες λογοτέχνες*, Πόλις, 2018, σ. 178.

<sup>159</sup> Ο.π., σ. 179.

<sup>160</sup> Νίκος Θέμελης, «Ανατρέχοντας», ό.π., σ. 8.

Ο συγγραφέας παρουσιάζει ένα ανανεωμένο περιεχόμενο με ιδέες και απόψεις που δεν διατυπώνονταν συχνά, ορισμένες φορές διαταράσσοντας τη συλλογική μνήμη. Το πρόβλημα όμως έγκειται ότι μορφικά αναπαράγει τον ρεαλιστικό λόγο του παραδοσιακού ιστορικού μυθιστορήματος. Από τη μια μεριά προβάλλεται η πίστη του συγγραφέα πάνω στην έννοια της αναπαράστασης της Ιστορίας. Ωστόσο, από την άλλη μεριά η ρεαλιστική αφήγηση του ιστορικού μυθιστορήματος έχει συσχετιστεί παραδοσιακά με τη διδακτική λειτουργία του. Όπως τονίζει ο Κοσμάς, «ο διδακτικός ρόλος του ιστορικού μυθιστορήματος έχει ως αντικείμενο τη γραμμική σχέση αιτίου - αιτιατού που κατασκευάζει το παρελθόν ως προβολή του φαντασιακού παρόντος του έθνους».<sup>161</sup> Μέσα από τη μορφική αυτή επιλογή είναι σαν να προσπαθεί να νομιμοποιήσει την αφήγησή του και να τη βάλει να σταθεί δίπλα ή απέναντι σε εκείνη της επίσημης ιστορίας.

---

<sup>161</sup> Κοσμάς, ό.π., σ. 61.

## Βιβλιογραφία

Ακριτίδου Μαρία, *Όψεις του παρελθόντος του νέου ελληνισμού στο σύγχρονο νεο-ελληνικό μυθιστόρημα. Αφηγηματική τροπικότητα και ιστορική ποιητική*, Edition Romiosini, Freie Universität Berlin, 2019.

Ακριτίδου Μαρία, «Η γενεαλόγηση της «κρίσης» και το άχθος του παρελθόντος: για την ποιητική της μη άφιξης στην *Αναχώρηση* του Νίκου Θέμελη», επιμ. Βασίλειος Σαμπατακάκης, *Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης*, 1204-2018, Στ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών, Λουντ, 4-7 Οκτωβρίου 2017, τ. Β', Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2020, σ. 29-48.

Αλιβιζάτος Νίκος, «Μια απαισιόδοξη ανάγνωση της Ιστορίας-αστική ιδεολογία και πολιτική στην *Αναλαμπή* του Νίκου Θέμελη», *Νέα Εστία*, τχ. 1760, Οκτώβριος 2003, σ. 409-420.

Βέικου Χριστίνα, «Πολιτισμικές επιστρώσεις ενός πολυφωνικού κόσμου: οι επάλληλες αντιστικτικές ταυτότητες στο έργο του Νίκου Θέμελη *Οι αλήθειες των άλλων*», *Ταυτότητες στον ελληνικό χώρο*, τ. 2, σ. 225-233.

Βούλγαρης Κώστας, «Η μοναξιά της Πάπισσας Ιωάννας. Ιστορία και λογοτεχνία στους μεταμοντέρνους καιρούς», *Η αυγή (Αναγνώσεις)*, 4.9.2011.

Γουνελάς Χαράλαμπος Δημήτριος, *Η σοσιαλιστική συνείδηση στην ελληνική λογοτεχνία, 1897-1912*, Κέδρος, Αθήνα 1984.

Δημητρούλια Τιτίκα, «Συνθέσεις υψηλής πολυφωνίας», *Εντευκτήριο*, τχ. 53, Ιανουάριος - Μάρτιος 2001, σ. 107-110.

Δρακονταείδης Φ. Δ., «Στα χνάρια της Ιστορίας», *Διαβάζω*, τχ. 411, Οκτώβριος 2000, σ. 52-54.

Θέμελης Νίκος, «Μυθιστόρημα και Ιστορία», *Cogito*, τχ. 2, Ιανουάριος 2005, σ. 20-23.

Θέμελης Νίκος, «Οι αλήθειες των άλλων και η δική μου. Συνέντευξη στον Γιάννη Ν. Μπασκόζο», *Διαβάζω*, τχ. 491, Δεκέμβριος 2008, σ. 34-37.

Θέμελης Νίκος, *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017.

Θέμελης Νίκος, «Ανατρέχοντας: σημείωμα του Νίκου Θέμελη», *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017, σ. 7-12.

Θέμελης Νίκος, «Γράφω γιατί δεν έχω χρόνο...», *Η Καθημερινή/Τέχνες και Γράμματα*, 25.2.2018.

Καρακώτιας Κώστας, «Η τριλογία του Νίκου Θέμελη, μια ανάγνωση», *Νέα Εστία*, τχ. 1760, Οκτώβριος 2003, σ. 421-433.

Κόκκινος Γιώργος, *Από την ιστορία στις ιστορίες: προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Κοντός Γρηγόρης, «Λάμψη και αναλαμπή στην αφηγηματογραφία του Νίκου Θέμελη», *Παρέμβαση*, τ. 124, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 2003, σ. 12-15.

Κοσμάς Κωνσταντίνος, *Μετά την ιστορία: Ιστορία, ιστορικό μυθιστόρημα και εθνικές αφηγήσεις στο τέλος του 20ού αιώνα*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Βερολίνο: Freie Universität Berlin, 2002.

Κοτζιά Ελισάβετ, «Ο Νίκος Θέμελης και το νέο ιστορικό μυθιστόρημα», Ομιλία στην εκδήλωση που οργάνωσε ο Όμιλος Προβληματισμού για τον εκσυγχρονισμό της Κοινωνίας (ΟΠΕΚ) στη μνήμη του συγγραφέα και πολιτικού Νίκου Θέμελη στις 27.3.2012, στο Νίκος Θέμελης, *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017.

Κοτζιά Ελισάβετ, *Ελληνική πεζογραφία 1974-2010. Το μέτρο και τα σταθμά*, Πόλις, Αθήνα 2020.

Κούρτοβικ Δημοσθένης, *Η ελιά και η φλαμουριά. Ελλάδα και κόσμος, άτομο και ιστορία στην ελληνική πεζογραφία 1974-2020*, Πατάκης, 2021.

Κουφού Αγγελική, «Μοντερνισμός/Μεταμοντερνισμός: Ανιχνεύοντας την ιστορικότητα της συζήτησης», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 85 (2004), σ. 84-99.

Κουφού Αγγελική, *Ιστοριογραφικές εξελίξεις κατά το τελευταίο τέταρτο του 20<sup>ού</sup> αιώνα: η προβληματική της γλωσσικής στροφής*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 2015.

Λεοντή Άρτεμης, *Τοπογραφίες ελληνισμού. Χαρτογραφώντας την πατρίδα*, μτφρ. Παναγιώτης Στόγιαννος, Scripta, Αθήνα 1998.

Λιάκος Αντώνης, «Το λογοτεχνικό μανιφέστο του εκσυγχρονισμού», *The Books' Journal*, τχ. 11, Σεπτέμβριος 2011, σ. 54-57.

Μαρωνίτης Δημήτρης, «Ένα διφορούμενο μυθιστόρημα», *Λέξη*, τχ. 177-178, Σεπ.-Δεκ. 2003, σ. 900-905.

Μαρωνίτης Δημήτρης, «Για τον Νίκο Θέμελη», *Το Βήμα*, 22.4.2012, στο Νίκος Θέμελης, *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017.

Μητροφάνης Γιάννης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα για παιδιά και νέους κατά την περίοδο 1900-1930. Τα πρόσωπα και τα προσώπεια*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης, 2001.

Μπασκόζος Γιάννης Ν., «Νίκος Θέμελης, ο λογοτέχνης, ο στοχαστής», *Διαβάζω*, τχ. 521, Σεπτέμβριος 2011, σ. 112-113.

Νούτσος Παναγιώτης, «Μια μεγάλη αναλαμπή δίχως συνέχεια; Νίκος Θέμελης, Η Αναλαμπή», *Μανδραγόρας*, τ. 31, σ. 123-124. [και στο *Το Βήμα*, 15.02.2004]

Ντενίση Σοφία, *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, Καστανιώτη, 1994.

Πάπαρη Κατερίνα, *Ελληνικότητα και αστική διανοήση στον μεσοπόλεμο. Το πολιτικό πρόγραμμα των Π. Κανελλόπουλου, Ι. Θεοδωρακόπουλου και Κ. Τσάτσου*, Ασίνη, 2017.

Παπασπύρου Σταυρούλα, «Το φαινόμενο Θέμελη», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 28.8.2012, στο Νίκος Θέμελης, *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017.

Παπασπύρου Σταυρούλα, «Νίκος Θέμελης: Τι στο καλό πήγε λάθος;», *Χωρίς μαγνητόφωνο. Συναντήσεις με σύγχρονους έλληνες λογοτέχνες*, Πόλις, 2018, σ. 177-182.

Ράπτης Κώστας, «Αστικές τάξεις και αστικότητα στην Ευρώπη, 1789-1974: Προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων*, τχ. 20, Ιανουάριος 1998, σ. 211-243.

Τζιόβας Δημήτρης, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1989.

Τζιόβας Δημήτρης, *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα: νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα 2011.

Τζιόβας Δημήτρης, *Κουλτούρα και λογοτεχνία: πολιτισμικές διαθλάσεις και χρονότοποι ιδεών*, Πόλις, Αθήνα 2013.

Τζιόβας Δημήτρης, *Η πολιτισμική ποιητική της ελληνικής πεζογραφίας. Από την ερμηνεία στην ηθική*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017, σ. 523-524.

Τζούμα Άννα, *Εκατό χρόνια νοσταλγίας: το αυτοβιογραφικό αφήγημα έθνος*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.

Τσιμπούκη Ντόρα, «Επιχειρηματικότητα, εθνότητα και αφήγηση στο μυθιστόρημα του Νίκου Θέμελη *Η Αναζήτηση*», *Η λάμψη του χρήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία: από την κρητική αναγέννηση στην αυγή του 21ου αιώνα*, επιμέλεια-εισαγωγή-βιβλιογραφία Γιώργος Π. Πεφάνης, Ίδρυμα Κώστα και Ελένη Ουράνη, Αθήνα 2014, σ. 810-835.

Χαρτουλάρη Μικέλα, «Η Αναζήτηση», *Τα Νέα*, 23.8.2011, στο Νίκος Θέμελης, *Η τριλογία: Η Αναζήτηση/ Η Ανατροπή/ Η Αναλαμπή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017.

Χατζηβασιλείου Βαγγέλης, *Η κίνηση του εκκρεμούς. Άτομο και κοινωνία στη νεότερη ελληνική πεζογραφία: 1974 - 2017*, Πόλις, Αθήνα 2018.

### Ξένη Βιβλιογραφία

Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Νεφέλη, 1997.

Barry Peter, *Γνωριμία με τη θεωρία. Μια εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία*, μτφρ. Αναστασία Νάτσινα, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2013.

De Groot Jerome, *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*, London, New York: Routledge, 2009.

Jameson Frederick, *Antinomies of Realism*, London, New York: Verso, 2015.

Harvey David, «Μεταμοντερνισμός», *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, μτφρ. Ελένη Αστερίου, εισαγωγή Ντίνα Βαΐου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2009.

Farinou-Malamatari Georgia, «The Representation of the Balkans in Modern Greek Fiction of the 1990s», στο Dimitris Tziouvas (επιμ.), *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*, Ashgate, 2003, σ. 249-601.

Fleishman Avrom, *The English Historical Novel from Walter Scott to Virginia Woolf*, Baltimore, John Hopkins University Press 1971.

Foley Barbara, *Telling the Truth: the Theory and Practice of Documentary Fiction*, Ithaca: Cornell University Press, 1986.

Hutcheon Linda, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Routledge: London and New York, 1988.

Hutcheon Linda, *The Politics of Postmodernism*, Routledge: London and New York, 2002<sup>2</sup> (1989).



Lukács Georg, *The Historical Novel*, μτφρ. Hannah and Stanley Mitchell, εισαγωγή Fredric Jameson, Lincoln: University of Nebraska Press, 1983.

Lyotard Jean-François, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, προλεγόμενα: Θεόδωρος Γεωργίου, Γνώση, Αθήνα 1988.

Malpas Simon, *The Postmodern*, Routledge: London and New York, 2005.

Soethaert Bart, *Η στροφή προς το παρ<ελθ>όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1935-1950) στην Ελλάδα*, Berlin: Edition Romiosini, 2018.

Wesseling Elisabeth, *Writing History as a Prophet. Postmodernist Innovations of the Historical Novel*, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam 1991.

White Hayden, *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*, Βαλτιμόρη, John Hopkins University Press, 1973.

White Hayden, *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1999.

White Hayden, *Λογοτεχνική θεωρία και ιστορική συγγραφή*, μτφρ. Γιώργος Πίκουλας, Επέκεινα, 2015.